INE
Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση

Ετήσια Έκθεση 2021

23
ΕΚΘΕΣΕΙΣ

ΙΝΕ
Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση

Ετήσια Έκθεση 2021

ΑΘΗΝΑ
ΙΟΥΝΙΟΣ 2021

23
ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Πίνακας περιεχομένων

Συντομογραφίες 7
Κατάλογος Πινάκων 8
Κατάλογος Διαγραμμάτων 8
Βασικά σημεία, θέσεις και προτάσεις οικονομικής πολιτικής της Έκθεσης 13

Πρόλογος 19
Εισαγωγή 21

Κεφάλαιο 1 Μακροοικονομικές εξελίξεις 25
1.1 Εισαγωγή 27
1.2 Η εξέλιξη του ΑΕΠ και της εσωτερικής ζήτησης 27
1.3 Μακροοικονομικές επιδόσεις ανά θεσμικό τομέα 32
1.4 Χρηματοοικονομικές εξελίξεις 36

Κεφάλαιο 2 Δημοσιονομικές εξελίξεις 47
2.1 Εισαγωγή 49
2.2 Οι δημοσιονομικές εξελίξεις το 2020 49
2.3 Το χρέος και η φερεγγυότητα του δημόσιου τομέα 54
2.4 Δημόσιες πολιτικές και βιώσιμη ανάπτυξη 59

Κεφάλαιο 3 Η αγορά εργασίας 69
3.1 Εισαγωγή 71
3.2 Μεταβολές στην απασχόληση και στην ανεργία 71
3.3 Η ποιότητα της απασχόλησης και ο χρόνος εργασίας 79
3.4 Ο μέσος και ο κατώτατος μισθός στην Ελλάδα και στην ΕΕ 84
3.5 Πανδημική κρίση και οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας στην Ελλάδα κατά το έτος 2020 92

Κεφάλαιο 4 Οι επιπτώσεις της πανδημικής κρίσης στο σύστημα παραγωγής 95
4.1 Εισαγωγή 97
4.2 Οι επιπτώσεις της πανδημικής κρίσης σε τομείς και κλάδους της ελληνικής οικονομίας 97
4.3 Μεταβολές στην παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας 101

4.4 Οι επιπτώσεις της πανδημίας στην παραγωγή και στους ακαθάριστους μισθούς και αποδοχές στους κλάδους της βιομηχανίας (πλην κατασκευών) 103

Κεφάλαιο 5 Δείκτες κοινωνικής βιωσιμότητας 109
5.1 Εισαγωγή 111
5.2 Αξιοπρεπής εργασία και διαβίωση 113
5.3 Δείκτες οικονομικής ανισότητας 122
5.4 Δείκτες φτώχειας 125

Βιβλιογραφία 133

Συντομογραφίες

Σε ορισμένα διαγράμματα της Έκθεσης –όπου ήταν αναγκαίο– οι ονομασίες των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης συντομογραφούνται κατά τον ακόλουθο τρόπο:

Σύντομη ονομασία στα ελληνικά	Επίσημη ονομασία στα ελληνικά	Κωδικός χώρας
Βέλγιο	Βασίλειο του Βελγίου	**BE**
Βουλγαρία	Δημοκρατία της Βουλγαρίας	**BG**
Τσεχική Δημοκρατία	Τσεχική Δημοκρατία	**CZ**
Δανία	Βασίλειο της Δανίας	**DK**
Γερμανία	Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας	**DE**
Εσθονία	Δημοκρατία της Εσθονίας	**EE**
Ιρλανδία	Ιρλανδία	**IE**
Ελλάδα	Ελληνική Δημοκρατία	**EL**
Ισπανία	Βασίλειο της Ισπανίας	**ES**
Γαλλία	Γαλλική Δημοκρατία	**FR**
Κροατία	Δημοκρατία της Κροατίας	**HR**
Ιταλία	Ιταλική Δημοκρατία	IT
Κύπρος	Κυπριακή Δημοκρατία	**CY**
Λετονία	Δημοκρατία της Λετονίας	**LV**
Λιθουανία	Δημοκρατία της Λιθουανίας	**LT**
Λουξεμβούργο	Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου	**LU**
Ουγγαρία	Ουγγαρία	HU
Μάλτα	Δημοκρατία της Μάλτας	**MT**
Κάτω Χώρες	Βασίλειο των Κάτω Χωρών	**NL**
Αυστρία	Δημοκρατία της Αυστρίας	**AT**
Πολωνία	Δημοκρατία της Πολωνίας	**PL**
Πορτογαλία	Πορτογαλική Δημοκρατία	**PT**
Ρουμανία	Ρουμανία	**RO**
Σλοβενία	Δημοκρατία της Σλοβενίας	**SI**
Σλοβακία	Σλοβακική Δημοκρατία	**SK**
Φινλανδία	Δημοκρατία της Φινλανδίας	**FI**
Σουηδία	Βασίλειο της Σουηδίας	**SE**
Ηνωμένο Βασίλειο	Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας	**UK**

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1.1: Συνιστώσες της συνολικής ζήτησης σε δισ. ευρώ (Ελλάδα, 2019:1-2021:4, σταθερές τιμές 2015) 31

Πίνακας 3.1: Μεταβολές του ωριαίου κατώτατου μισθού στην ΕΕ 89

Πίνακας 3.2: Συλλογικές συμβάσεις εργασίας (2010-2020) 93

Πίνακας 4.1: Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία σε βασικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας (2019-2020, εκατ. ευρώ, σταθερές τιμές 2015) 99

Πίνακας 4.2: Ώρες εργασίας ανά εργαζόμενο σε βασικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας 100

Πίνακας 4.3: Ακαθάριστες επενδύσεις στην Ελλάδα ανά τύπο παγίου στοιχείου (2019-2020, εκατ. ευρώ, σταθερές τιμές 2015) 101

Πίνακας 4.4: Οι περισσότερο και οι λιγότερο ανθεκτικοί κλάδοι της βιομηχανίας (πλην κατασκευών) ως προς τις μεταβολές στον όγκο παραγωγής (2019-2020) 105

Πίνακας 4.5: Οι περισσότερο και οι λιγότερο ανθεκτικοί κλάδοι της βιομηχανίας (πλην κατασκευών) ως προς τις μεταβολές στις ακαθάριστες αμοιβές 107

Πίνακας 5.1: Οι 17 στόχοι βιώσιμης ανάπτυξης της Ατζέντας 2030 του ΟΗΕ 111

Κατάλογος Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1.1: Ετήσια ποσοστιαία (%) μεταβολή του πραγματικού ΑΕΠ σε Ελλάδα και μέσο όρο Ευρωζώνης (2009:1-2021:1, σταθερές τιμές 2015) 28

Διάγραμμα 1.2: Συμβολή δημόσιου και εξωτερικού τομέα στο πραγματικό ΑΕΠ σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2009:4-2020:4, σταθερές τιμές 2015) 29

Διάγραμμα 1.3: Πραγματικές εξαγωγές και εισαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2009:1-2021:1, σταθερές τιμές 2015) 32

Διάγραμμα 1.4: Μερίδιο παραγωγής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας ανά θεσμικό τομέα (Ελλάδα, 2019:1-2020:4) 33
Διάγραμμα 1.5: Ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου ανά θεσμικό τομέα σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2010:1-2020:4) 34
Διάγραμμα 1.6: Ποσοστό επενδύσεων και μερίδιο κερδών των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων (Ευρωζώνη, 2020:1) 35
Διάγραμμα 1.7: Ισοζύγια θεσμικών τομέων ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ (Ελλάδα, 2010:1-2020:4) 37
Διάγραμμα 1.8: Διαθέσιμο εισόδημα και κατανάλωση νοικοκυριών σε εκατ.ευρώ (Ελλάδα, 2010:1-2020:4) 38
Διάγραμμα 1.9: Καταθέσεις των νοικοκυριών σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2015:1-2020:4) 39
Διάγραμμα 1.10: Βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα δάνεια των νοικοκυριών σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2015:1-2020:4) 41
Διάγραμμα 1.11: Καθαρό φυσικό κεφάλαιο και μακροπρόθεσμα δάνεια σε εκατ. ευρώ. Μόχλευση των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων (Ελλάδα, 2015:1-2020:4) 42
Διάγραμμα 1.12: Δείκτης εξέλιξης χρέους προς ακαθάριστα κέρδη μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων (Ελλάδα, 2015:3-2020:4, 2015:3=100) 43
Διάγραμμα 1.13: Δείκτης φερεγγυότητας των νοικοκυριών και των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων (Ελλάδα, 2015:4-2020:4) 44
Διάγραμμα 2.1: Πρωτογενές ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (ESA, ποσοστό [%] του ΑΕΠ) 50
Διάγραμμα 2.2: Δημοσιονομικές παρεμβάσεις για την αντιμετώπιση της πανδημικής κρίσης στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (Ιανουάριος 2020-Μάρτιος 2021) 51
Διάγραμμα 2.3: Έσοδα Γενικής Κυβέρνησης (ESA, εκατ. ευρώ, τρέχουσες τιμές) 52
Διάγραμμα 2.4: Πρωτογενείς δαπάνες Γενικής Κυβέρνησης (ESA, εκατ. ευρώ, τρέχουσες τιμές) 53
Διάγραμμα 2.5: Εξέλιξη και σύνθεση του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης (2009:1-2020:4) 55
Διάγραμμα 2.6: Μεταβολή ποσοστού δημόσιου χρέους στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης 56

Διάγραμμα 2.7: Δείκτης φερεγγυότητας του ελληνικού δημόσιου τομέα (2001-2021) 57
Διάγραμμα 2.8: Δαπάνες Γενικής Κυβέρνησης για κοινωνική προστασία (2019, κατά κεφαλήν ευρώ, τρέχουσες τιμές) 61
Διάγραμμα 2.9: Δημόσια δαπάνη για πολιτικές απασχόλησης (2018, κατά κεφαλήν ευρώ, τρέχουσες τιμές) 61
Διάγραμμα 2.10: Ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου σε βασικούς τομείς λειτουργίας της Γενικής Κυβέρνησης (2019, κατά κεφαλήν ευρώ, τρέχουσες τιμές) 62
Διάγραμμα 2.11: Πηγές κάλυψης δαπανών υπηρεσιών φροντίδας υγείας (2018, κατά κεφαλήν ευρώ, τρέχουσες τιμές) 63
Διάγραμμα 2.12: Δαπάνες Γενικής Κυβέρνησης για εκπαίδευση (2019, κατά κεφαλήν ευρώ, τρέχουσες τιμές) 65
Διάγραμμα 2.13: Περιβαλλοντικοί φόροι και δαπάνες Γενικής Κυβέρνησης για προστασία του περιβάλλοντος (2019, κατά κεφαλήν ευρώ, τρέχουσες τιμές) 66
Διάγραμμα 2.14: Δαπάνη για δραστηριότητες Έρευνας & Ανάπτυξης (2019, κατά κεφαλήν ευρώ, τρέχουσες τιμές) 67
Διάγραμμα 3.1: Ετήσια μεταβολή του αριθμού των απασχολουμένων, των ανέργων και των οικονομικά μη ενεργών (Ελλάδα, Ιανουάριος 2020-Φεβρουάριος 2021, χιλ. άτομα) 72
Διάγραμμα 3.2: Ποσοστό ανεργίας και ποσοστό κενών θέσεων εργασίας (Ελλάδα, 2015:1-2020:3) 74
Διάγραμμα 3.3: Ποσοστό υποαπασχόλησης εργατικού δυναμικού (ΕΕ και Ελλάδα, 2015:1-2020:4) 75
Διάγραμμα 3.4: Ποσοστό απασχόλησης (μέσος όρος ΕΕ και Ελλάδα, 2015:1-2020:4) 76
Διάγραμμα 3.5: Απόκλιση του ποσοστού απασχόλησης από τον μέσο όρο της ΕΕ ανά φύλο (Ελλάδα, 2015:1-2020:4) 77
Διάγραμμα 3.6: Ετήσια μεταβολή του ποσοστού απασχόλησης ανά ηλικιακή ομάδα (Ελλάδα, 2020:1-2020:4) 78
Διάγραμμα 3.7: Δείκτης ποιότητας της απασχόλησης (ΕΕ, 2019) 79
Διάγραμμα 3.8: Διάρκεια τυπικής εβδομαδιαίας εργασίας (κράτη-μέλη ΕΕ, Σερβία, Μαυροβούνιο, Βόρεια Μακεδονία και Τουρκία, 2020) 81
Διάγραμμα 3.9: Ποσοστό απασχολουμένων που εργάζεται με παρατεταμένο ωράριο εργασίας (κράτη-μέλη ΕΕ, Σερβία, Μαυροβούνιο, Βόρεια Μακεδονία και Τουρκία, 2019) 82

Διάγραμμα 3.10: Ποσοστό μισθωτών που εργάζεται Σάββατο και Κυριακή (κράτη-μέλη ΕΕ, Σερβία, Μαυροβούνιο, Βόρεια Μακεδονία και Τουρκία, 2019) 83
Διάγραμμα 3.11: Δείκτης εξέλιξης των συνολικών αποδοχών ενός ατόμου που λαμβάνει τον μέσο μισθό (Ελλάδα και μέσος όρος Ευρωζώνης, 2010-2020, 2010=100) 85
Διάγραμμα 3.12: Ποσοστιαία (%) μεταβολή των συνολικών αποδοχών ενός ατόμου που λαμβάνει τον μέσο μισθό (ΕΕ, 2010-2020) 86
Διάγραμμα 3.13α: Ποσοστιαία (%) μεταβολή των καθαρών αποδοχών ενός ατόμου που λαμβάνει τον μέσο μισθό (ΕΕ, 2010-2020) 87
Διάγραμμα 3.13β: Ποσοστιαία (%) μεταβολή των καθαρών αποδοχών ενός ατόμου που λαμβάνει τον μέσο μισθό σε μονάδες ίδιας αγοραστικής δύναμης (ΕΕ, 2010-2020) 88
Διάγραμμα 3.14: Η αγοραστική δύναμη του ωριαίου κατώτατου μισθού την 1η Ιανουαρίου του 2021 και η ποσοστιαία (%) μεταβολή του σε σχέση με το 2010 (ΕΕ, ευρώ ίδιας αγοραστικής δύναμης) 90
Διάγραμμα 3.15: Κατώτατος μισθός ως ποσοστό (%) του διάμεσου ακαθάριστου μισθού (Ελλάδα, 2000-2019) 91
Διάγραμμα 3.16: Ποσοστό (%) κάλυψης συλλογικών συμβάσεων εργασίας (ΕΕ) 92
Διάγραμμα 4.1: Η μεταβολή στην παραγωγικότητα της εργασίας κατά τη διάρκεια της πανδημίας (2019:4-2020:4) 102
Διάγραμμα 4.2: Παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας και ποσοστό (%) απασχόλησης σε τέσσερις τομείς της οικονομίας 103
Διάγραμμα 4.3: Μεταβολές σε βασικούς δείκτες της βιομηχανίας (έτος βάσης 2015) 104
Διάγραμμα 5.1: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία (άνδρες άνω των 18 ετών, 2005-2019) 114
Διάγραμμα 5.2: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία (γυναίκες άνω των 18 ετών, 2005-2019) 115
Διάγραμμα 5.3: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία για απασχολουμένους με επίπεδο εκπαίδευσης 0-2 (2005-2019) 116
Διάγραμμα 5.4: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία για απασχολουμένους με επίπεδο εκπαίδευσης 3-4 (2005-2019) 117

Διάγραμμα 5.5: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία για απασχολουμένους με επίπεδο εκπαίδευσης 5-8 (2005-2019) 117
Διάγραμμα 5.6: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία: Μόνιμη απασχόληση (2005-2009) 118
Διάγραμμα 5.7: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία: Προσωρινή απασχόληση (2005-2009) 119
Διάγραμμα 5.8: Άτομα που ζουν σε νοικοκυριά με χαμηλή ένταση εργασίας (2005-2019) 120
Διάγραμμα 5.9: Νέοι άνδρες (18-24 ετών) εκτός απασχόλησης, εκπαίδευσης και κατάρτισης (2005-2009) 121
Διάγραμμα 5.10: Νέες γυναίκες (18-24 ετών) εκτός απασχόλησης, εκπαίδευσης και κατάρτισης (2005-2019) 121
Διάγραμμα 5.11: Δείκτης κατανομής του εισοδήματος S80/S20 σε πεντημόρια εισοδήματος (2005-2019) 123
Διάγραμμα 5.12: Ανώτατο ατομικό εισόδημα ανά τεταρτημόριο (χιλιάδες ευρώ, 2005-2019) 125
Διάγραμμα 5.13: Άτομα με σοβαρή υστέρηση σε υλικά αγαθά (2005-2019) 126
Διάγραμμα 5.14: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας (άνδρες, 2005-2019) 127
Διάγραμμα 5.15: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας (γυναίκες, 2005-2019) 128
Διάγραμμα 5.16: Ποσοστό (%) ηλικιακής ομάδας 18-24 ετών σε κίνδυνο μόνιμης φτώχειας (2009-2019) 129
Διάγραμμα 5.17: Ποσοστό ηλικιακής ομάδας 25-49 ετών σε κίνδυνο μόνιμης φτώχειας (2009-2019) 129
Διάγραμμα 5.18: Ποσοστό ηλικιακής ομάδας 50-64 ετών σε κίνδυνο μόνιμης φτώχειας (2009-2019) 130
Διάγραμμα 5.19: Ποσοστό ηλικιακής ομάδας 65+ ετών σε κίνδυνο μόνιμης φτώχειας (2009-2019) 130
Διάγραμμα 5.20: Σχετικό διάμεσο χάσμα κινδύνου φτώχειας (2005-2019) 132

Βασικά σημεία, θέσεις και προτάσεις οικονομικής πολιτικής της Έκθεσης

Οι επιπτώσεις του διττού σοκ προσφοράς-ζήτησης που προκάλεσε η πανδημία Covid-19 στο μακροοικονομικό και στο παραγωγικό σύστημα της οικονομίας είναι σημαντικές και αποτυπώνονται στη μεγάλη μείωση του ΑΕΠ και της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας σημαντικών κλάδων της οικονομίας. Η Ελλάδα το 2020 είχε την τρίτη χειρότερη επίδοση στην Ευρωζώνη, με το πραγματικό ΑΕΠ να μειώνεται κατά 8,2%. Το αποτέλεσμα αυτό οφείλεται κυρίως στην κάμψη των εξαγωγών υπηρεσιών κατά 17 δισ. ευρώ (9,34% του ΑΕΠ του 2019) και της κατανάλωσης κατά 6 δισ. ευρώ.

Οι εγχώριες επενδύσεις δεν φαίνεται, για ακόμη μια φορά, να μπορούν να δημιουργήσουν ισχυρή επεκτατική δυναμική. Η μείωση των επενδύσεων των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων περιορίστηκε στα 721 εκατ. ευρώ, ενώ το φυσικό κεφάλαιό τους συνέχισε να μειώνεται, αφού οι επενδύσεις εξακολουθούν να υπολείπονται των αποσβέσεων. Μεταξύ 2010 και 2020 ο μέσος ρυθμός μείωσης του κεφαλαίου ήταν 0,5% ανά τρίμηνο. Σωρευτικά, τη δεκαετία που πέρασε χάθηκε το 25% του φυσικού κεφαλαίου των επιχειρήσεων.

Το α' τρίμηνο του 2021 οι ελληνικές επιχειρήσεις είχαν το δεύτερο υψηλότερο περιθώριο κέρδους και ταυτόχρονα το χαμηλότερο ποσοστό επενδύσεων στην Ευρωζώνη. Η συμπεριφορά αυτή του επιχειρηματικού τομέα αποτελεί μια πραγματική διαρθρωτική ιδιαιτερότητα του ελληνικού αναπτυξιακού υποδείγματος. Βάσει αυτού του δεδομένου, οι σχεδιασμένες οικονομικές πολιτικές που προσανατολίζονται στην περαιτέρω αύξηση της κερδοφορίας των επιχειρήσεων είναι πιθανό να αποδειχθούν αναποτελεσματικές για να ενθαρρύνουν έναν σημαντικό όγκο νέων επενδύσεων.

Η μεγάλη πτώση του ΑΕΠ, και των ροών εισοδήματος και ρευστότητας που αυτή συνεπάγεται, αναζωπυρώνει τη σημασία της ευθραυστότητας και της χρηματοπιστωτικής φερεγγυότητας των θεσμικών τομέων της οικονομίας, η κατάσταση των οποίων θα προσδιοριστεί από τη διάρκεια και την ένταση της ανάκαμψης της οικονομίας και την αποτελεσματικότητα της οικονομικής πολιτικής.

Για πρώτη φορά από το 2012, οι αποταμιεύσεις των νοικοκυριών ήταν θετικές εξαιτίας της αποχής τους από την κατανάλωση λόγω των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης. Παρά ταύτα, το αποτέλεσμα αυτό, το οποίο είναι βραχυπρό-

θεσμο, βελτίωσε τη χρηματοοικονομική τους κατάσταση. Βέβαια, η ανισότητα πλούτου και εισοδήματος αποκρύπτει τον μεγάλο αρνητικό αντίκτυπο που είχε η πανδημία στα φτωχότερα νοικοκυριά, των οποίων η χρηματοοικονομική κατάσταση επιδεινώθηκε λόγω της μείωσης του εισοδήματός τους. Την ίδια στιγμή η πτώση της κατανάλωσης και η μειωμένη ζήτηση επιδείνωσαν τη χρηματοοικονομική κατάσταση των επιχειρήσεων. Μεταξύ του δ' τριμήνου του 2019 και του δ' τριμήνου του 2020 ο δείκτης χρέος προς ακαθάριστα κέρδη των επιχειρήσεων αυξήθηκε κατά 35%.

Μια από τις πιο σημαντικές συνέπειες της πανδημικής κρίσης είναι η αποσταθεροποίηση βασικών δημοσιονομικών μεγεθών της ελληνικής οικονομίας και η ανατροπή της δημοσιονομικής προσαρμογής των προηγούμενων ετών. Η Ελλάδα κατέγραψε το 2020 τη μεγαλύτερη προσαρμογή του πρωτογενούς ισοζυγίου (από πλεόνασμα 4,1% του ΑΕΠ σε έλλειμμα 6,7% του ΑΕΠ) και τη μεγαλύτερη αύξηση του δημόσιου χρέους ως ποσοστού του ΑΕΠ μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης.

Ο δείκτης φερεγγυότητας του ελληνικού Δημοσίου υποβαθμίστηκε ραγδαία το 2020 από το αξιόπιστο καθεστώς κερδοσκόπου όπου βρισκόταν το 2019 στο μη βιώσιμο καθεστώς ultra Ponzi. Το 2021 ο δείκτης θα υποχωρήσει περαιτέρω εντός του χρηματοπιστωτικά μη αξιόπιστου καθεστώτος ultra Ponzi, δεδομένης της πρόβλεψης για υψηλότερο πρωτογενές έλλειμμα ως ποσοστό του ΑΕΠ.

Ο δημόσιος τομέας πρέπει να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στον βιώσιμο αναπτυξιακό μετασχηματισμό της ελληνικής οικονομίας. Η ταχεία και αποτελεσματική αξιοποίηση των πόρων του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας για τη στήριξη της ποιοτικής απασχόλησης, της εκπαίδευσης και της υγείας, και την προώθηση της περιβαλλοντικής αειφορίας και της καινοτομίας θα μπορούσε, μεταξύ άλλων, να συμβάλει καθοριστικά στον μετασχηματισμό του αναπτυξιακού υποδείγματος.

Οι επιπτώσεις της πανδημίας στην αγορά εργασίας και στους εργαζομένους είναι επίσης σημαντικές. Οι άνευ προηγουμένου μειώσεις του χρόνου εργασίας που έγιναν στο πλαίσιο των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης έχουν αυξήσει δραματικά την επισφάλεια πολλών θέσεων εργασίας. Ιδιαίτερη ανησυχία προκαλεί το γεγονός ότι όλα τα ευρήματά μας για ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα δείχνουν ότι αυτή απέχει σημαντικά από το να εξασφαλίσει ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης και απασχόλησης στους εργαζομένους.

Το δ' τρίμηνο του 2020 υπήρξε μια παράλληλη μείωση της απασχόλησης και της ανεργίας, λόγω της αύξησης του αριθμού των ατόμων σε αναστολή εργασίας. Με την επαναφορά των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης ο αριθμός των οικονομικά μη ενεργών εκτινάχθηκε, με τη διαφορά σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του 2019 να υπερβαίνει τα 160 χιλ. άτομα. Τα ποσοστά ανεργίας και υποαπασχόλησης του εργατικού δυναμικού είναι από τα υψηλότερα στην Ευρωζώνη (ελαφρώς χαμηλότερα από τα αντίστοιχα της Ισπανίας), η βελτίωση των οποίων αρχίζει να περιορίζεται ήδη από το β' τρίμηνο του 2019.

Το ίδιο ισχύει για το ποσοστό απασχόλησης, το οποίο είναι πολύ χαμηλό ως προς τον μέσο όρο της Ευρωζώνης αλλά και ως προς τους στόχους της Ατζέντας Βιώσιμης Ανάπτυξης του ΟΗΕ. Οι εξελίξεις ήταν χειρότερες στην περίπτωση των γυναικών και των νέων. Δεδομένων των διαρθρωτικών περιορισμών του ελληνικού αναπτυξιακού υποδείγματος, η ουσιαστική αύξηση του όγκου της απασχόλησης και του ποσοστού απασχόλησης μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω εκτεταμένων δημοσιονομικών παρεμβάσεων που θα δώσουν σημαντική ώθηση στην οικονομική δραστηριότητα, αφού ο επιχειρηματικός τομέας δεν φαίνεται να μπορεί από μόνος του να δημιουργήσει τις απαιτούμενες θέσεις εργασίας. Στην κατεύθυνση αυτή το ΙΝΕ ΓΣΕΕ έχει προτείνει τη θεσμοθέτηση του «εργοδότη ύστατης καταφυγής» με πολύ σημαντικές θετικές μακροοικονομικές, αναπτυξιακές και κοινωνικές συνέπειες.

Η Ελλάδα έχει τη χειρότερη επίδοση ως προς την ποιότητα της απασχόλησης στην ΕΕ και ταυτόχρονα το υψηλότερο ποσοστό υποβάθμισης της εργασίας σε σχέση με το 2010. Ο δείκτης ποιότητας της απασχόλησης της Συνομοσπονδίας των Ευρωπαϊκών Εργατικών Συνδικάτων, που ενσωματώνει βασικούς δείκτες/στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης του ΟΗΕ, εμφανίζει την Ελλάδα το 2019 στην τελευταία θέση ανάμεσα στα κράτη-μέλη της ΕΕ. Επιπλέον, ήταν το μόνο κράτος-μέλος που παρουσίασε τόσο μεγάλη πτώση στον δείκτη ποιότητας της απασχόλησης. Συγκεκριμένα, μεταξύ 2010 και 2019 ο δείκτης μειώθηκε κατά 11,45%, ενώ στην Πορτογαλία κατά 3,21% και στην Κύπρο κατά 1,96%. Σε όλα τα υπόλοιπα κράτη-μέλη υπήρξε βελτίωση.

Ένας από τους βασικούς λόγους για τους οποίους η ποιότητα της απασχόλησης είναι τόσο χαμηλή στην Ελλάδα έχει να κάνει με τον εβδομαδιαίο χρόνο εργασίας. Η διάρκεια της τυπικής εβδομαδιαίας εργασίας είναι η υψηλότερη στην ΕΕ και η τρίτη υψηλότερη αν συνυπολογίσουμε την Τουρκία, το Μαυροβούνιο, τη Σερβία και τη Βόρεια Μακεδονία. Παράλληλα, η Ελλάδα έχει το δεύτερο υψηλότερο ποσοστό απασχολουμένων που εργάζονται με παρατεταμένο ωράριο, δηλαδή από 49

ώρες και άνω, μετά την Τουρκία, και το υψηλότερο ποσοστό μισθωτών στην ΕΕ που εργάζονται Σάββατο και Κυριακή. Η διευρυμένη χρήση υπερεργασίας φέρνει την αγορά εργασίας της Ελλάδας πιο κοντά στο πρότυπο των βαλκανικών χωρών, αναδεικνύοντας το αναπτυξιακό χάσμα της με τις χώρες της Ευρωζώνης.

Η Ελλάδα είναι το μόνο κράτος-μέλος της ΕΕ στο οποίο ο μέσος μισθός μειώθηκε σε σχέση με το 2010, ενώ κατά τη διάρκεια της πανδημίας υπήρξε περαιτέρω επιδείνωσή του. Η απόκλιση του μέσου μισθού από αυτόν του μέσου όρου της Ευρωζώνης είναι ακόμα πιο σημαντική αν συνυπολογιστεί ότι στα κράτη-μέλη της ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων υπάρχει ισχυρή σύγκλιση, γεγονός που καθιστά την Ελλάδα μια ειδική περίπτωση παλινδρόμησης της κοινωνικής ευημερίας.

Η Ελλάδα είναι επίσης το μόνο κράτος-μέλος στο οποίο για το ίδιο διάστημα υπήρξε απώλεια της αγοραστικής δύναμης του μέσου μισθού και ταυτόχρονα του κατώτατου μισθού. Οι εξελίξεις αυτές φέρνουν την αγοραστική δύναμη των μισθωτών πιο κοντά στην αντίστοιχη των μισθωτών στα κράτη-μέλη της ανατολικής Ευρώπης. Το ίδιο ισχύει και για το ποσοστό κάλυψης των συλλογικών διαπραγματεύσεων, το οποίο αποκλίνει σημαντικά από τα ισχύοντα στη βόρεια, την κεντρική και τη δυτική Ευρώπη. Ο κατώτατος μισθός βρίσκεται κάτω από το όριο της απόλυτης φτώχειας.

Ρόλο-κλειδί στην ανάκαμψη της οικονομίας το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα έχει η ενίσχυση του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών. Για να συμβεί αυτό, είναι αναγκαία η δέσμευση της οικονομικής πολιτικής στην αύξηση της παραγωγικής και της ποιοτικής απασχόλησης και στη θεσμοθέτηση κατώτατου μισθού αξιοπρεπούς διαβίωσης. Είναι επίσης πολύ σημαντικό να προστατευτούν θεμελιώδη εργασιακά δικαιώματα σχετικά με τα νόμιμα και τα ανώτατα όρια του χρόνου εργασίας, την ασφάλεια και την υγεία στην εργασία, την ενίσχυση των συλλογικών διαπραγματεύσεων και συμβάσεων εργασίας. Η καθυστέρηση όσον αφορά την πλήρη ανάκαμψη της απασχόλησης και των εισοδημάτων θα επιβραδύνει τη δυναμική που θα επιφέρει η απορρόφηση των πόρων του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας.

Το πιο σημαντικό δίδαγμα της πανδημικής κρίσης είναι ότι η οικονομία μας βρίσκεται για μια ακόμη φορά αντιμέτωπη με τις χρόνιες διαρθρωτικές αδυναμίες της. Η μεγάλη εξάρτησή της από τις υπηρεσίες, και ειδικότερα από τον τουρισμό και την εστίαση, αναδεικνύεται η αχίλλειος πτέρνα της διατηρησιμότητας της ευημερίας της ελληνικής κοινωνίας. Η ισχυρή μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας (-8,1%) κατά την περίοδο της πανδημίας προέρχεται από τον τομέα

των υπηρεσιών (-9,4%) και ειδικότερα από τους κλάδους «τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία· άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών» (-25,4%) και «χονδρικό και λιανικό εμπόριο, μεταφορές, παροχή υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης» (-22,8%). Αντίστοιχα είναι και τα ευρήματα ως προς τη μείωση του όγκου της απασχόλησης.

Ο αγροτοκτηνοτροφικός τομέας και η βιομηχανία εμφανίζουν σαφώς μεγαλύτερη ανθεκτικότητα απέναντι στις οικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας περιορίζοντας τις απώλειες της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας κατά 0,3% και 3,9% αντίστοιχα. Παρόμοια είναι και τα ευρήματα ως προς τον όγκο απασχόλησης. Από τους κλάδους της βιομηχανίας τη μεγαλύτερη ανθεκτικότητα ως προς τον όγκο παραγωγής παρουσιάζει ο κλάδος «παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών σκευασμάτων» λόγω της ισχυρής ζήτησης που προκάλεσε η πανδημία για τα συναφή προϊόντα. Αντιθέτως, τη χαμηλότερη ανθεκτικότητα παρουσίασε ο κλάδος της ένδυσης και υπόδησης.

Ο τομέας των κατασκευών εμφανίζει ισχυρή τάση ανάκαμψης μετά τη μακροχρόνια κρίση της προηγούμενης δεκαετίας, γεγονός που αποτυπώνεται στη συνδυαστική αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας (10,4%) και των πραγματικών επενδύσεων σε πάγια στοιχεία «κατοικιών και λοιπών κτιρίων και υποδομών» (10,7%).

Αύξηση κατά 4,9% εμφανίζουν οι πραγματικές επενδύσεις σε εξοπλισμό τεχνολογίας πληροφοριών και επικοινωνίας ως αποτέλεσμα των ψηφιακών αναγκών που προκάλεσε η τηλεργασία και το ηλεκτρονικό εμπόριο. Αξιοσημείωτο είναι το εύρημα ότι, εξαιτίας της επενδυτικής ανεπάρκειας, η παραγωγικότητα της εργασίας παραμένει ιδιαίτερα χαμηλή και αντιστοιχεί στο 51,4% της παραγωγικότητας της ΕΕ και στο 44,2% της Ευρωζώνης.

Τέλος, η στατιστική εκτίμηση βασικών κοινωνικών δεικτών της Ατζέντας 2030 του ΟΗΕ αναφορικά με τον κίνδυνο φτώχειας στην εργασία και την εξέλιξη της φτώχειας και της άνισης διανομής του εισοδήματος στην Ελλάδα δεν αποτυπώνει κάποιον μετασχηματισμό μετάβασης της χώρας σε ένα υπόδειγμα βιώσιμης ανάπτυξης χωρίς αποκλεισμούς, με άξονα την απασχόληση, την αξιοπρεπή εργασία και την κοινωνική ισότητα και δικαιοσύνη. Η υστέρηση που εμφανίζει η Ελλάδα στους υπό εξέταση δείκτες είναι αξιοσημείωτα υψηλή.

Το μέγεθος της αναπτυξιακής πρόκλησης για τη χώρα μας είναι μεγάλο και πρέπει να αναληφθούν σημαντικές θεσμικές πρωτοβουλίες και παρεμβάσεις που θα υπερβαίνουν το σημερινό στενό πλαίσιο μέσων και στόχων και την ιδεολη-

πτική προκατάληψη στον σχεδιασμό της οικονομικής πολιτικής για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας μέσω της κερδοφορίας του επιχειρηματικού τομέα. Η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας θα γίνει εφικτή μόνο εφόσον επαναπροσδιοριστεί η ασκούμενη πολιτική βάσει των προτεραιοτήτων και των στόχων της οικονομικής, της κοινωνικής και της περιβαλλοντικής συνοχής και βιωσιμότητας.

Πρόλογος

Έχει περάσει ένας χρόνος από τότε που ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας κήρυξε τον Covid-19 παγκόσμια πανδημία. Στην Ελλάδα, η διπλή υγειονομική και οικονομική κρίση ανέδειξε τις χρόνιες αδυναμίες της οικονομίας και της οικονομικής πολιτικής. Η μείωση των εισοδημάτων, η μεγάλη κάμψη της απασχόλησης, της κατανάλωσης, των εξαγωγών και των επενδύσεων και η διόγκωση του ιδιωτικού και του δημόσιου χρέους δημιουργούν προβληματισμό για την πορεία της οικονομίας. Στο πλαίσιο της Ετήσιας Έκθεσης του ΙΝΕ ΓΣΕΕ για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση θα ήθελα να υπογραμμίσω τρία ζητήματα, τα οποία, κατά την άποψή μου, είναι τα ουσιαστικά διδάγματα αυτής της κρίσης.

Πρώτον, η κρίση αποκάλυψε την ευθραυστότητα του συστήματος δημόσιας υγείας. Αυτό δεν πρέπει να αποτελεί έκπληξη. Τα προηγούμενα χρόνια οι δημόσιες υπηρεσίες βρέθηκαν στο επίκεντρο των προγραμμάτων λιτότητας και των δημοσιονομικών περικοπών και αποδυναμώθηκαν. Η πανδημία κατέστησε σαφείς τους κινδύνους της εμπορευματοποίησης της υγείας και της περίθαλψης. Οι ελλείψεις προσωπικού και η υποχρηματοδότηση σήμαιναν ότι, πολύ πριν από την επιδημία, η δημόσια υγεία και η περίθαλψη είχαν υπονομευτεί. Το γεγονός ότι χρειαζόταν μια πανδημική κρίση για να συζητήσουμε την ανάγκη σημαντικής αύξησης της χρηματοδότησης των δημόσιων υπηρεσιών υγείας αποτελεί μια θλιβερή αντανάκλαση των πολιτικών επιλογών των προηγούμενων ετών. Σήμερα που η μάχη με την πανδημία δεν έχει ακόμη κερδηθεί ένα πράγμα πρέπει να γίνει δεδομένο, ότι δεν μπορούμε να επιστρέψουμε στην «προ πανδημίας κανονικότητα». Πρέπει να δημιουργήσουμε μια καλύτερη, η οποία να ανταποκρίνεται στις πραγματικές ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας.

Δεύτερον, το 2020, όπως και το α' τρίμηνο του 2021, η αγορά εργασίας αντιμετωπίζει μια άνευ προηγουμένου κρίση σε ώρες απασχόλησης, εισοδήματα και επίπεδα επισφάλειας και αβεβαιότητας. Η κρίση είχε ιδιαίτερα καταστροφικές επιπτώσεις σε πολλές ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες και τομείς. Οι νέοι, οι γυναίκες, οι χαμηλόμισθοι και οι χαμηλά ειδικευμένοι εργαζόμενοι έχουν λιγότερες δυνατότητες να επιτύχουν γρήγορη ενσωμάτωση στην αγορά εργασίας μετά την πανδημία και ο κίνδυνος μακροχρόνιου αποκλεισμού τους είναι μεγάλος. Χρειάζεται αποτελεσματικός σχεδιασμός στοχευμένων στρατηγικών προστασίας των ευάλωτων ομάδων, έτσι ώστε η ανάκαμψη της οικονομίας, η οποία θα εξαρτηθεί από την ανάκαμψη της αγοράς εργασίας, να μην οδηγήσει σε νέες μορφές κοινωνικού αποκλεισμού.

Επίσης, νέες μορφές εργασίας, όπως η τηλεργασία, έχουν αποκτήσει εντυπωσιακή δυναμική σε πολλούς κλάδους της οικονομίας. Η διευρυμένη χρήση ψηφιακών τεχνολογιών μεταμορφώνει το παραδοσιακό μοντέλο εργασίας και αλλάζει θεμελιακές ισορροπίες για τους εργαζομένους, ενώ αυξάνονται οι κίνδυνοι για ανεξέλεγκτη υπερεργασία, εντατικοποίηση και παραβίαση της προσωπικής και της οικογενειακής ζωής τους. Η ΓΣΕΕ πρόσφατα κατέθεσε στον δημόσιο διάλογο αναλυτική πρόταση για τη θέσπιση του απαιτούμενου ρυθμιστικού πλαισίου για την τηλεργασία και την κατοχύρωση του δικαιώματος της αποσύνδεσης.

Τρίτον, το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα στο επίκεντρο της οικονομικής πολιτικής πρέπει να βρίσκεται η βιώσιμη ανάκαμψη της οικονομίας. Η πανδημική κρίση έδειξε ότι η οικονομία μας είναι για μια ακόμη φορά αντιμέτωπη με τους χρόνιους αναπτυξιακούς περιορισμούς της και ειδικά με τη μεγάλη εξάρτησή της από τις υπηρεσίες, κυρίως από τον τουρισμό και την εστίαση. Οι πόροι που θα χρηματοδοτήσουν το Ελληνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας μπορούν να πυροδοτήσουν την αναγκαία αλλαγή αναπτυξιακού υποδείγματος, εφόσον είναι αποτελεσματική η αξιοποίησή τους. Η Γενική Συνομοσπονδία έχει καταθέσει συγκεκριμένη πρόταση για τη μετάβαση της χώρας σε ένα βιώσιμο και δίκαιο υπόδειγμα ανάπτυξης, με ισορροπημένη κλαδική και τομεακή πολιτική που θα επιταχύνει τον ψηφιακό και πράσινο μετασχηματισμό της οικονομίας. Στο επίκεντρο της πρότασή μας είναι η προστασία της εργασίας, η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, η ισορροπία επαγγελματικής και προσωπικής ζωής, ο κατώτατος μισθός αξιοπρεπούς διαβίωσης και ο περιορισμός κάθε νέας μορφής κοινωνικού αποκλεισμού. Η χώρα μας έχει άμεση ανάγκη να μεταβεί σε ένα νέο υπόδειγμα ανάπτυξης με περισσότερη δικαιοσύνη και δημοκρατία.

Γιάννης Παναγόπουλος

Πρόεδρος ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Εισαγωγή

Το σοκ της πανδημίας Covid-19 οδήγησε την Ελλάδα σε νέα οικονομική και κοινωνική κρίση, ενώ πολλαπλές αβεβαιότητες χαρακτηρίζουν τη σταθερότητα και τη δυναμική της οικονομίας. Οι επιπτώσεις του διττού σοκ προσφοράς-ζήτησης στο μακροοικονομικό και παραγωγικό σύστημα είναι σημαντικές και αποτυπώνονται στη μεγάλη μείωση του ΑΕΠ και της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας σημαντικών κλάδων της οικονομίας. Η μεγάλη πτώση του ΑΕΠ, και των ροών εισοδήματος και ρευστότητας που αυτή συνεπάγεται, αναζωπυρώνει τη σημασία της ευθραυστότητας και της χρηματοπιστωτικής φερεγγυότητας των θεσμικών τομέων, η κατάσταση των οποίων θα προσδιοριστεί από τη διάρκεια και την ένταση της ανάκαμψης της οικονομίας και την αποτελεσματικότητα της οικονομικής πολιτικής.

Την ίδια στιγμή οι επιπτώσεις της πανδημίας στην αγορά εργασίας και στους εργαζομένους είναι επίσης σημαντικές. Οι άνευ προηγουμένου μειώσεις του χρόνου εργασίας που έγιναν στο πλαίσιο των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης έχουν αυξήσει δραματικά την επισφάλεια πολλών θέσεων εργασίας. Πολλοί εργαζόμενοι που μπόρεσαν να διατηρήσουν τη δουλειά τους είδαν την αμοιβή τους να παγώνει ή να μειώνεται. Οι επιδοτήσεις των μισθών, οι οποίες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην άμβλυνση των επιπτώσεων της κρίσης, συνέβαλαν στην κάλυψη μέρους μόνο των αποδοχών των εργαζομένων. Εκείνοι που βρίσκονται στο κάτω άκρο της μισθολογικής κλίμακας και οι πιο ευάλωτοι εργαζόμενοι, όπως αυτοί που εργάζονται με άτυπες μορφές εργασίας, οι νέοι, οι γυναίκες, οι μετανάστες, ήταν μεταξύ αυτών που υπέστησαν τις μεγαλύτερες απώλειες ευημερίας, δημιουργώντας νέες συνθήκες επιδείνωσης των δεικτών φτώχειας, ανισότητας και αποκλεισμού. Μπορεί το μέτρο της αναστολής των συμβάσεων εργασίας να έχει συγκρατήσει την αύξηση της ανεργίας, ωστόσο η μείωση της απασχόλησης και των εισοδημάτων έχει αυξήσει την αβεβαιότητα ως προς την προοπτική της αγοράς εργασίας μετά το τέλος της υγειονομικής κρίσης. Ρόλο-κλειδί στην ανάκαμψη της οικονομίας το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα έχει η ενίσχυση του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών. Για να συμβεί αυτό, είναι αναγκαία η δέσμευση της οικονομικής πολιτικής στην αύξηση της παραγωγικής και της ποιοτικής απασχόλησης και στη θεσμοθέτηση κατώτατου μισθού αξιοπρεπούς διαβίωσης. Είναι επίσης πολύ σημαντικό να προστατευτούν θεμελιώδη εργασιακά δικαιώματα σχετικά με τα νόμιμα και τα ανώτατα όρια του χρόνου εργασίας, την ασφάλεια και την υγεία στην εργασία, την ενίσχυση των συλλογικών διαπραγματεύσεων και συμβάσεων εργασίας.

Οι προαναφερόμενες παρεμβάσεις είναι αναπτυξιακά και κοινωνικά αναγκαίες. Με την τρέχουσα πολύ υψηλή υποαπασχόληση της εργασίας και την αβέβαιη προ-

οπτική της ανεργίας και των εισοδημάτων η εξέλιξη της συν-αθροιστικής ζήτησης και της οικονομικής δραστηριότητας είναι αβέβαιη. Η καθυστέρηση όσον αφορά την πλήρη ανάκαμψη της απασχόλησης και των εισοδημάτων θα επιβραδύνει τη δυναμική που, πιθανά, θα επιφέρει η απορρόφηση των πόρων του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας. Οι καθαρές επιδράσεις στη συν-αθροιστική δαπάνη θα κρίνουν τις ροές εισοδήματος και ρευστότητας και την πιθανότητα εγκλωβισμού της οικονομίας σε μια νέα παγίδα χρέους-αποπληθωρισμού. Το ενδεχόμενο αυτό πρέπει να αποφευχθεί, καθώς θα σηματοδοτήσει μια κατάσταση οξυμμένης ευθραυστότητας και αστάθειας της οικονομίας συγκριτικά με αυτήν της οικονομικής κρίσης, λόγω του υψηλού ρίσκου φερεγγυότητας τόσο του δημόσιου όσο και του ιδιωτικού τομέα.

Ο βαθμός στον οποίο η οικονομική πολιτική θα είναι σε θέση να τονώσει την οικονομία μέσω της δημοσιονομικής και της εισοδηματικής πολιτικής –δεδομένης της συνέχισης της ίδιας νομισματικής πολιτικής– θα κρίνει σε σημαντικό βαθμό την αποφυγή μιας τέτοιας παγίδας αστάθειας και τη μετάβαση σε μια σταθερή και διατηρήσιμη ανάκαμψη. Ωστόσο, δεν πρέπει να υποτιμηθούν οι αυστηροί δημοσιονομικοί περιορισμοί που αντιμετωπίζει η χώρα μας. Τα αναγκαία δημοσιονομικά μέτρα στήριξης των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών έχουν επιδεινώσει τη δημοσιονομική θέση της αυξάνοντας το δημοσιονομικό έλλειμμα και τον ήδη πολύ υψηλό λόγο δημόσιου χρέους προς το ΑΕΠ. Οι βαθμοί δημοσιονομικής ελευθερίας θα προσδιοριστούν από τα χαρακτηριστικά της ενδεχόμενης αναθεώρησης του δημοσιονομικού συμφώνου και των απαιτούμενων παρεμβάσεων στη χρονική κατανομή της εξυπηρέτησης των υποχρεώσεων του ελληνικού δημόσιου τομέα. Οι εξελίξεις αυτές θα προσδιορίσουν σε μεγάλο βαθμό την εξέλιξη του πιστωτικού κινδύνου της ελληνικής οικονομίας. Στο πλαίσιο αυτό, η άποψή μας είναι ότι οι αποφάσεις εισοδηματικής πολιτικής αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για την προοπτική της οικονομίας και της ευημερίας της ελληνικής κοινωνίας.

Το πιο σημαντικό όμως δίδαγμα της πανδημικής κρίσης είναι ότι η οικονομία μας βρίσκεται για μια ακόμη φορά αντιμέτωπη με τις χρόνιες διαρθρωτικές αδυναμίες της. Η μεγάλη εξάρτησή της από τις υπηρεσίες, και ειδικότερα από τον τουρισμό και την εστίαση, αναδεικνύεται η αχίλλειος πτέρνα της διατηρησιμότητας της ευημερίας της ελληνικής κοινωνίας. Οι πόροι του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας πρέπει να αξιοποιηθούν για την αύξηση των δημόσιων επενδύσεων και των υποδομών, την ενίσχυση των συστημάτων παιδείας και υγείας και για τη χρηματοδότηση βιώσιμων παραγωγικών δραστηριοτήτων σε κλαδικό και περιφερειακό επίπεδο με κριτήριο τη δημιουργία νέων και αξιοπρεπών θέσεων εργασίας. Επίσης, απαιτείται ουσιαστικός επαναπροσδιορισμός προτεραιοτήτων στην κατανομή της ρευστότητας του τραπεζικού συστήματος και των εθνικών πόρων.

Η επιτακτικότητα της οικονομικής, της κοινωνικής και της περιβαλλοντικής βιω-

σιμότητας καθιστά απαραίτητο για το ΙΝΕ ΓΣΕΕ τον σχεδιασμό και την υλοποίηση ενός νέου, ολιστικού, αναλυτικού πλαισίου αξιολόγησης των οικονομικών, των κοινωνικών και των περιβαλλοντικών προκλήσεων. Έχουμε καταθέσει στον δημόσιο διάλογο θέσεις και προτάσεις για έναν βιώσιμο μετασχηματισμό του αναπτυξιακού υποδείγματος της Ελλάδας (ΙΝΕ ΓΣΕΕ – ΚΑΝΕΠ, 2020). Η επιτυχής διαχείριση των σύγχρονων προκλήσεων προϋποθέτει σημαντικές αλλαγές στην οικονομική διακυβέρνηση της χώρας και επαναπροσδιορισμό των στόχων και των προτεραιοτήτων της οικονομικής πολιτικής. Η ανάπτυξη ενός νέου αναλυτικού πλαισίου είναι αναγκαία για να βελτιωθεί η εθνική ικανότητα πρόβλεψης μελλοντικών εξωγενών και ενδογενών διαταραχών και κρίσεων και για να κατανοηθούν οι σύνθετες οικονομικές, εργασιακές και κοινωνικές αλληλεξαρτήσεις. Στην κατεύθυνση αυτή είναι σημαντική η εξέλιξη που έχει σημειωθεί στο ευρωπαϊκό πλαίσιο διακυβέρνησης με επίκεντρο τη στρατηγική αειφόρου ανάπτυξης. Αξιοσημείωτα χρήσιμη είναι και η Ατζέντα 2030 για την αειφόρο ανάπτυξη του ΟΗΕ με τους 17 στόχους οικονομικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής βιωσιμότητας.

Στην παρούσα Έκθεση[1] του ΙΝΕ ΓΣΕΕ επικεντρωνόμαστε στις οικονομικές εξελίξεις του 2020 όπως διαμορφώθηκαν από τις συνέπειες της πανδημικής κρίσης, καθώς επίσης και στις αλληλεπιδράσεις τους με την αγορά εργασίας και την κοινωνία. Επιπλέον, παρουσιάζουμε ορισμένους δείκτες κοινωνικής βιωσιμότητας. Στις επόμενες ετήσιες εκθέσεις μας η ανάλυση και η αξιολόγηση της βιωσιμότητας του ελληνικού αναπτυξιακού υποδείγματος θα διευρυνθεί με δείκτες οικονομικής, χρηματοπιστωτικής και περιβαλλοντικής βιωσιμότητας. Έμφαση και προτεραιότητα θα έχουν τα θέματα της απασχόλησης, της ισότητας και της δίκαιης κατανομής της ευημερίας. Η ασκούμενη οικονομική πολιτική στη χώρα μας πρέπει να υπερβεί το σημερινό στενό πλαίσιό της και την εγγενή προκατάληψή της για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και της κερδοφορίας του επιχειρηματικού τομέα. Πρέπει να επαναπροσδιοριστεί βάσει των προτεραιοτήτων και των στόχων της οικονομικής, της κοινωνικής και της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας, έτσι ώστε να ανιχνευθούν και να αντιμετωπιστούν εγκαίρως οι μεγάλες προκλήσεις που έρχονται για την οικονομία, τη χώρα, τον κόσμο της εργασίας και την ευημερία μας.

Γιώργος Αργείτης

Επιστημονικός Διευθυντής ΙΝΕ ΓΣΕΕ

1. *Στην εκπόνηση της Ετήσιας Έκθεσης 2021 για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση, εκτός από τον Επιστημονικό Διευθυντή του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ Γιώργο Αργείτη, ο οποίος είχε τον συντονισμό, την επιμέλεια και την ευθύνη, συμμετείχαν και οι Π. Γεωργιάδου, Ν. Κορατζάνης, Σ. Μιχοπούλου, Δ. Παϊταρίδης και Χ. Πιέρρος.*

Κεφάλαιο 1
Μακροοικονομικές εξελίξεις

Μακροοικονομικές εξελίξεις

1.1 Εισαγωγή

Οι συνέπειες της πανδημικής κρίσης στο μακροοικονομικό σύστημα είναι σημαντικές και η διαχείρισή τους θα προσδιορίσει σε μεγάλο βαθμό την πορεία της ανάκαμψης βασικών οικονομικών μεγεθών. Κατά την άποψή μας, το μείζον πρόβλημα της τρέχουσας περιόδου είναι η αυξανόμενη ευθραυστότητα της οικονομίας. Σημαντική πρόκληση αποτελούν τα διαρθρωτικά μειονεκτήματα του αναπτυξιακού υποδείγματος και το έλλειμμα αξιόπιστης στρατηγικής για έναν βιώσιμο και διατηρήσιμο παραγωγικό και μακροοικονομικό μετασχηματισμό. Στην ανάλυση που ακολουθεί το ενδιαφέρον μας εστιάζεται σε βασικά μακροοικονομικά μεγέθη τα οποία, βάσει της δική μας οπτικής, είναι θεμελιακά για την αξιολόγηση των προοπτικών της οικονομίας τα επόμενα τρίμηνα.

1.2 Η εξέλιξη του ΑΕΠ και της εσωτερικής ζήτησης

Παρά τον συμμετρικό χαρακτήρα της επίδρασης της πανδημικής κρίσης, το αποτύπωμά της στην οικονομική δραστηριότητα των κρατών-μελών της Ευρωζώνης παρουσίασε σημαντικές διαφορές. Όπως προκύπτει από την ανάλυση που ακολουθεί, ένας βασικός λόγος των παρατηρούμενων αποκλίσεων μεταξύ των εθνικών οικονομιών είναι το αναπτυξιακό υπόδειγμά τους. Οι αρνητικές επιδράσεις της πανδημίας ήταν εντονότερες στις οικονομίες των οποίων η μεγεθυντική δυναμική είναι σε μεγάλο βαθμό εξαρτημένη από τον τουρισμό. Συνεπώς, δεν προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση ότι η πτώση του πραγματικού ΑΕΠ το 2020 ήταν πιο αισθητή στα κράτη-μέλη του ευρωπαϊκού νότου. Στην Ισπανία η συρρίκνωση του πραγματικού ΑΕΠ έφτασε στο 11% και στην Ιταλία στο 8,9%. Με βάση τα αναθεωρημένα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, η Ελλάδα είχε την τρίτη χειρότερη επίδοση στην Ευρωζώνη, με το πραγματικό ΑΕΠ να μειώνεται κατά 7,9%. Η ύφεση είναι μεγαλύτερη αν συνυπολογιστεί η αναθεώρηση των αποτελεσμάτων του 2019, με την οικονομική μεγέθυνση να είναι χαμηλότερη από αυτή που είχε εκτιμηθεί αρχικά (1,65% έναντι 1,9%).

Πιο συγκεκριμένα, στο Διάγραμμα 1.1 παρατηρούμε ότι το β' τρίμηνο του 2020 το μέγεθος της πτώσης του πραγματικού ΑΕΠ ήταν παρόμοιο για όλα τα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης. Κατά μέσο όρο, το πραγματικό ΑΕΠ στην Ευρωζώνη μειώθηκε κατά 14,6% σε ετήσια βάση, ενώ στην Ελλάδα κατά 13,9%.

Διάγραμμα 1.1: Ετήσια ποσοστιαία (%) μεταβολή του πραγματικού ΑΕΠ σε Ελλάδα και μέσο όρο Ευρωζώνης (2009:1-2021:1, σταθερές τιμές 2015)

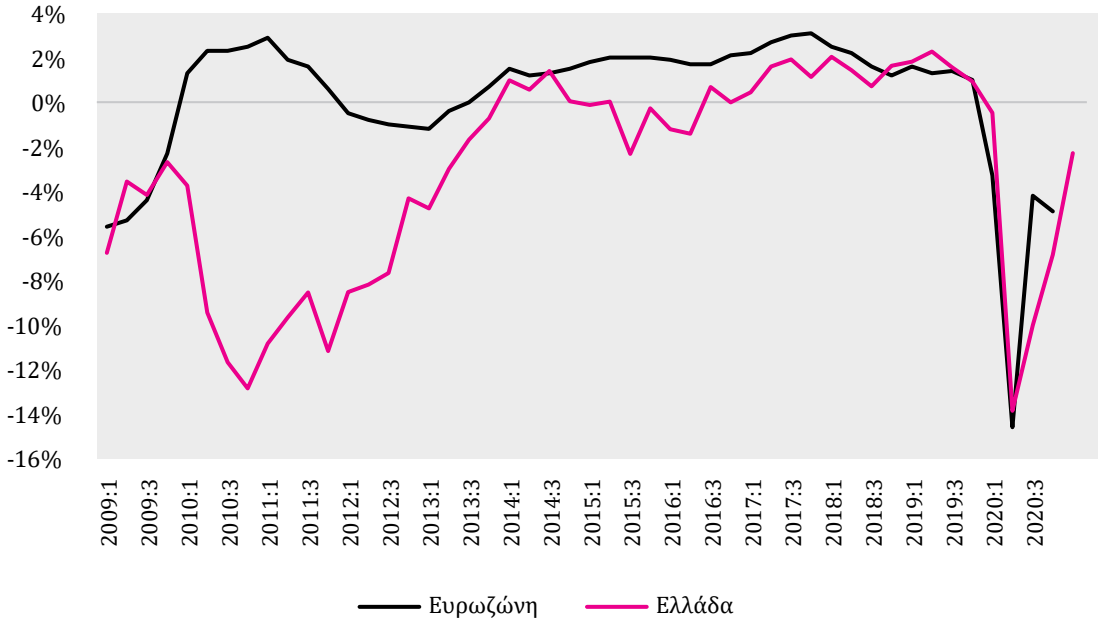

Πηγή: Eurostat και ΕΛΣΤΑΤ

Σημείωση: Ημερολογιακά και εποχικά διορθωμένα στοιχεία. Δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία για το α' τρίμηνο του 2021 όσον αφορά τον μέσο όρο της Ευρωζώνης.

Ωστόσο, το γ' και το δ' τρίμηνο η Ελλάδα παρουσίασε σημαντική απόκλιση σε σχέση με τον μέσο όρο της Ευρωζώνης. Η πτώση του πραγματικού ΑΕΠ σε αυτά τα δύο τρίμηνα ήταν ίση με 10% και 6,9% αντίστοιχα, όταν το ΑΕΠ της Ευρωζώνης συρρικνώθηκε κατά 4,2% το γ' τρίμηνο και κατά 4,9% το δ' τρίμηνο. Επομένως, η ύφεση το δεύτερο εξάμηνο ήταν πιο ήπια στην πλειονότητα των κρατών-μελών, κάτι το οποίο όμως δεν ισχύει στην περίπτωση της Ελλάδας, λόγω της μεγάλης εξάρτησής της από τις υπηρεσίες και τα τουριστικά έσοδα (βλ. επίσης Κεφάλαιο 4). Συνεπώς, το δεύτερο εξάμηνο του 2020 υπήρξε σημαντική απόκλιση της μακροοικονομικής επίδοσης της Ελλάδας από τον μέσο όρο της Ευρωζώνης. Το α' τρίμηνο του 2021 η ύφεση είναι ηπιότερη σε σχέση με τα προηγούμενα τρίμηνα, αφού το ΑΕΠ μειώθηκε κατά 2,3% σε σχέση με το ίδιο τρίμηνο του 2020. Σε αυτό τρίμηνο οι τουριστικές εισπράξεις είναι κατά κανόνα χαμηλότερες σε σχέση με τα υπόλοιπα τρίμηνα, και γι' αυτόν τον λόγο το αποτύπωμα της ύφεσης είναι μικρότερο.

Το Διάγραμμα 1.2 παρουσιάζει τη συμβολή του δημόσιου και του εξωτερικού τομέα στο πραγματικό ΑΕΠ. Παρατηρούμε ότι από το 2013 και ύστερα η συμβολή του εξωτερικού τομέα έπαψε να είναι σημαντικά αρνητική λόγω κυρίως της

μεγάλης μείωσης των εισαγωγών, ενώ εξαιτίας της πολιτικής της δημοσιονομικής προσαρμογής η συμβολή του δημόσιου τομέα κατέληξε οριακά αρνητική από το 2016 και ύστερα, όταν δηλαδή η χώρα άρχισε να δημιουργεί πρωτογενή πλεονάσματα. Το β', το γ' και το δ' τρίμηνο του 2020 η τάση αυτή αναστράφηκε. Η πανδημική κρίση οδήγησε εκ νέου σε μια αρνητική συμβολή του εξωτερικού τομέα λόγω της κατάρρευσης των εξαγωγών υπηρεσιών, η οποία ξεπέρασε σε ένταση την αντίστοιχη του 2009. Όμως, αυτή τη φορά η πτώση του ΑΕΠ περιορίστηκε έως έναν βαθμό από τις επεκτατικές δημοσιονομικές παρεμβάσεις και τη δημιουργία υψηλών δημοσιονομικών ελλειμμάτων.[2] Από το ξέσπασμα της πανδημικής κρίσης και ύστερα η δημοσιονομική πολιτική έχει μια θετική συμβολή στη σταθεροποίηση της οικονομίας και στην αποτροπή μιας ακόμη πιο βαθιάς συρρίκνωσης του ΑΕΠ. Παρά ταύτα, δεν ήταν ικανή να ανακόψει το υφεσιακό αποτέλεσμα της κάμψης των εξαγωγών.

Διάγραμμα 1.2: Συμβολή δημόσιου και εξωτερικού τομέα στο πραγματικό ΑΕΠ σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2009:4-2020:4, σταθερές τιμές 2015)

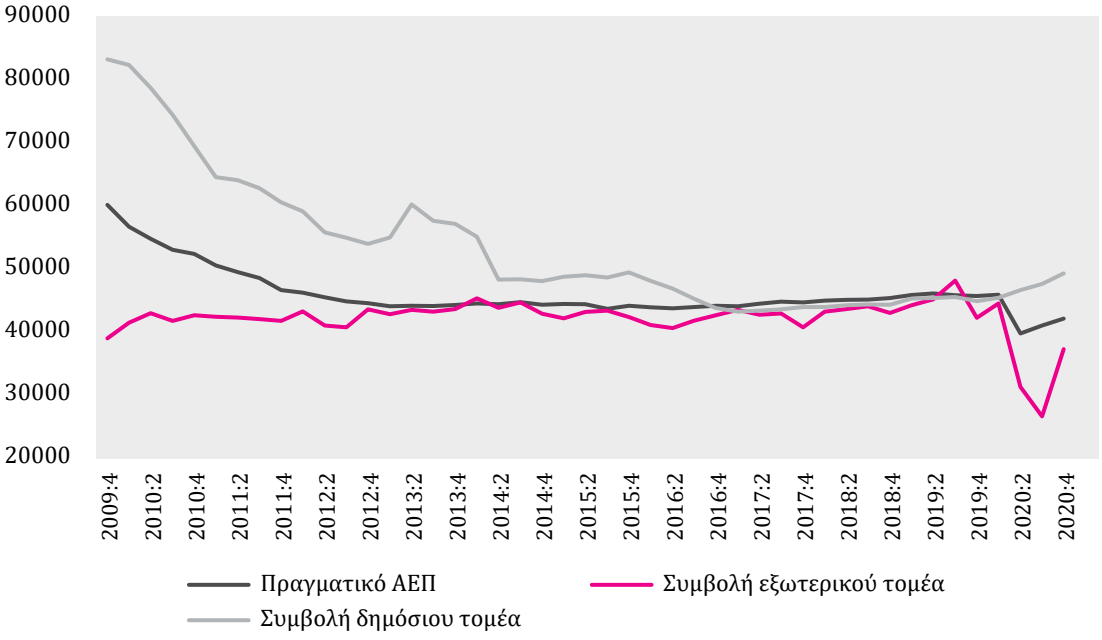

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Κυλιόμενοι μέσοι όροι τεσσάρων περιόδων. Ημερολογιακά και εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

2. *Σημειώνεται ότι στη συμβολή του δημόσιου τομέα στο ΑΕΠ, πέραν της δημόσιας κατανάλωσης, περιλαμβάνονται επίσης τα επιδόματα, οι καθαρές μεταβιβάσεις προς τον ιδιωτικό τομέα καθώς και οι φορολογικές ελαφρύνσεις.*

Αναφορικά με την εξέλιξη της ζήτησης, αρνητική ήταν η συμβολή της ιδιωτικής κατανάλωσης και των καθαρών εξαγωγών (βλ. Πίνακα 1.1). Συγκεκριμένα, η κατανάλωση των νοικοκυριών μειώθηκε το β' και το δ' τρίμηνο του 2020 κατά περίπου 4 δισ. ευρώ και 1,5 δισ. ευρώ αντίστοιχα, σε σχέση με τα ίδια τρίμηνα του προηγούμενου έτους. Σωρευτικά η μείωση της κατανάλωσης ήταν ίση με 6 δισ. ευρώ και των εξαγωγών με 12,7 δισ. ευρώ σε σχέση με το 2019. Το εμπορικό ισοζύγιο την ίδια περίοδο επιδεινώθηκε κατά περίπου 12 δισ. ευρώ, με αποτέλεσμα το εμπορικό έλλειμμα να αυξηθεί στο 7% του ΑΕΠ. Το α' τρίμηνο του 2021 διατηρείται η ίδια δυναμική, με την ιδιωτική κατανάλωση να μειώνεται κατά 1,55 δισ. ευρώ και τις εξαγωγές κατά 2,25 δισ. ευρώ σε σχέση με το α' τρίμηνο του 2020.

Η αύξηση του εμπορικού ελλείμματος το 2020 σε επίπεδο περίπου ίσο με αυτό του 2010 αναδεικνύει τη μεγάλη ευθραυστότητα της ελληνικής οικονομίας σε σχέση με τον εξωτερικό τομέα, η οποία είναι απόρροια των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών του εγχώριου παραγωγικού προτύπου. Επιπλέον, η ευθραυστότητα αυτή επισημαίνει τη μεγάλη αβεβαιότητα που υπάρχει αναφορικά με τις αναπτυξιακές προοπτικές της οικονομίας τα επόμενα τρίμηνα, καθώς η πανδημική κρίση παραμένει σε παγκόσμιο επίπεδο. Η ανησυχία μας για την πορεία της οικονομίας διευρύνεται από το γεγονός ότι οι εγχώριες επενδύσεις δεν φαίνεται, για ακόμη μια φορά, να μπορούν να δημιουργήσουν επεκτατική δυναμική. Συγκεκριμένα, οι πραγματικές επενδύσεις του συνόλου των τομέων της οικονομίας αυξήθηκαν κατά μόλις 146 εκατ. ευρώ σε σχέση με το 2019 παραμένοντας σε ιστορικά χαμηλό επίπεδο, μειωμένο κατά 61,7% σε σύγκριση με αυτό του 2009. Τέλος, επισημαίνεται ότι η αύξηση της δημόσιας κατανάλωσης ήταν περιορισμένη, καθώς ξεπέρασε οριακά το 1 δισ. ευρώ.

Η μεγάλη απώλεια του εθνικού εισοδήματος λόγω επιδείνωσης του εξωτερικού ισοζυγίου της οικονομίας γίνεται εμφανής και μέσα από την εξέταση των εξαγωγών και των εισαγωγών προϊόντων και υπηρεσιών (βλ. Διάγραμμα 1.3). Οι εξαγωγές προϊόντων δεν επηρεάστηκαν ιδιαίτερα, αφού το δ' τρίμηνο του 2020 ήταν υψηλότερες κατά 1 δισ. ευρώ σε σχέση με αυτές του ίδιου τριμήνου του 2019, ενώ η αντίστοιχη ετήσια διαφορά το α' τρίμηνο του 2021 ήταν 650 εκατ. ευρώ. Οι εισαγωγές προϊόντων μειώθηκαν προσωρινά το β' τρίμηνο του 2020, ανέκαμψαν το δεύτερο εξάμηνο, αλλά παρέμειναν χαμηλότερες από το επίπεδο του δεύτερου εξαμήνου του 2019. Συγκεκριμένα, το δ' τρίμηνο του 2020 οι πραγματικές εισαγωγές προϊόντων ήταν χαμηλότερες κατά 260 εκατ. ευρώ σε σχέση με αυτές του δ' τριμήνου του 2019, ενώ σε ετήσια βάση το α' τρίμηνο του 2021 μειώθηκαν κατά 400 εκατ. ευρώ.

Πίνακας 1.1: Συνιστώσες της συνολικής ζήτησης σε δισ. ευρώ
(Ελλάδα, 2019:1-2021:1, σταθερές τιμές 2015)

	2019				2020				2021	Ετήσια διαφορά
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	2020-2019
Ιδιωτική κατανάλωση	31,59	31,64	31,74	32,05	31,67	27,57	31,22	30,5	30,12	-6,08
Δημόσια κατανάλωση	8,65	9,08	8,54	8,49	8,77	8,85	8,95	9,12	9,19	0,91
Ακαθάριστος σχηματισμός κεφαλαίου	6,08	5,45	4,96	6,26	6,12	5,79	6,73	5,19	6,19	1,06
Ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου	4,78	4,51	4,74	4,67	4,57	4,71	4,74	4,82	4,97	0,15
Εξαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών	17,29	17,5	17,7	16,95	16,77	12,9	13,12	13,97	14,52	-12,68
Εισαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών	17,7	17,67	17,96	18,08	17,71	15,35	16,97	16,49	16,82	-4,86
Εμπορικό ισοζύγιο	0,14	-0,72	-0,88	-1,6	-0,42	-6,86	-3,98	-3,61	-4,19	-11,82

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Ημερολογιακά και εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Διάγραμμα 1.3: Πραγματικές εξαγωγές και εισαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2009:1-2021:1, σταθερές τιμές 2015)

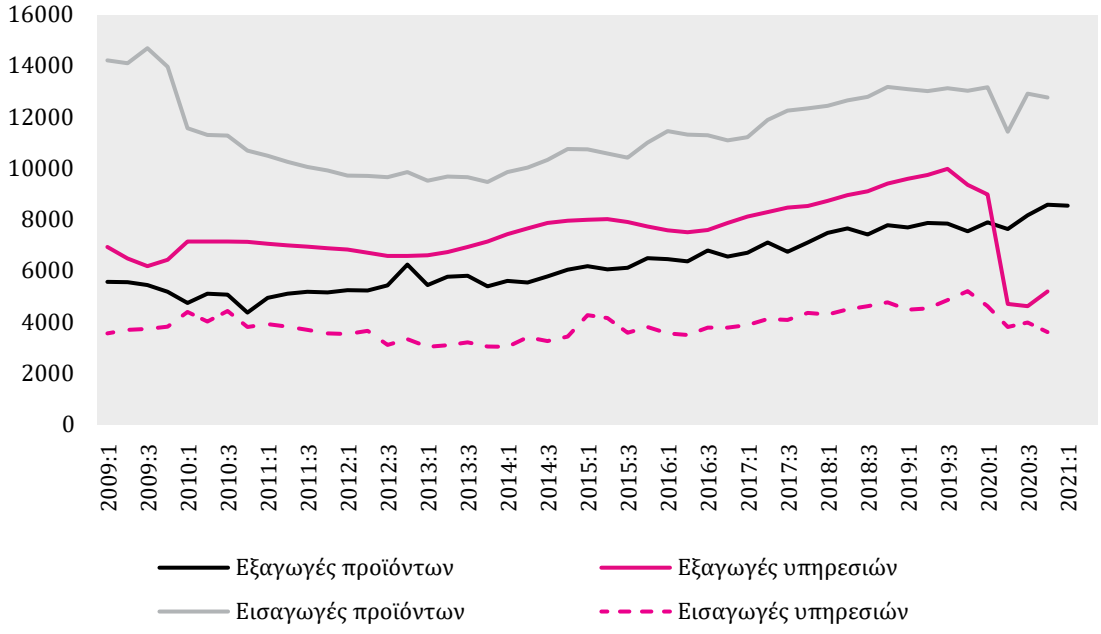

***Πηγή*:** Eurostat

Σημείωση: Ημερολογιακά και εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Μεγαλύτερη ήταν η πτώση των εισαγωγών υπηρεσιών, αφού μεταξύ του δ' τριμήνου του 2019 και του 2020 ο όγκος τους μειώθηκε κατά περίπου 1,6 δισ. ευρώ. Ωστόσο, είναι εμφανές ότι τη μεγαλύτερη πτώση σημείωσαν οι εξαγωγές υπηρεσιών στις οποίες περιλαμβάνεται και ο τουρισμός. Σε σχέση με τα αντίστοιχα τρίμηνα του 2019 η απώλεια εσόδων από τις εξαγωγές υπηρεσιών ήταν ίση με περίπου 5 δισ. ευρώ το β' τρίμηνο, 5,4 δισ. ευρώ το γ' τρίμηνο και 4,16 δισ. ευρώ το δ' τρίμηνο. Σωρευτικά το 2020 οι εξαγωγές υπηρεσιών μειώθηκαν κατά 15,2 δισ. ευρώ, αντιστοιχώντας στο 9% του ΑΕΠ του 2019. Αντίστοιχα, το α' τρίμηνο του 2021 οι εξαγωγές υπηρεσιών μειώθηκαν περαιτέρω κατά 3,5 δισ. ευρώ σε σχέση με το α' τρίμηνο του 2021.

1.3 Μακροοικονομικές επιδόσεις ανά θεσμικό τομέα

Η διαρθρωτική ανεπάρκεια του αναπτυξιακού υποδείγματος της Ελλάδας γίνεται εμφανής στο Διάγραμμα 1.4, το οποίο αποτυπώνει το μερίδιο παραγωγής προστιθέμενης αξίας ανά θεσμικό τομέα. Τα νοικοκυριά προσφέρουν το μεγαλύτερο μερίδιο στην παραγωγή μέσω της αυτοαπασχόλησης, το οποίο τα δύο τελευταία

έτη κυμάνθηκε μεταξύ 40% και 41%. Πρακτικά η οικονομική δραστηριότητα στην Ελλάδα βασίζεται σημαντικά στους αυτοαπασχολούμενους και στις ατομικές επιχειρήσεις που έχουν ως έδρα την οικία του επιχειρηματία.

Διάγραμμα 1.4: Μερίδιο παραγωγής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας ανά θεσμικό τομέα (Ελλάδα, 2019:1-2020:4)

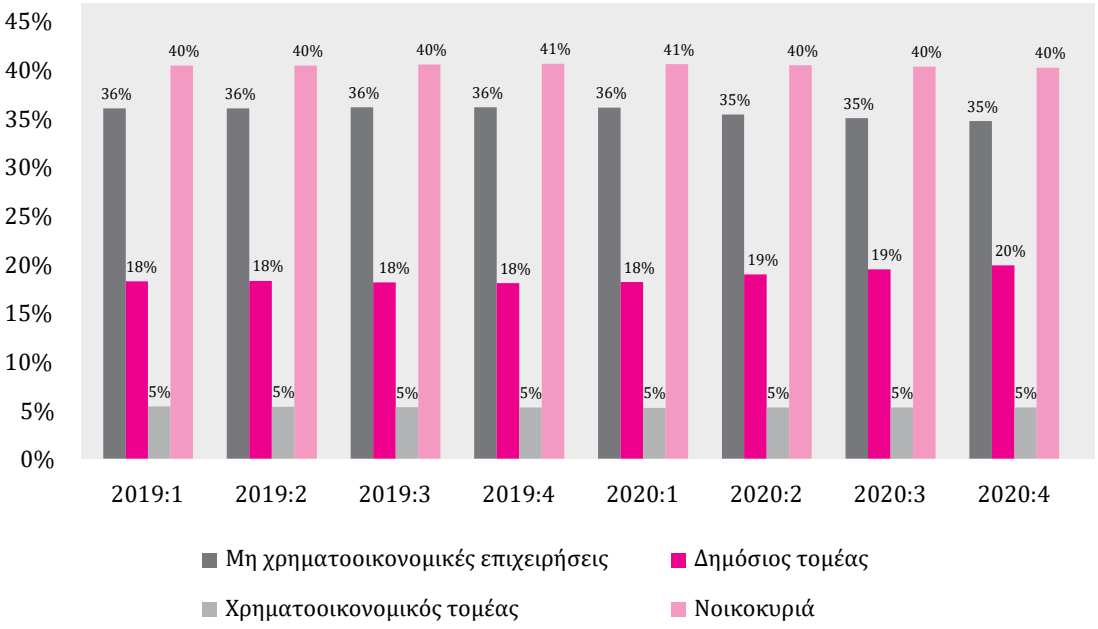

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Το μερίδιο της προστιθέμενης αξίας που προέρχεται από τις μη χρηματοοικονομικές επιχειρήσεις είναι χαμηλότερο κατά περίπου 4% με 5% από αυτό των νοικοκυριών, ενώ το μερίδιο του δημόσιου τομέα αυξήθηκε το δ' τρίμηνο του 2020 σε 20% από 18% λόγω της επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής ως απόρροια της πανδημικής κρίσης. Ως μέτρο σύγκρισης αξίζει να αναφερθεί ότι το γ' τρίμηνο του 2020 το μερίδιο των νοικοκυριών στην προστιθέμενη αξία στο Βέλγιο ήταν ίσο με 17,7%, στη Γερμανία με 23% και στην Πορτογαλία με 28,3%. Το εύρημα αυτό αποκαλύπτει τη διαρθρωτική ιδιαιτερότητα του ελληνικού αναπτυξιακού υποδείγματος.

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 1.5, οι επενδύσεις των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων ακολουθούν μια πολύ μικρή αυξητική πορεία από το 2014 και ύστερα, παρουσιάζοντας πολύ μικρές διακυμάνσεις. Ωστόσο, ο όγκος τους παραμένει αρκετά χαμηλότερος του επιπέδου του 2010. Ειδικότερα, το α' και το β' τρί-

μηνο του 2020 οι επενδύσεις μειώθηκαν κατά 241 εκατ. ευρώ και 318 εκατ. ευρώ αντίστοιχα σε σχέση με τα ίδια τρίμηνα του 2019, ενώ το γ' και το δ' τρίμηνο η πτώση περιορίστηκε στα 96 εκατ. ευρώ και στα 66 εκατ. ευρώ αντίστοιχα. Σημειώνεται ότι η ετήσια μεταβολή του 2019 σε σχέση με το 2018 ήταν ίση με 207 εκατ. ευρώ. Συνεπώς, η πορεία των επιχειρηματικών επενδύσεων υπέστη μια μικρή μείωση λόγω της πανδημικής κρίσης, χωρίς όμως να αποκλίνει ιδιαίτερα από την ούτως ή άλλως στάσιμη κατάσταση στην οποία βρισκόταν πριν από το ξέσπασμα της πανδημίας.

Διάγραμμα 1.5: Ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου ανά θεσμικό τομέα σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2010:1-2020:4)

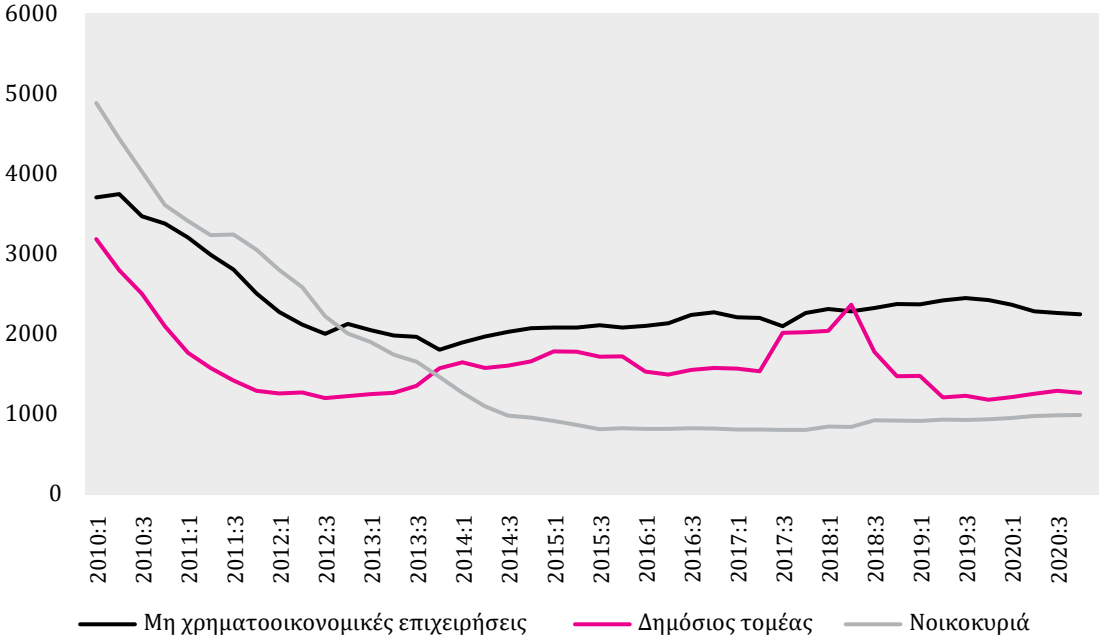

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Κυλιόμενοι μέσοι όροι τεσσάρων περιόδων. Εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Επιπλέον, σημαντικό είναι το γεγονός ότι, τουλάχιστον τα πιο πρόσφατα έτη, η έλλειψη επενδύσεων δεν οφείλεται σε αντικίνητρα κερδοφορίας. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 1.6, το α' τρίμηνο του 2020 το μερίδιο κέρδους των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων ήταν το δεύτερο υψηλότερο στην Ευρωζώνη, όταν ταυτόχρονα ο όγκος των επενδύσεων σε σχέση με την προστιθέμενη αξία των επιχειρήσεων ήταν ο χαμηλότερος στην Ευρωζώνη. Κατά συνέπεια, οικονομικές

πολιτικές που προσανατολίζονται στην αύξηση της κερδοφορίας των επιχειρήσεων είναι πιθανό να αποδειχθούν αναποτελεσματικές για να ενθαρρύνουν έναν υψηλό όγκο νέων επενδύσεων.

Διάγραμμα 1.6: Ποσοστό επενδύσεων και μερίδιο κερδών των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων (Ευρωζώνη, 2020:1)

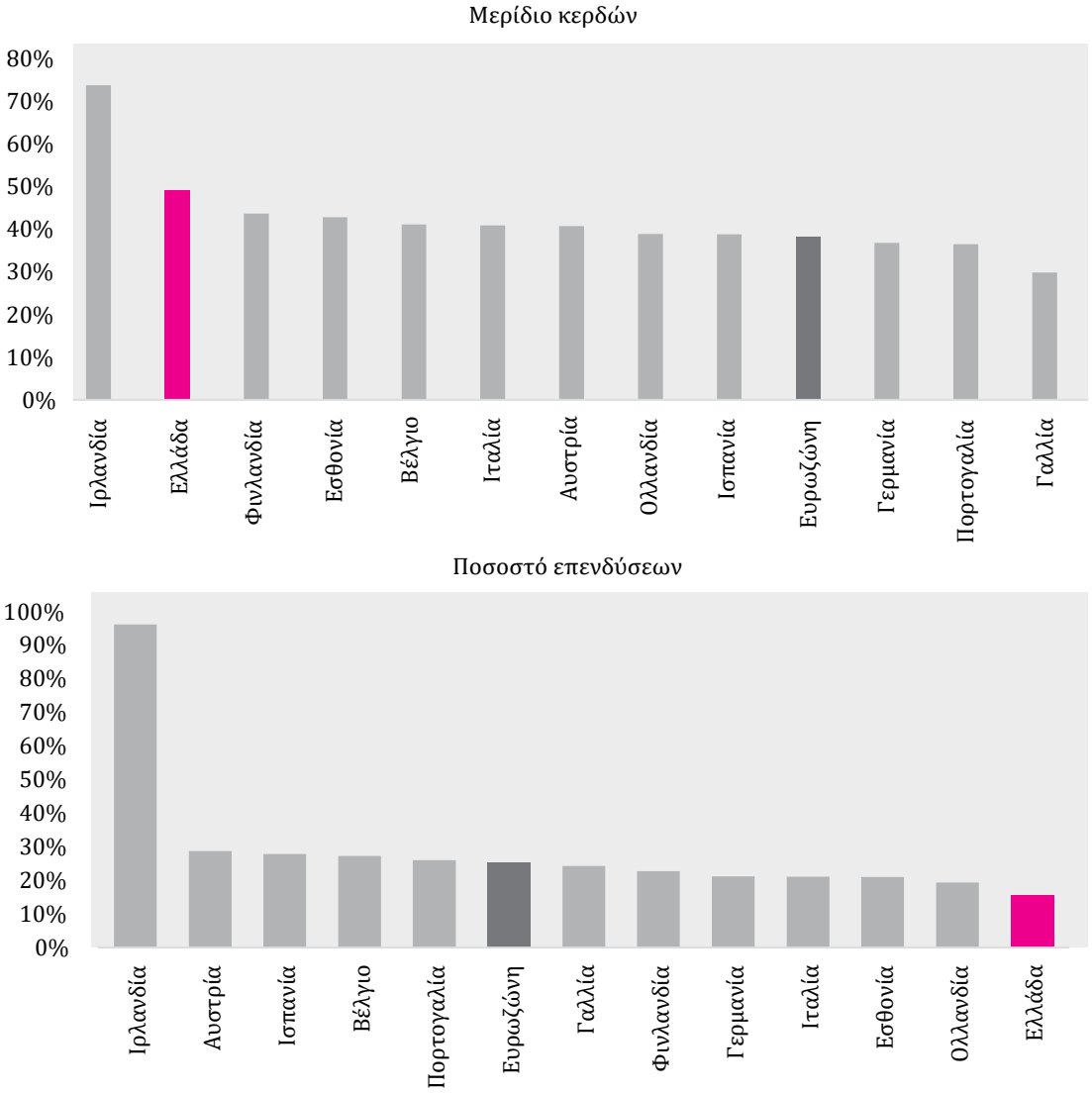

***Πηγή*:** Eurostat

Σημείωση: Ποσοστό επενδύσεων = Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου / Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία. Μερίδιο κέρδους = Λειτουργικό πλεόνασμα / Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία. Ημερολογιακά και εποχικά διορθωμένα στοιχεία. Κατά τη διάρκεια συγγραφής της παρούσας Έκθεσης δεν υπήρχαν διαθέσιμα στοιχεία για τα κράτη-μέλη που δεν εμφανίζονται στο διάγραμμα.

Επιστρέφοντας στο Διάγραμμα 1.5 παρατηρούμε ότι την κάμψη των επιχειρηματικών επενδύσεων το πρώτο εξάμηνο του 2020 την αντιστάθμισαν οι δημόσιες επενδύσεις, οι οποίες αυξήθηκαν διαδοχικά κατά 141 εκατ. ευρώ, 156 εκατ. ευρώ και 160 εκατ. ευρώ το α', το β' και το γ' τρίμηνο του 2020 σε σχέση με τα αντίστοιχα τρίμηνα του 2019, αλλά μειώθηκαν κατά 96 εκατ. ευρώ το δ' τρίμηνο. Σε επίπεδο όγκου οι δημόσιες επενδύσεις παραμένουν χαμηλές σε σχέση με τις ανάγκες σταθεροποίησης της οικονομίας. Ανάλογη ήταν και η συμπεριφορά των επενδύσεων των νοικοκυριών (σωρευτική αύξηση κατά 219 εκατ. ευρώ το 2020 σε σχέση με το 2019). Συνοπτικά, ο τρέχων όγκος των συνολικών επενδύσεων δεν δημιουργεί θετικές προσδοκίες για τη συμβολή τους στην ανάκαμψη της οικονομίας, και κυρίως για τον μετασχηματισμό του παραγωγικού και αναπτυξιακού υποδείγματος της Ελλάδας.

1.4 Χρηματοοικονομικές εξελίξεις

Το Διάγραμμα 1.7 αποτυπώνει τα ισοζύγια των θεσμικών τομέων της οικονομίας. Παρατηρούμε ότι τα νοικοκυριά βρίσκονται μονίμως σε έλλειμμα. Δηλαδή τα νοικοκυριά θα έπρεπε είτε να δανειστούν είτε να χρησιμοποιήσουν τις καταθέσεις τους για να συντηρήσουν ένα επίπεδο καταναλωτικής δαπάνης υψηλότερο από το διαθέσιμο εισόδημά τους. Η προσέγγιση των ισοζυγίων των θεσμικών τομέων μάς δείχνει ότι πρακτικά το έλλειμμα του ισοζυγίου των νοικοκυριών αντισταθμίζει τα πλεονάσματα του κρατικού, του επιχειρηματικού και του εξωτερικού τομέα. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα εμφανές την περίοδο 2017-2019, κατά την οποία όλοι οι θεσμικοί τομείς εκτός από τα νοικοκυριά έχουν πλεόνασμα. Πρακτικά το έλλειμμα των νοικοκυριών χρηματοδοτεί τη συν-αθροιστική ζήτηση και υποστηρίζει την οικονομική δραστηριότητα.

Κατά τη διάρκεια της πανδημίας και ειδικότερα το γ' και το δ' τρίμηνο του 2020, η εικόνα των ισοζυγίων των θεσμικών τομέων άλλαξε. Το εμπορικό έλλειμμα και το έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών αυξήθηκαν, όπως αυξήθηκε και το δημοσιονομικό έλλειμμα λόγω εφαρμογής των μέτρων αντιμετώπισης της πανδημικής κρίσης. Το αποτέλεσμα αυτό προκύπτει εν μέρει και λόγω της μείωσης της κατανάλωσης των νοικοκυριών (βλ. Διάγραμμα 1.8). Δηλαδή στη διάρκεια της πανδημικής κρίσης τα νοικοκυριά εμφάνισαν θετικό ισοζύγιο λόγω της προσαρμογής της καταναλωτικής τους δαπάνης εξαιτίας των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης.

Διάγραμμα 1.7: Ισοζύγια θεσμικών τομέων ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ (Ελλάδα, 2010:1-2020:4)

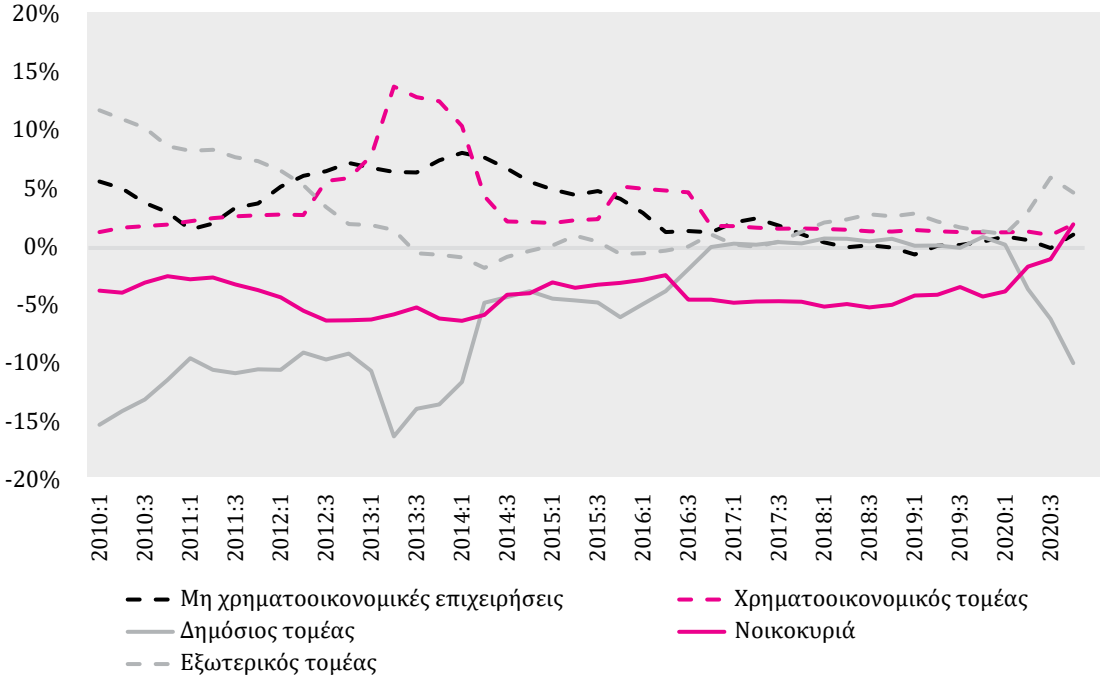

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Κυλιόμενοι μέσοι όροι τεσσάρων περιόδων. Εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Διάγραμμα 1.8: Διαθέσιμο εισόδημα και κατανάλωση νοικοκυριών σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2010:1-2020:4)

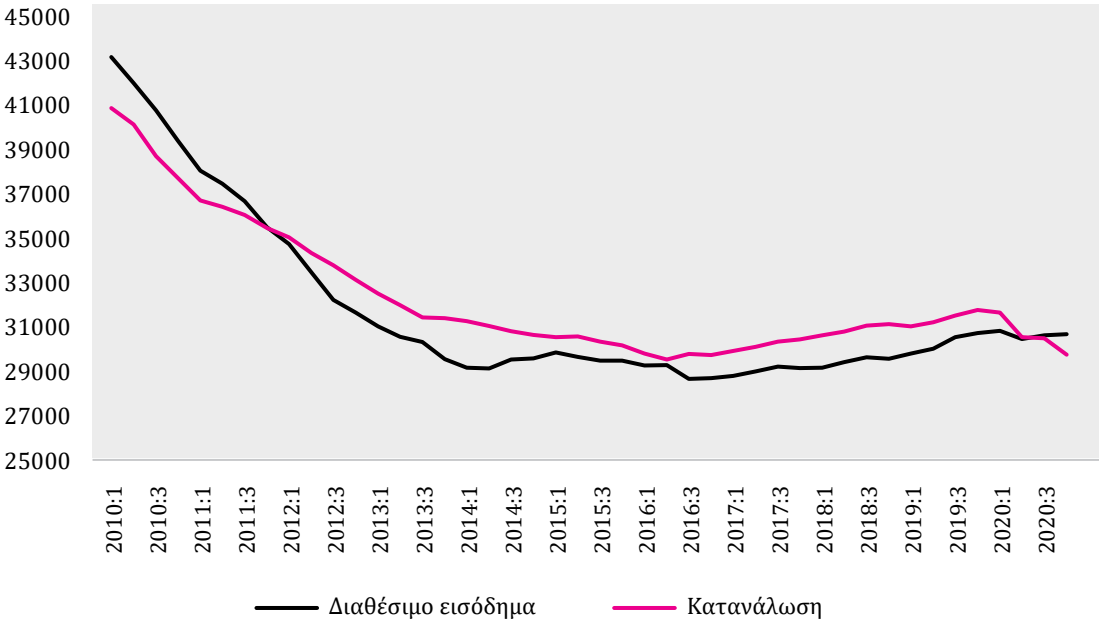

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Κυλιόμενοι μέσοι όροι τεσσάρων περιόδων. Εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Συγκεκριμένα, το β' τρίμηνο του 2020 το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών μειώθηκε κατά 1,4 δισ. ευρώ (-4,4%), ενώ το γ' και το δ' τρίμηνο αυξήθηκε κατά 632 εκατ. ευρώ και 237 εκατ. ευρώ αντίστοιχα σε σύγκριση με τα ίδια τρίμηνα του 2019. Συνυπολογίζοντας ότι το διαθέσιμο εισόδημα είχε αυξηθεί το α' τρίμηνο κατά 353 εκατ. ευρώ, η ετήσια μεταβολή του ήταν πτωτική (-203 εκατ. ευρώ). Ωστόσο, η προσαρμογή της κατανάλωσης ήταν πολύ πιο έντονη, αφού το δ' τρίμηνο μειώθηκε κατά περίπου 2,9 δισ. ευρώ σε σχέση με το ίδιο τρίμηνο του 2019 και σε ετήσια βάση κατά 8 δισ. ευρώ.[3] Η σημαντική αυτή προσαρμογή της κατανάλωσης των νοικοκυριών είχε ως αποτέλεσμα το δεύτερο εξάμηνο του 2020 την αύξηση των αποταμιεύσεών τους κατά 1,3 δισ. ευρώ. Η κατάσταση αυτή επιβεβαιώνει τις ανησυχίες που εκφράζει συστηματικά το ΙΝΕ ΓΣΕΕ τα τελευταία έτη αναφορικά με την εύθραυστη χρηματοοικονομική κατάσταση των νοικοκυριών και κατ' επέκταση του συνόλου της οικονομίας. Μια βελτίωση της χρηματοοικο-

3. *Η μεταβολή αυτή είναι εκφρασμένη σε ονομαστικούς όρους. Γι' αυτόν τον λόγο διαφοροποιείται από τα στοιχεία του Πίνακα 1.1, στον οποίο η κατανάλωση παρουσιάζεται σε αποπληθωρισμένους όρους με εποχική διόρθωση.*

νομικής κατάστασης των νοικοκυριών που θα είναι συνέπεια, για παράδειγμα, μιας μείωσης της κατανάλωσής τους, θα λειτουργήσει αρνητικά για το μακροοικονομικό σύστημα, αφού συνεπάγεται μείωση της συν-αθροιστικής ζήτησης και πτώση του ΑΕΠ. Το αναπτυξιακό ζητούμενο είναι το θετικό ισοζύγιο και η αύξηση της αποταμίευσης των νοικοκυριών να συνιστούν το αποτέλεσμα της ενίσχυσης του διαθέσιμου εισοδήματός τους μέσω: α) της αύξησης του όγκου της απασχόλησης, β) της αύξησης των μισθών και γ) της μείωσης της φορολογίας τους.

Εστιάζοντας στη χρηματοοικονομική κατάσταση των νοικοκυριών, το Διάγραμμα 1.9 παρουσιάζει τις συνολικές καταθέσεις τους και τη διάρθρωσή τους σε καταθέσεις σε τραπεζικά ιδρύματα του εξωτερικού και του εσωτερικού. Το β' τρίμηνο του 2015 υπήρξε σημαντική μεταφορά καταθέσεων από τις τράπεζες του εσωτερικού σε τράπεζες του εξωτερικού. Εν συνεχεία, σημειώθηκε μια αργή διαδικασία επαναπατρισμού των καταθέσεων. Αυτό οδήγησε σε αύξηση των εγχώριων καταθέσεων, παρά τη σημαντική μείωση του συνόλου των καταθέσεων λόγω αρνητικών αποταμιεύσεων.

Διάγραμμα 1.9: Καταθέσεις των νοικοκυριών σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2015:1-2020:4)

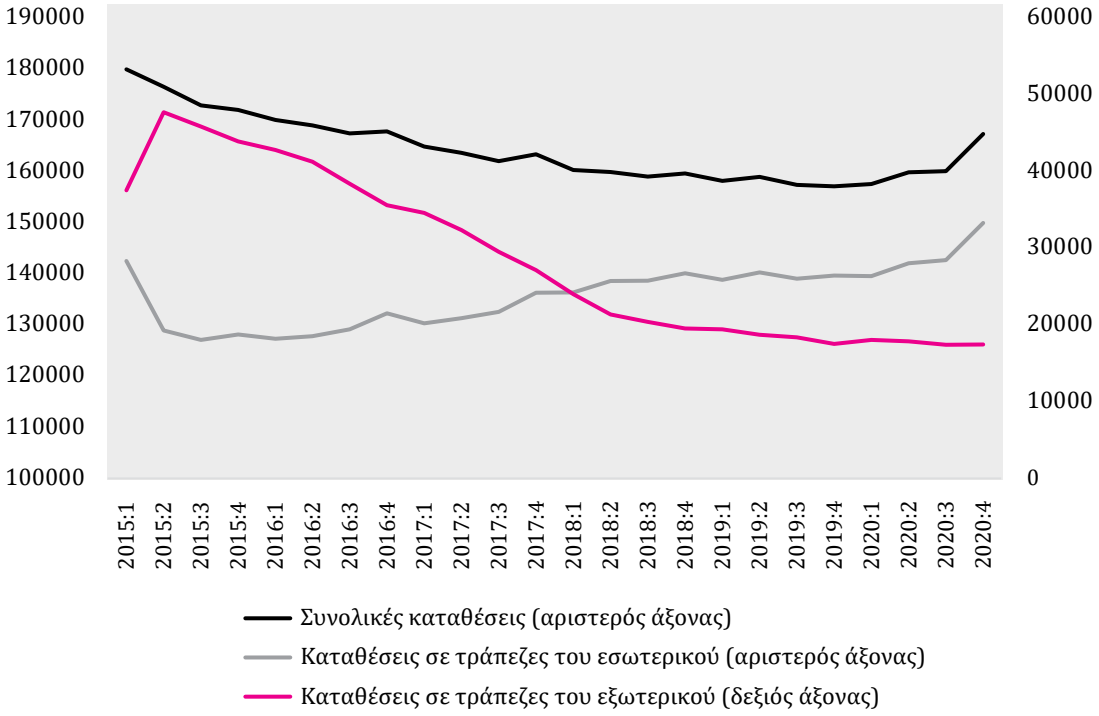

***Πηγή*:** Τράπεζα της Ελλάδος

Για πρώτη φορά στην υπό εξέταση περίοδο, το γ' τρίμηνο του 2020 οι καταθέσεις των νοικοκυριών στα εγχώρια τραπεζικά ιδρύματα ξεπερνούν το αντίστοιχο επίπεδο του α' τριμήνου του 2015. Παράλληλα, το β' και το γ' τρίμηνο ανακόπτεται η μείωση των συνολικών καταθέσεων των νοικοκυριών, ενώ το δ' τρίμηνο οι καταθέσεις αυξάνονται σημαντικά. Σημειώνεται ότι μεταξύ γ' τριμήνου του 2015 και γ' τριμήνου του 2020 οι συνολικές καταθέσεις των νοικοκυριών μειώθηκαν κατά 7,47% ή περίπου 13 δισ. ευρώ. Η πορεία των καταθέσεων θα προσδιοριστεί από το πώς θα εξελιχθεί η σχέση διαθέσιμου εισοδήματος και κατανάλωσης.

Παράλληλα, ο δανεισμός των νοικοκυριών μειώθηκε. Τόσο ο βραχυπρόθεσμος όσο και ο μακροπρόθεσμος δανεισμός κινήθηκαν αρνητικά, με αποτέλεσμα τη μείωση του χρέους των νοικοκυριών προς το τραπεζικό σύστημα. Όπως αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 1.10, τα βραχυπρόθεσμα δάνεια μειώθηκαν σταθερά σε όλη την υπό εξέταση περίοδο. Τα μακροπρόθεσμα δάνεια σημείωσαν αύξηση μεταξύ του δ' τριμήνου του 2017 και του α' τριμήνου του 2019, ενώ στη συνέχεια η τάση αυτή αντιστράφηκε. Το δεύτερο εξάμηνο του 2019 τα μακροπρόθεσμα δάνεια των νοικοκυριών μειώθηκαν κατά 3,8 δισ. ευρώ.

Αναφορικά με τα δάνεια των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων, ο βραχυπρόθεσμος δανεισμός τους μειώθηκε σταθερά σε όλη τη διάρκεια του 2020, ακολουθώντας την τάση που δημιουργήθηκε από το 2009 και ύστερα. Το δ' τρίμηνο του 2020 τα βραχυπρόθεσμα δάνεια των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων ήταν κατά 4,5 δισ. ευρώ λιγότερα σε σχέση με το δ' τρίμηνο του 2019. Αντιθέτως, τα μακροπρόθεσμα δάνεια αυξήθηκαν σημαντικά. Σύμφωνα με το Διάγραμμα 1.11, μετά τη μεγάλη πτώση το α' τρίμηνο του 2019, τα μακροπρόθεσμα δάνεια αρχίζουν να αυξάνονται το γ' τρίμηνο του 2019, ενώ το δεύτερο εξάμηνο του 2020 η αύξησή τους είναι ακόμα εντονότερη. Συγκεκριμένα, μεταξύ του δ' τριμήνου του 2019 και του δ' τριμήνου του 2020 τα μακροπρόθεσμα δάνεια των επιχειρήσεων αυξήθηκαν κατά σχεδόν 14 δισ. ευρώ, ενώ μόνο το δεύτερο εξάμηνο του 2020 αυξήθηκαν κατά 10 δισ. ευρώ. Δεδομένου ότι η κατανάλωση και οι επενδύσεις μειώθηκαν, συμπεραίνεται ότι ο νέος αυτός δανεισμός λειτουργεί κυρίως ως μαξιλάρι ασφαλείας όσον αφορά τις ανάγκες ρευστότητας των επιχειρήσεων. Για παράδειγμα, οι καταθέσεις τους αυξήθηκαν το 2020 κατά 8 δισ. ευρώ, όταν το 2019 είχαν μειωθεί κατά 58 εκατ. ευρώ.

Διάγραμμα 1.10: Βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα δάνεια των νοικοκυριών σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2015:1-2020:4)

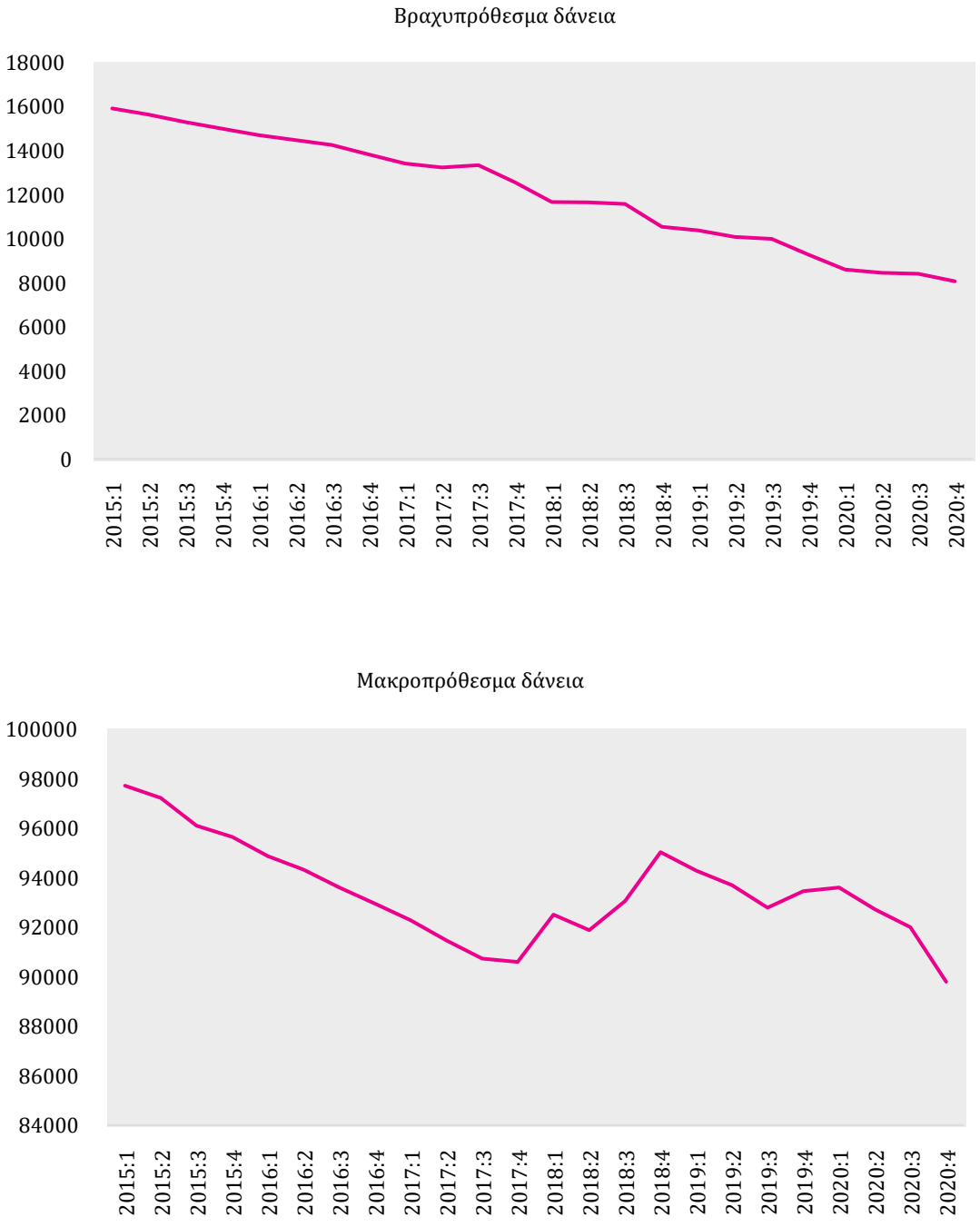

***Πηγή*:** Τράπεζα της Ελλάδος

Εξίσου μεγάλο ενδιαφέρον έχει η σχέση των μακροπρόθεσμων δανείων με το φυσικό κεφάλαιο, την επέκταση του οποίου υποτίθεται ότι χρηματοδοτούν, σε αντιδιαστολή με τα βραχυπρόθεσμα δάνεια, τα οποία συνήθως προορίζονται για τη χρηματοδότηση μη επενδυτικών λειτουργιών της επιχείρησης. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 1.11, το καθαρό φυσικό κεφάλαιο μειώνεται διαρκώς. Οι επενδύσεις των επιχειρήσεων δεν καλύπτουν την απόσβεσή τους, με αποτέλεσμα το καθαρό φυσικό κεφάλαιο να μειώνεται με μέσο ρυθμό 0,5% ανά τρίμηνο. Μεταξύ 2015 και 2020, η μείωση του καθαρού κεφαλαίου των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων ήταν της τάξης του 10%, ενώ κατά τη διάρκεια της περασμένης δεκαετίας καταστράφηκε το 25% του καθαρού φυσικού κεφαλαίου των επιχειρήσεων.

Διάγραμμα 1.11: Καθαρό φυσικό κεφάλαιο και μακροπρόθεσμα δάνεια σε εκατ. ευρώ. Μόχλευση των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων (Ελλάδα, 2015:1-2020:4)

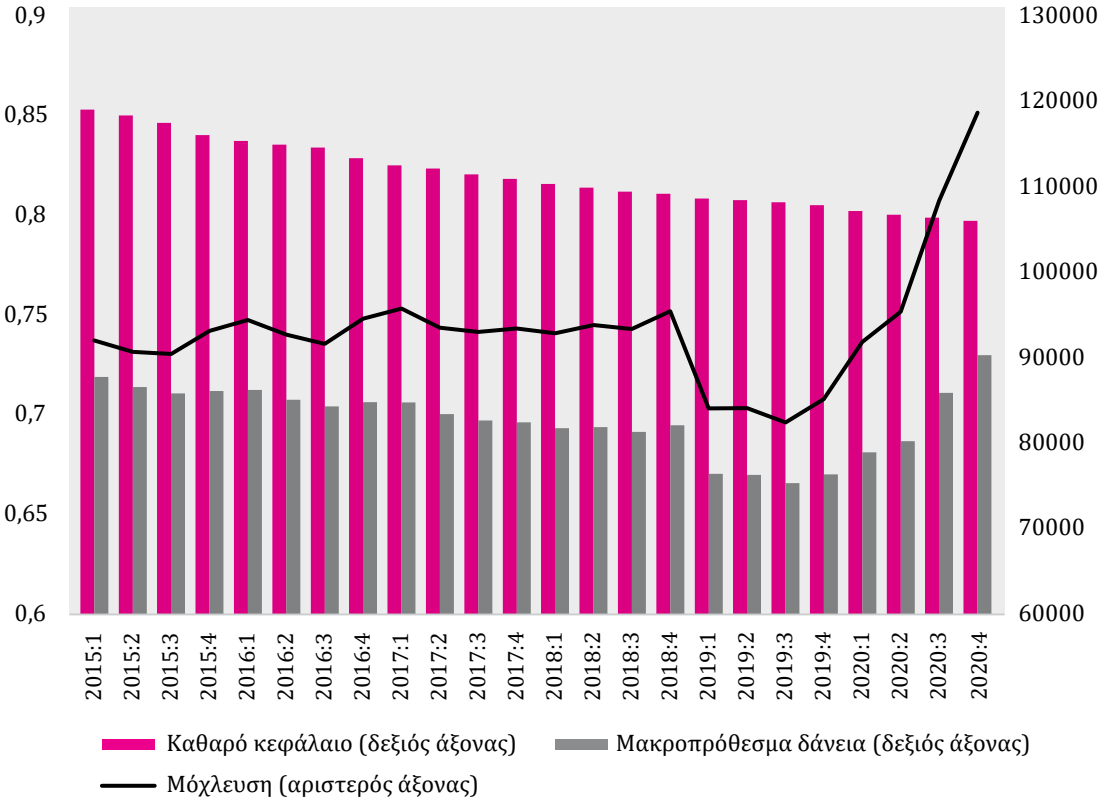

***Πηγή*:** Eurostat και Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Μόχλευση: Μακροπρόθεσμα δάνεια προς καθαρό φυσικό κεφάλαιο.

Η κατάσταση αυτή, σε συνδυασμό με την τρέχουσα αύξηση των μακροπρόθεσμων δανείων, εκτινάσσει τη μόχλευση των επιχειρήσεων, δηλαδή τον λόγο μακροπρόθεσμα δάνεια προς καθαρό κεφάλαιο, υποβαθμίζοντας τη φερεγγυότητά τους. Μεταξύ του δ' τριμήνου του 2019 και του δ' τριμήνου του 2020 η μόχλευση των επιχειρήσεων αυξήθηκε κατά 20,3%. Η υψηλότερη αυτή έκθεση των επιχειρήσεων σε χρέος δημιουργεί μεγαλύτερες μελλοντικές απαιτήσεις, οι οποίες θα πρέπει να καλυφθούν μέσα από την κερδοφορία τους ή τα στοιχεία του ενεργητικού τους. Ο λόγος του χρέους τους προς τα ακαθάριστα κέρδη παρουσίασε ακόμα μεγαλύτερη αύξηση από τη μόχλευση, αφού μεταξύ του δ' τριμήνου του 2019 και του δ' τριμήνου του 2020 η μεταβολή ήταν ίση με 35% (βλ. Διάγραμμα 1.12). Επομένως, το ρίσκο φερεγγυότητάς τους και η ευθραυστότητα των επιχειρήσεων αυξήθηκαν σημαντικά.

Διάγραμμα 1.12: Δείκτης εξέλιξης χρέους προς ακαθάριστα κέρδη μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων (Ελλάδα, 2015:3-2020:4, 2015:3=100)

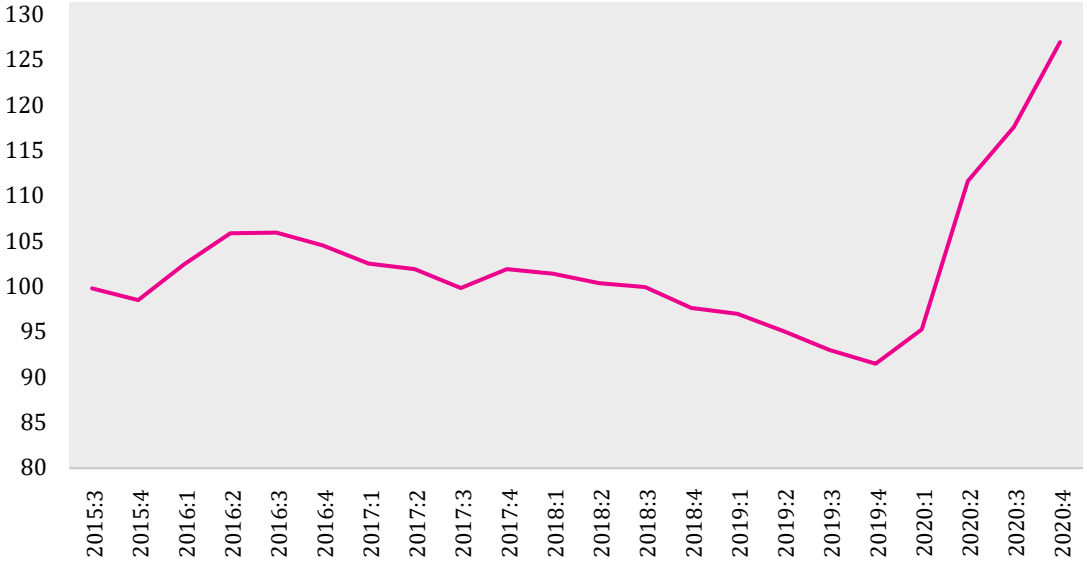

***Πηγή*:** Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Κυλιόμενος μέσος όρος τεσσάρων περιόδων. Ως χρέος λογίζεται το άθροισμα των δανείων και των χρεογράφων βραχυπρόθεσμης και μακροπρόθεσμης διάρκειας.

Το συνδυαστικό αποτέλεσμα των παραπάνω εξελίξεων είναι μια βελτίωση στη χρηματοοικονομική κατάσταση των νοικοκυριών και μια επιδείνωση της χρηματοοικονομικής θέσης των επιχειρήσεων. Όπως προκύπτει από το Διάγραμμα 1.13, οι θετικές αποταμιεύσεις των νοικοκυριών το 2020 για πρώτη φορά μετά το

2012, σε συνδυασμό με τη μείωση των δανείων τους και του μέσου σταθμισμένου επιτοκίου βελτίωσαν σημαντικά τη χρηματοοικονομική κατάστασή τους. Ο δείκτης φερεγγυότητας το δεύτερο εξάμηνο του 2020 ήταν θετικός, γεγονός που επισημαίνει μετακίνηση από το καθεστώς πολύ χαμηλής φερεγγυότητας ultra Ponzi σε καθεστώς περιορισμένης φερεγγυότητας Ponzi. Αν και το εύρημα αυτό αποτελεί θετική εξέλιξη, η διατηρησιμότητα του νέου καθεστώτος φερεγγυότητας είναι αβέβαιη και θα εξαρτηθεί από τη μεταβολή του διαθέσιμου εισοδήματος.

Διάγραμμα 1.13: Δείκτης φερεγγυότητας των νοικοκυριών και των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων (Ελλάδα, 2015:4-2020:4)

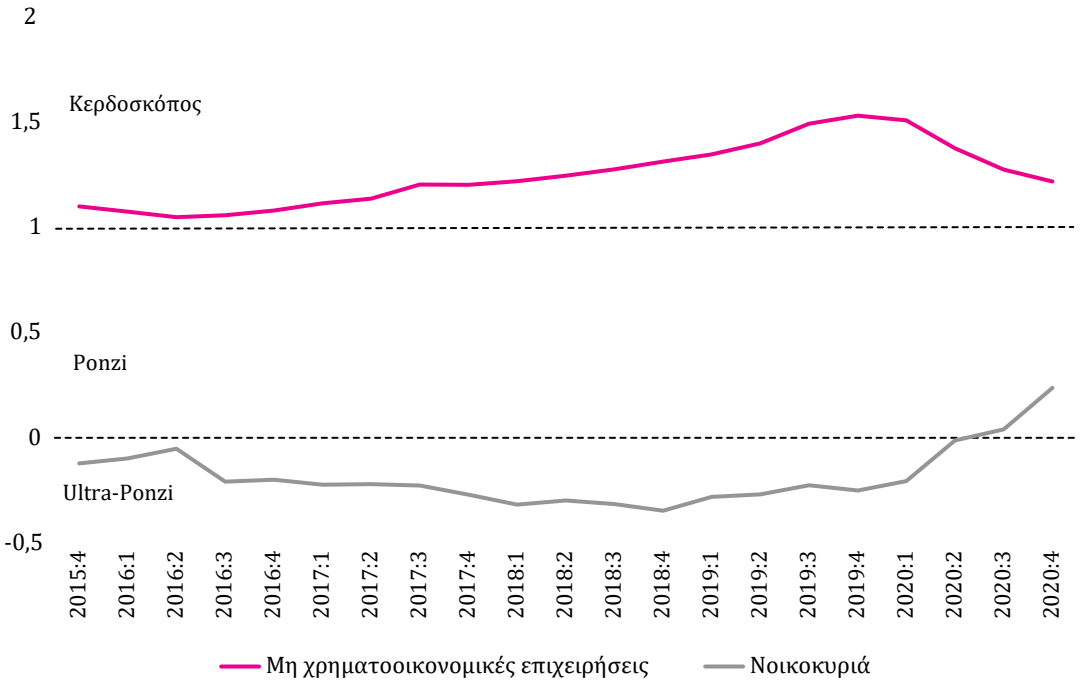

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ και Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Ο δείκτης φερεγγυότητας συσχετίζει τα κέρδη των επιχειρήσεων και τις αποταμιεύσεις των νοικοκυριών με τους τόκους που θα έπρεπε να καταβάλλουν προς το τραπεζικό σύστημα. Κυλιόμενοι μέσοι όροι τεσσάρων περιόδων.

Αντιθέτως, η πτώση της ζήτησης, που συνδέεται άρρηκτα με τις υψηλότερες αποταμιεύσεις των νοικοκυριών, οδήγησε στη συρρίκνωση των κερδών των επιχειρήσεων. Παράλληλα, η μεγάλη αύξηση των μακροπρόθεσμων δανείων τους επιδείνωσε τη χρηματοοικονομική τους κατάσταση, παρά τη μείωση του σταθμι-

σμένου επιτοκίου. Ο δείκτης φερεγγυότητας των επιχειρήσεων μειώθηκε σε όλη τη διάρκεια του 2020, αν και παρέμεινε οριακά πάνω από το καθεστώς Ponzi.

Ωστόσο, τα παραπάνω αφορούν τους δύο τομείς στο σύνολό τους και όχι τις επιμέρους μονάδες. Στην περίπτωση των νοικοκυριών, η ανισότητα πλούτου και εισοδήματος αποκρύπτει τον μεγάλο αρνητικό αντίκτυπο που είχε η πανδημία στα φτωχότερα νοικοκυριά, των οποίων η χρηματοοικονομική κατάσταση επιδεινώθηκε λόγω της μείωσης του εισοδήματός τους (βλ. Κεφάλαιο 3). Ομοίως και για τις επιχειρήσεις, ο κίνδυνος χρεοκοπίας είναι μεγαλύτερος για τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, οι οποίες έχουν μικρότερη πρόσβαση σε τραπεζικό δανεισμό για την αναχρηματοδότηση των υποχρεώσεών τους. Οι μειωμένες εισοδηματικές εισροές τους στη διάρκεια της πανδημίας, κυρίως εξαιτίας της πτώσης της κατανάλωσης, είναι μια πιθανή αιτία ενίσχυσης της αδυναμίας τους για εξυπηρέτηση των δανειακών υποχρεώσεών τους.

Συνοπτικά, η μεγάλη εξάρτηση της οικονομίας από τις εξαγωγές υπηρεσιών, οι οποίες είναι ιδιαίτερα ευμετάβλητες σε εξωτερικές διαταραχές, σε συνδυασμό με την επενδυτική ανεπάρκεια του επιχειρηματικού τομέα και τη χρηματοοικονομική ευθραυστότητα των νοικοκυριών αποτελούν ένα μείγμα αβεβαιότητας ως προς τις προοπτικές της οικονομίας. Δεδομένων αυτών των διαρθρωτικών παραμέτρων, οι προοπτικές της εγχώριας οικονομίας για το 2021 και το 2022 θα εξαρτηθούν σε μεγάλο βαθμό από: α) την ανάκαμψη του τουρισμού, β) την αποτελεσματικότητα της δημοσιονομικής πολιτικής να αντισταθμίσει τις απώλειες από τις καθαρές εξαγωγές, γ) τις εξελίξεις στην αγορά εργασίας, και συγκεκριμένα από την επίδραση που θα έχει η μεταβολή της απασχόλησης και των εισοδημάτων στην κατανάλωση, και δ) το μέγεθος των εισροών και τον χρόνο έναρξης της χρήσης των πόρων του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας.

Η ευθραυστότητα και η σταθερότητα της οικονομίας θα εξαρτηθεί από τις ροές εισοδήματος και ρευστότητας που θα δημιουργηθούν και από την επάρκειά τους να ικανοποιήσουν τις υποχρεώσεις που δημιουργεί το συσσωρευμένο χρέος των βασικών τομέων της οικονομίας (κράτος, νοικοκυριά, επιχειρήσεις, τράπεζες), να διατηρήσουν τα περιθώρια ασφαλείας νέου δανεισμού και να εξασφαλίσουν την αναχρηματοδότησή τους. Μεσοπρόθεσμα, η σταθερότητα του μακροοικονομικού και του χρηματοπιστωτικού συστήματος της οικονομίας και η συνοχή της αγοράς εργασίας είναι εξαρτημένες από τη χρηματοπιστωτική βιωσιμότητα και τη φερεγγυότητα του συνόλου των θεσμικών τομέων, εξέλιξη που περιορίζει δραματικά τους βαθμούς ελευθερίας της οικονομικής πολιτικής.

Κεφάλαιο 2
Δημοσιονομικές εξελίξεις

Δημοσιονομικές εξελίξεις

2.1 Εισαγωγή

Η πανδημική κρίση έχει αποσταθεροποιήσει βασικά δημοσιονομικά μεγέθη και έχει ανατρέψει την πορεία δημοσιονομικής προσαρμογής των προηγούμενων ετών, αυξάνοντας τις χρηματοδοτικές ανάγκες και το χρέος του δημόσιου τομέα. Παρά την αισιοδοξία που δημιουργεί η επιτάχυνση των εμβολιασμών, η αβεβαιότητα για τον ακριβή χρόνο τερματισμού της πανδημίας και τις επιπτώσεις της στην ευθραυστότητα του δημόσιου τομέα συντηρεί το ρίσκο φερεγγυότητας της οικονομίας δημιουργώντας ανησυχία για τη μεσο-μακροπρόθεσμη προοπτική της.

2.2 Οι δημοσιονομικές εξελίξεις το 2020

Το πρωτογενές αποτέλεσμα της Γενικής Κυβέρνησης έκλεισε το 2020 με έλλειμμα της τάξης του 6,7% του ΑΕΠ (Διάγραμμα 2.1). Αν και το μέγεθος αυτό του ελλείμματος υπερβαίνει κατά μία μόλις ποσοστιαία μονάδα τον μέσο όρο της Ευρωζώνης, η χώρα μας, δεδομένου του υπερπλεονάσματος το 2019, κατέγραψε πέρυσι τη μεγαλύτερη επιδείνωση του πρωτογενούς ισοζυγίου με την προσαρμογή να αγγίζει τις 10,8 ποσοστιαίες μονάδες. Λαμβάνοντας υπόψη τις πληρωμές για τόκους επί του συσσωρευμένου δημόσιου χρέους ύψους 3% του ΑΕΠ, το συνολικό δημοσιονομικό αποτέλεσμα ανήλθε το 2020 στο -9,7% του ΑΕΠ, έναντι πλεονάσματος 1,1% του ΑΕΠ το 2019. Το τρέχον έτος αναμένεται επίσης να αποτελέσει έτος δημοσιονομικών ανισορροπιών με το πρωτογενές έλλειμμα να εκτιμάται ότι θα ανέλθει στο 7,2% του ΑΕΠ και το συνολικό έλλειμμα της Γενικής Κυβέρνησης στο 9,9% του ΑΕΠ.[4]

4. *Η εκτίμηση για το 2021 στηρίζεται στα στοιχεία του Προγράμματος Σταθερότητας 2021 (EC, 2021a). Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το συνολικό και το πρωτογενές έλλειμμα της Ελλάδας το 2021 θα διαμορφωθούν στο 10% του ΑΕΠ και στο 7,3% του ΑΕΠ αντίστοιχα.*

Διάγραμμα 2.1: Πρωτογενές ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (ESA, ποσοστό [%] του ΑΕΠ)

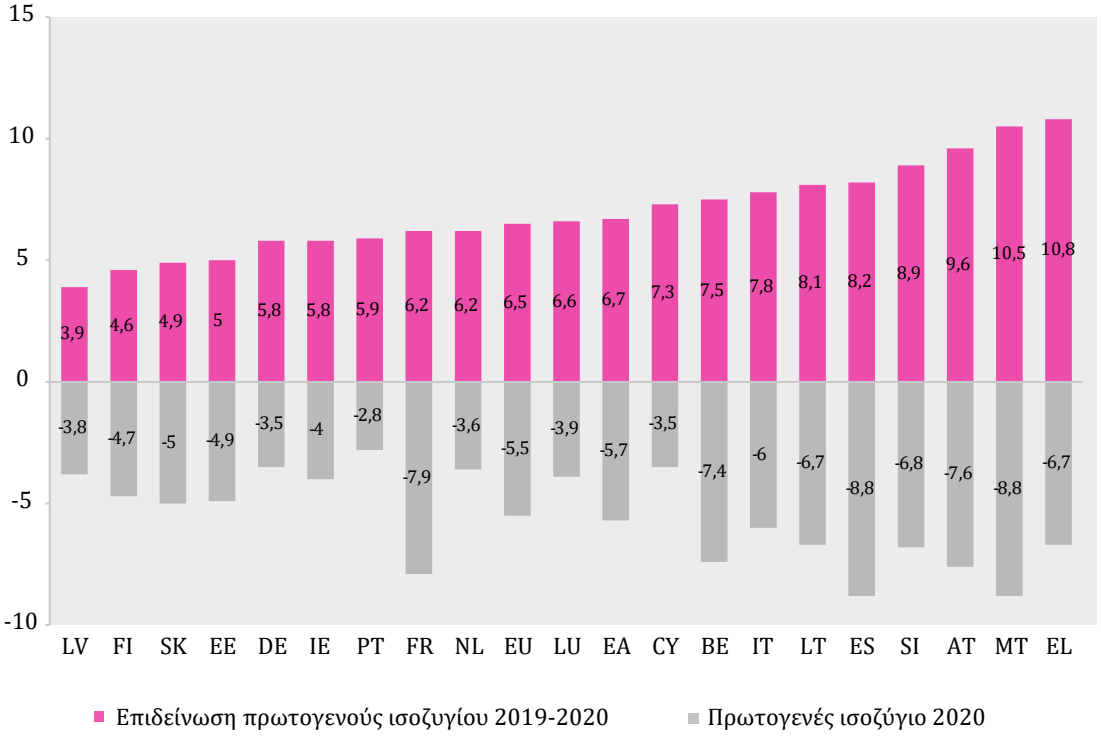

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 23.04.2021) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Πλην της μεγάλης ύφεσης, σοβαρό αντίκτυπο στην επιδείνωση των δημοσιονομικών μεγεθών είχαν και τα έκτακτα μέτρα που λήφθηκαν κατά τη διάρκεια του έτους για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της πανδημίας. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 2.2, από τον Ιανουάριο του 2020 έως τις 17 Μαρτίου του 2021 το συνολικό ύψος των παρεμβάσεων στην Ελλάδα ανήλθε στο 17,7% του ΑΕΠ. Εξ αυτών το 13,7% του ΑΕΠ αφορούσε αύξηση δημόσιων δαπανών ή διαφυγόντα έσοδα, ενώ το 3,9%[5] του ΑΕΠ άμεσα μέτρα ενίσχυσης της ρευστότητας στην οικονομία.[6] Τονίζεται ότι οι δημοσιονομικές παρεμβάσεις στον κλάδο της υγείας ανήλθαν στο 0,6% του ΑΕΠ, αντιστοιχώντας έτσι μόλις στο 4,4% των συνολικών δαπανών για την αντιμετώπιση της πανδημίας. Το υψηλό κόστος των μέτρων στήριξης της οικονομίας, που ως ποσοστό του ΑΕΠ αποτελεί το έκτο υψηλότερο μεταξύ των

5. *Πιθανές αποκλίσεις οφείλονται στη στρογγυλοποίηση των ποσών.*

6. *Στις παρεμβάσεις ύψους 17,7% του ΑΕΠ δεν περιλαμβάνονται η επίσπευση δαπανών ή η αναστολή είσπραξης εσόδων συνολικού ύψους 0,5% του ΑΕΠ την εν λόγω περίοδο.*

19 οικονομιών της Ευρωζώνης, φανερώνει τον ιδιαίτερα μεγάλο αντίκτυπο της πανδημίας στην ελληνική οικονομία, δεδομένων των ειδικών διαρθρωτικών και αναπτυξιακών χαρακτηριστικών της.

Διάγραμμα 2.2: Δημοσιονομικές παρεμβάσεις για την αντιμετώπιση της πανδημικής κρίσης στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (Ιανουάριος 2020-Μάρτιος 2021)

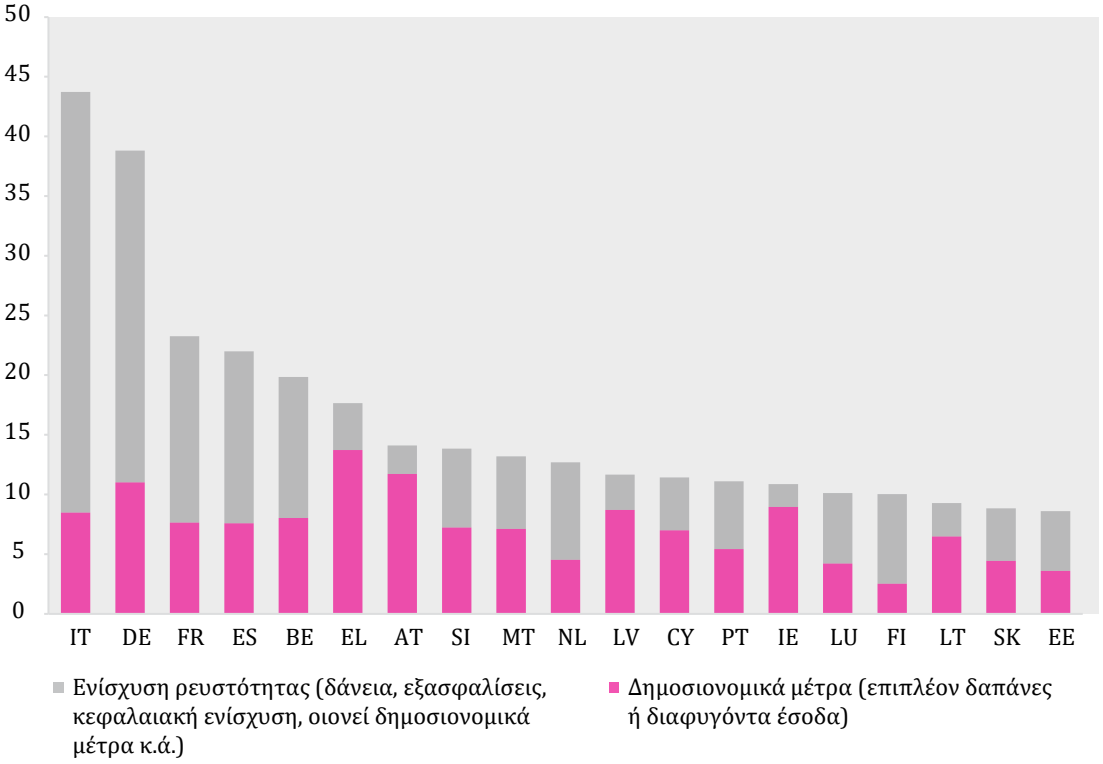

***Πηγή*:** https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Fiscal-Policies-Database-in-Response-to-COVID-19 (πρόσβαση: 09.04.2021)

Σημείωση: Στα ποσά δεν περιλαμβάνονται παρεμβάσεις που αφορούν την επίσπευση δαπανών ή την αναστολή είσπραξης εσόδων. Οι παρεμβάσεις αναφέρονται σε μέτρα με εφαρμογή από το 2020-2021 και ύστερα.

Οι παραπάνω παρεμβάσεις αποτυπώθηκαν και στα επιμέρους μεγέθη του ισοζυγίου της Γενικής Κυβέρνησης (Διάγραμμα 2.3). Συγκεκριμένα, όσον αφορά τα δημόσια έσοδα, τη μεγαλύτερη κάμψη παρουσίασαν οι έμμεσοι φόροι, με το ύψος τους το 2020 να είναι χαμηλότερο κατά 4,4 δισ. ευρώ έναντι του 2019 και 3,5 δισ. ευρώ έναντι του μέσου όρου της περιόδου 2016-2018. Εξίσου σημαντική υστέρηση σε σχέση με το 2019 κατέγραψαν οι άμεσοι φόροι και οι κοινωνικές εισφο-

ρές (πτώση 2,6 δισ. ευρώ και 1,2 δισ. ευρώ αντίστοιχα). Με δεδομένη την ενίσχυση των λοιπών εσόδων,[7] τα συνολικά έσοδα της Γενικής Κυβέρνησης ανήλθαν το 2020 στα 84,5 δισ. ευρώ, καταγράφοντας υποχώρηση 6% σε σχέση με το 2019, που αποτελεί την τέταρτη μεγαλύτερη μεταξύ των οικονομιών της Ευρωζώνης.

Διάγραμμα 2.3: Έσοδα Γενικής Κυβέρνησης (ESA, εκατ. ευρώ, τρέχουσες τιμές)

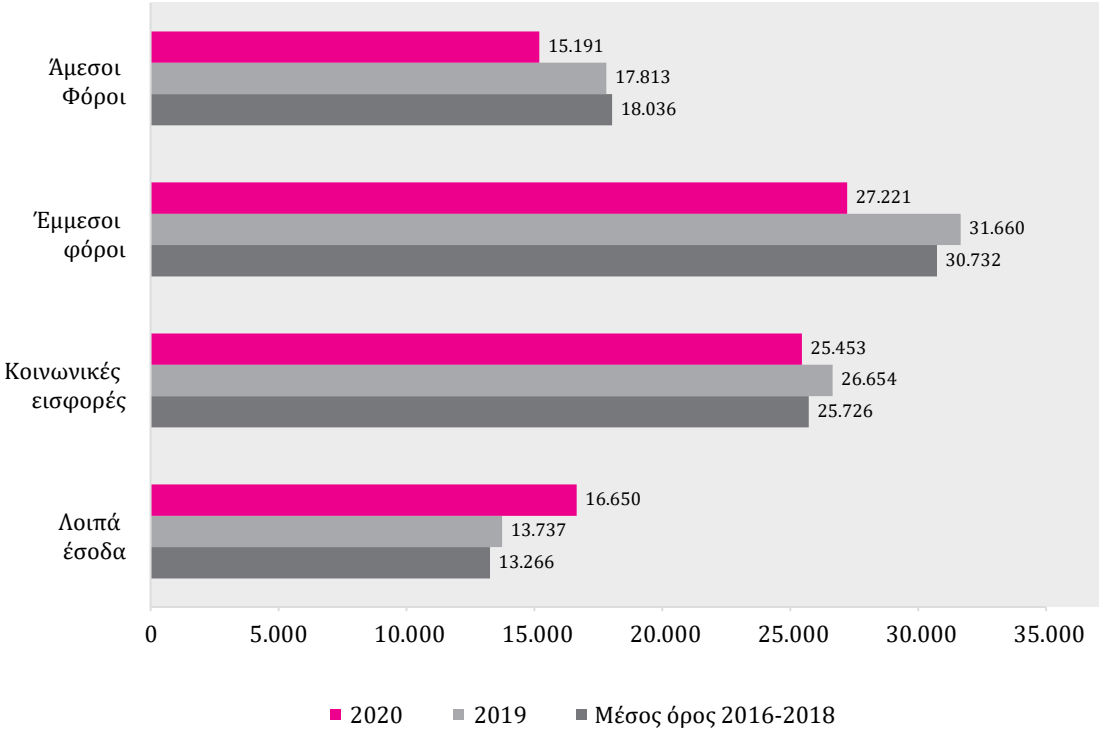

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 23.04.2021) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Αναφορικά με τις πρωτογενείς δαπάνες, αυτές διαμορφώθηκαν στα 95,7 δισ. ευρώ, εμφανίζοντας αύξηση 16,3% σε σχέση με το 2019, την τέταρτη υψηλότερη μεταβολή μεταξύ των 19 κρατών-μελών της Ευρωζώνης. Σε απόλυτο μέγεθος, τη μεγαλύτερη αύξηση κατέγραψαν οι λοιπές πρωτογενείς δαπάνες, το ύψος των οποίων διαμορφώθηκε στα 20,3 δισ. ευρώ, έναντι 7,6 δισ. ευρώ το 2019 και 4,8 δισ. την τριετία 2016-2018 (Διάγραμμα 2.4).[8] Αύξηση 362 εκατ. ευρώ συγκρι-

7. *Σε αυτό συνέβαλε κυρίως η αύξηση των εσόδων από κεφαλαιακές μεταβιβάσεις κατά 3,6 δισ. ευρώ.*

8. *Η εξέλιξη οφείλεται κυρίως στη σημαντική αύξηση των κεφαλαιακών μεταβιβάσεων, οι οποίες συγκριτικά με το 2019 ενισχύθηκαν κατά 8,2 δισ. ευρώ.*

τικά με πέρυσι παρουσίασε και ο ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου, ενώ αντίστοιχη περίπου αύξηση (351 εκατ. ευρώ) σημείωσαν και οι δαπάνες της Γενικής Κυβέρνησης για αμοιβές εξαρτημένης εργασίας. Τέλος, η ενδιάμεση κατανάλωση αυξήθηκε κατά 103 εκατ. ευρώ, ενώ οριακή υποχώρηση συγκριτικά με πέρυσι σημείωσαν οι κοινωνικές παροχές.

Διάγραμμα 2.4: Πρωτογενείς δαπάνες Γενικής Κυβέρνησης (ESA, εκατ. ευρώ, τρέχουσες τιμές)

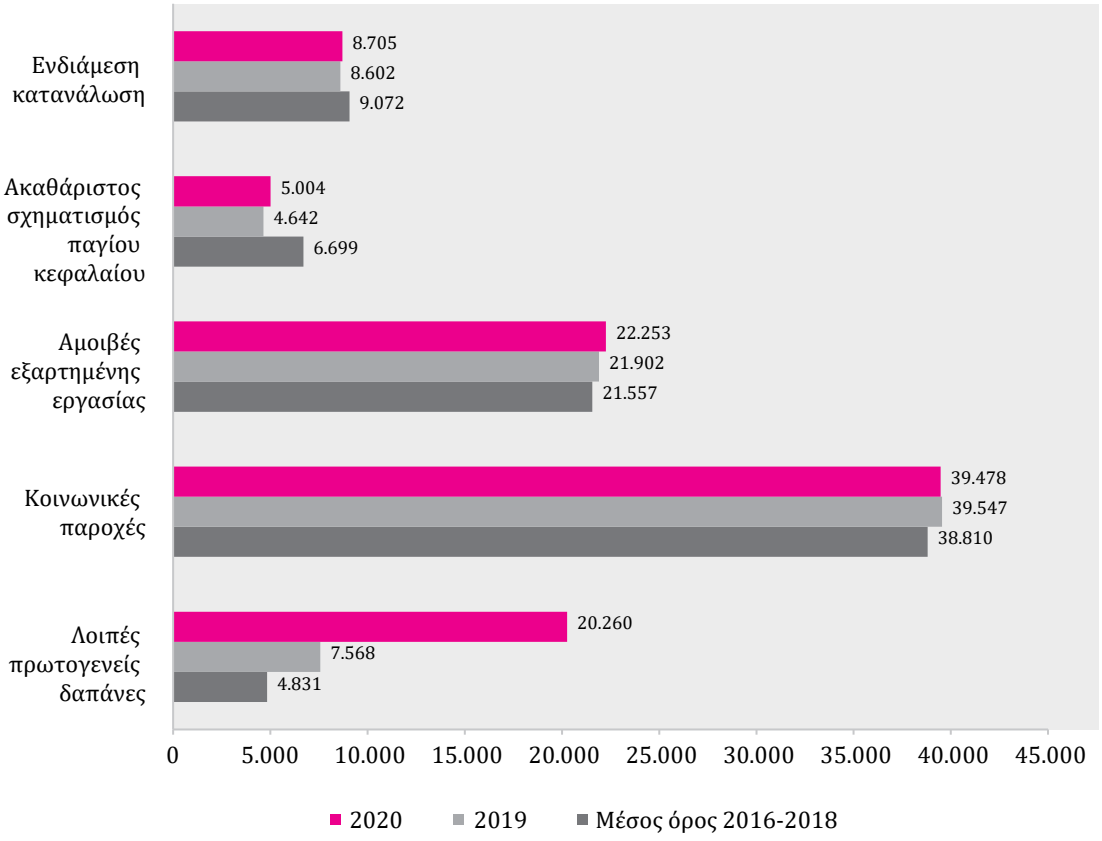

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 23.04.2021) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Η επέκταση των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης για την ανάσχεση της πανδημίας τους πρώτους μήνες του 2021 και οι νέες παρεμβάσεις στήριξης της οικονομίας που τη συνόδευσαν αναμένεται να επηρεάσουν και φέτος τα βασικά δημοσιονομικά μεγέθη. Ήδη σε ταμειακή βάση οι κρατικές δαπάνες την περίοδο Ιανουάριος-Απρίλιος παρουσίασαν αύξηση 5.750 εκατ. ευρώ, έναντι του περσι-

νού διαστήματος.[9] Με δεδομένη την αύξηση κατά 1.025 εκατ. ευρώ των καθαρών εσόδων, το συνολικό ισοζύγιο του κρατικού προϋπολογισμού ανήλθε την ίδια περίοδο στα -8.797 εκατ. ευρώ, έναντι -4.072 εκατ. ευρώ το ίδιο διάστημα πέρυσι. Επίσης, παρά το υψηλό ταμειακό έλλειμμα του κράτους, η κρίση ρευστότητας του ιδιωτικού τομέα συνεχίζεται, με τις ληξιπρόθεσμες οφειλές του Δημοσίου προς αυτόν να ανέρχονται τον Απρίλιο στα 2.315 εκατ. ευρώ.[10] Τέλος, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΑΑΔΕ,[11] αύξηση χρεών 3,4 δισ. ευρώ έναντι του κράτους κατέγραψε σε ένα δωδεκάμηνο ο ιδιωτικός τομέας, με τις συνολικές ληξιπρόθεσμες οφειλές του να ανέρχονται τον Απρίλιο στα 109,1 δισ. ευρώ.

2.3 Το χρέος και η φερεγγυότητα του δημόσιου τομέα

Το δ' τρίμηνο του 2020 το δημόσιο χρέος διαμορφώθηκε στα 341 δισ. ευρώ, καταγράφοντας αύξηση περίπου 10 δισ. ευρώ έναντι του αντίστοιχου τριμήνου πέρυσι (Διάγραμμα 2.5). Συγκριτικά με το α' τρίμηνο του 2020 το χρέος του Δημοσίου αυξήθηκε κατά 11,4 δισ. ευρώ, αποτυπώνοντας την επίπτωση της πανδημικής κρίσης στις χρηματοδοτικές ανάγκες της Γενικής Κυβέρνησης. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 2.5, η εξέλιξη αυτή τροφοδοτήθηκε κυρίως από την αύξηση του όγκου των χρεογράφων κατά 9,4 δισ. ευρώ, των δανείων κατά 1,9 δισ. ευρώ και του χρέους σε νόμισμα και καταθέσεις κατά 0,2 δισ. ευρώ. Δεδομένης της πτώσης του ονομαστικού ΑΕΠ κατά 9,6% το 2020, το ποσοστό του δημόσιου χρέους στο ΑΕΠ διαμορφώθηκε στο 205,6%, 25,1 ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερα από το 2019. Για το 2021 ο λόγος χρέος προς ΑΕΠ αναμένεται να διαμορφωθεί στο 204,8%, με τον όγκο του δημόσιου χρέους να ανέρχεται στα 352,5 δισ. ευρώ.[12]

9. *Βλ. «Εκτέλεση Κρατικού Προϋπολογισμού» – Μηνιαίο Δελτίο, Απρίλιος 2021.*

10. *Στο ποσό περιλαμβάνονται ληξιπρόθεσμες υποχρεώσεις της Γενικής Κυβέρνησης ύψους 1.745 εκατ. ευρώ και εκκρεμείς επιστροφές φόρου 570 εκατ. ευρώ. Βλ. Δελτίο Μηνιαίων Στοιχείων Γενικής Κυβέρνησης – Απρίλιος 2021.*

11. *Βλ. https://www.aade.gr/open-data/KPIs.*

12. *Βλ. EC (2021a). Σύμφωνα με τις τελευταίες προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το δημόσιο χρέος της Ελλάδας θα ανέλθει στα 359,4 δισ. ευρώ το 2021 και στα 370,1 δισ. ευρώ το 2022. Τα ποσά αυτά αντιστοιχούν στο 208,8% του ΑΕΠ το 2021 και στο 201,5% του ΑΕΠ το 2022.*

Διάγραμμα 2.5: Εξέλιξη και σύνθεση του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης (2009:1-2020:4)

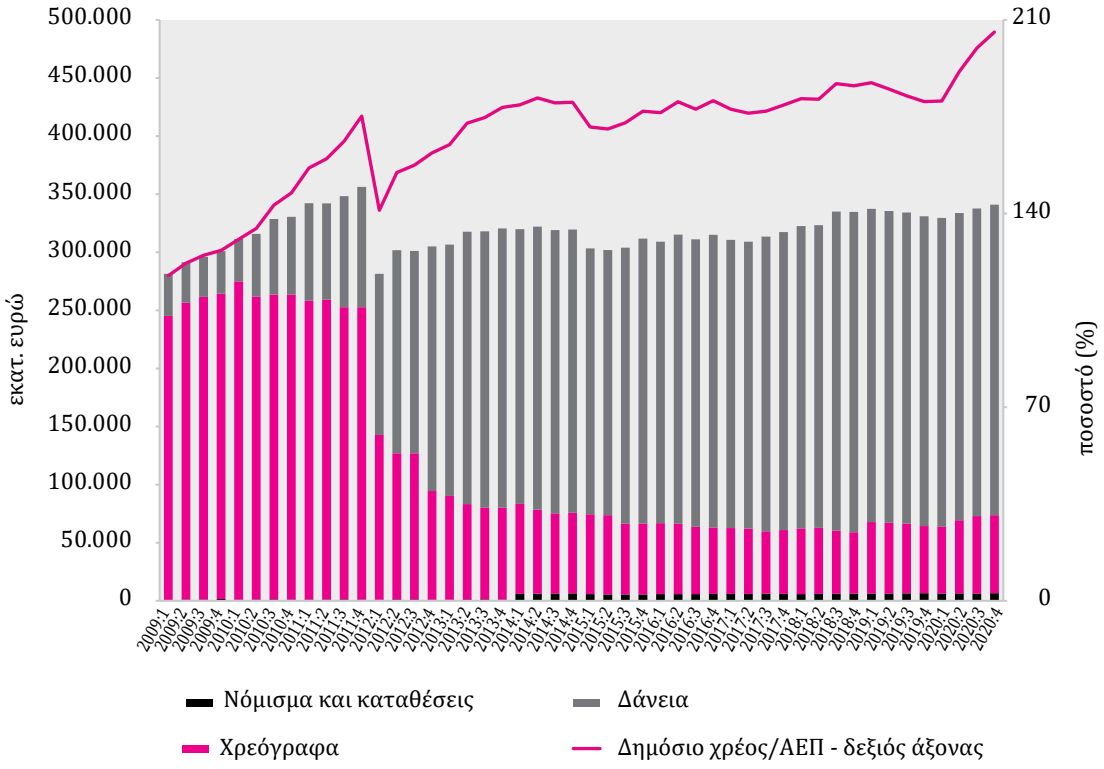

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 23.04.2021)

Αξίζει να αναφερθεί ότι, παρά την οριζόντια αύξηση του ποσοστού του δημόσιου χρέους σε όλη την Ευρωζώνη το 2020 (βλ. Διάγραμμα 2.6), η αύξησή του στην Ελλάδα ήταν η υψηλότερη μεταξύ των κρατών-μελών της. Επιπλέον, όπως και στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές οικονομίες (πλην της Ιρλανδίας, του Λουξεμβούργου και της Λιθουανίας), η εξέλιξη αυτή ήταν αποτέλεσμα της συνδυαστικής αύξησης του όγκου του δημόσιου χρέους και της μείωσης του ονομαστικού ΑΕΠ που προκάλεσε η πανδημική κρίση. Τονίζεται ότι το 2020 ο λόγος δημόσιο χρέος προς ΑΕΠ στην Ελλάδα ήταν υπερδιπλάσιος του μέσου όρου της Ευρωζώνης, με την απόκλιση να προβλέπεται ότι θα παραμείνει μεγάλη και φέτος, δεδομένης της σχετικά περιορισμένης αποκλιμάκωσης του δημόσιου χρέους.

Διάγραμμα 2.6: Μεταβολή ποσοστού δημόσιου χρέους στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης

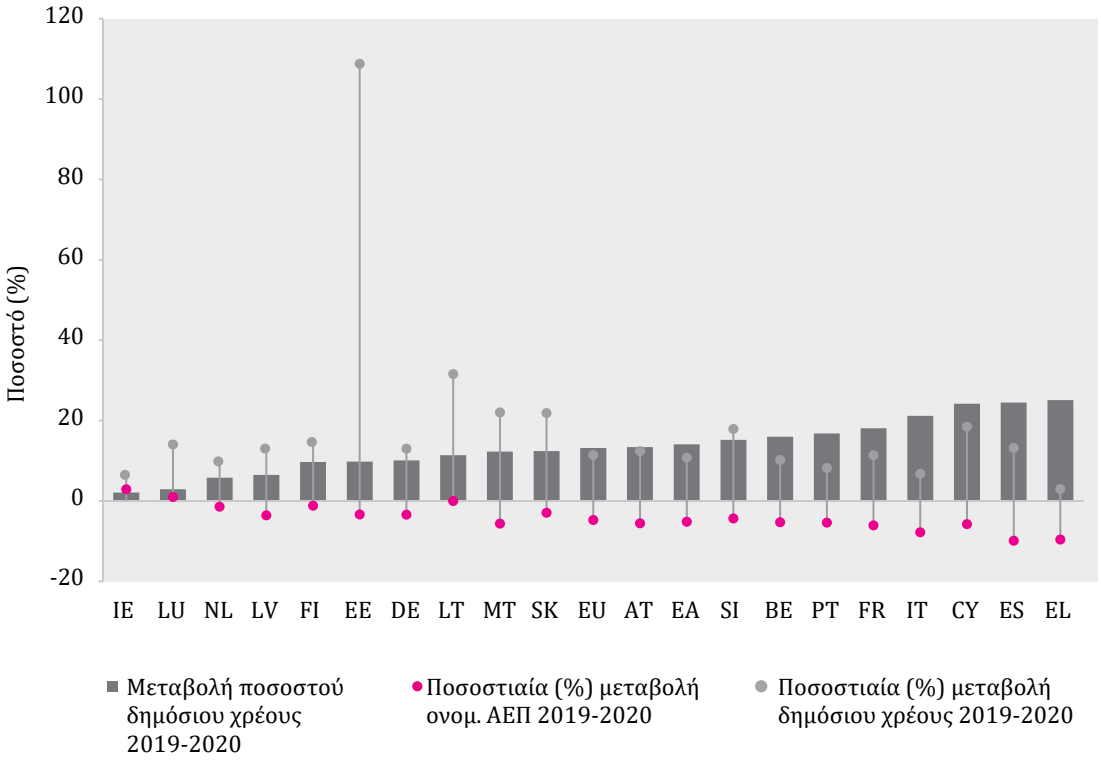

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 23.04.2021) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Η αύξηση του χρέους του δημόσιου τομέα αντανακλά την επιλογή κάλυψης σημαντικού μέρους των χρηματοδοτικών του αναγκών μέσω δανεισμού στις αγορές χρήματος. Ειδικότερα, το 2020 το ελληνικό Δημόσιο προσέφυγε πέντε φορές στις αγορές για την άντληση ρευστότητας. Το πρώτο εξάμηνο με τρεις εκδόσεις ομολόγων συνολικού ύψους 7,5 δισ. ευρώ και το δεύτερο εξάμηνο με δύο επανεκδόσεις ομολόγων, από τις οποίες άντλησε ρευστότητα 4,5 δισ. ευρώ. Φέτος, το Δημόσιο έχει ήδη προβεί σε τρεις εκδόσεις ομολόγων: η πρώτη έγινε τον Ιανουάριου και αφορούσε 10ετές ομόλογο απόδοσης 0,8% από το οποίο άντλησε 3,5 δισ. ευρώ· η δεύτερη, διάρκειας 30 ετών, έγινε τον Μάρτιο και είχε απόδοση κοντά στο 2% και ύψος 2,5 δισ. ευρώ· η τρίτη, από την οποία αντλήθηκαν 3 δισ. ευρώ, πραγματοποιήθηκε τον Μάιο και ήταν 5ετούς διάρκειας και απόδοσης οριακά κάτω του 0,2%.[13] Οι αποδόσεις των συγκεκριμένων εκδόσεων υποβοηθήθηκαν από τις

13. *Βλ. σχετικές ανακοινώσεις Οργανισμού Διαχείρισης Δημόσιου Χρέους, διαθέσιμες στο https://www.pdma.gr/el/.*

ευνοϊκές συνθήκες στις αγορές λόγω, μεταξύ άλλων, των έκτακτων μέτρων νομισματικής πολιτικής της ΕΚΤ.

Η διαχείριση της πανδημικής κρίσης και το υφεσιακό της αποτύπωμα επηρέασαν σημαντικά τη φερεγγυότητα του δημόσιου τομέα. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 2.7, ο δείκτης φερεγγυότητας του Δημοσίου το 2020 υποβαθμίστηκε ραγδαία από το αξιόπιστο καθεστώς φερεγγυότητας κερδοσκόπου στο οποίο βρισκόταν το 2019 στο μη βιώσιμο καθεστώς ultra Ponzi. Η εξέλιξη αυτή, όπως έχουμε τονίσει, συνεπάγεται την αδυναμία του Δημοσίου –για πρώτη φορά μετά το 2015– να καλύψει τις πληρωμές τόκων επί του συσσωρευμένου του χρέους μέσω του πρωτογενούς του αποτελέσματος και έχει ως συνέπεια την κεφαλαιοποίηση των τόκων και την αύξηση των μελλοντικών χρηματοδοτικών αναγκών του. Για το τρέχον έτος, ο δείκτης φερεγγυότητας του δημόσιου τομέα θα υποχωρήσει περαιτέρω εντός του χρηματοπιστωτικά μη αξιόπιστου καθεστώτος ultra Ponzi, δεδομένης της πρόβλεψης για υψηλότερο πρωτογενές έλλειμμα ως ποσοστό του ΑΕΠ το 2021.

Διάγραμμα 2.7: Δείκτης φερεγγυότητας του ελληνικού δημόσιου τομέα (2001-2021)

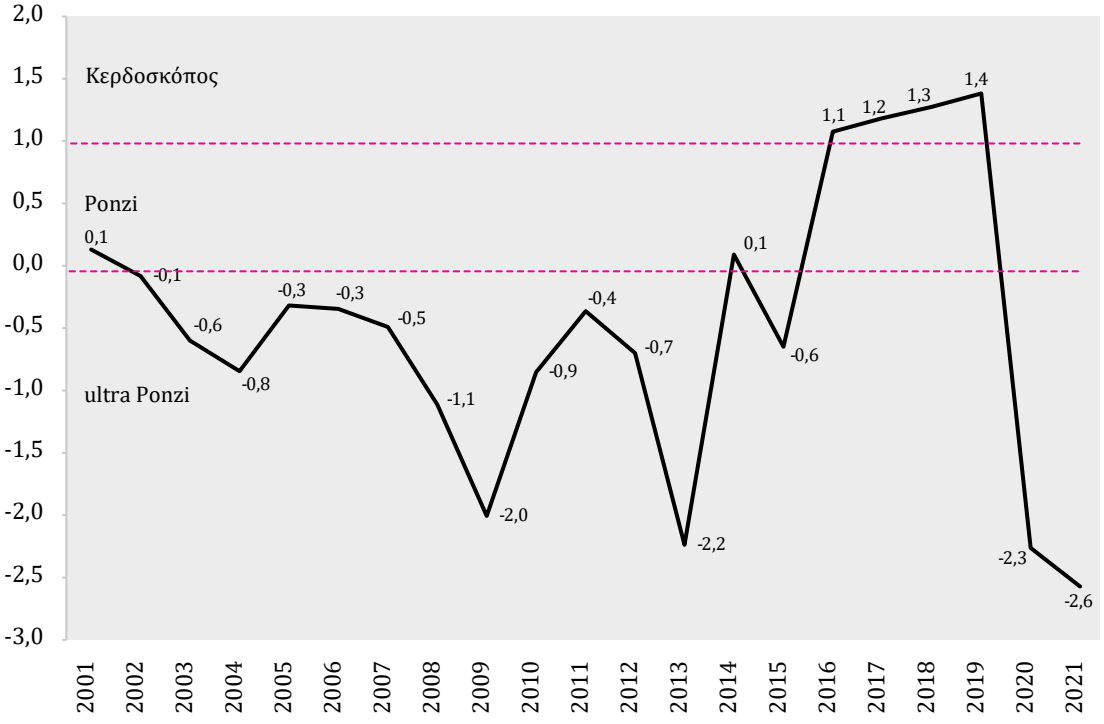

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 24.03.2021) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Η εκτίμηση για το 2021 στηρίζεται στα στοιχεία του Προγράμματος Σταθερότητας 2021.

Η πανδημική κρίση φαίνεται λοιπόν να έχει αποσταθεροποιήσει τη χρηματοοικονομική δομή του δημόσιου τομέα, αυξάνοντας την πίεση στις χρηματοδοτικές ανάγκες του, αλλά και την αβεβαιότητα για το ρίσκο φερεγγυότητας και τον βαθμό πιστοληπτικής του αξιοπιστίας στο μέλλον. Όπως έχουμε υπογραμμίσει σε πρόσφατες αναλύσεις μας,[14] οι παράγοντες οι οποίοι αναμένεται να επηρεάσουν το πιστωτικό προφίλ και τους όρους αναχρηματοδότησης του Δημοσίου στο μέλλον είναι οι ακόλουθοι:

Πρώτον, ο ακριβής χρόνος τερματισμού της πανδημίας, καθώς αυτό θα προσδιορίσει το μέγεθος των επιπλέον έκτακτων παρεμβάσεων που θα απαιτηθούν για τη στήριξη της οικονομίας και τις επιπτώσεις τους στο δημοσιονομικό ισοζύγιο και στο χρέος. Η προοπτική αυτή θα εξαρτηθεί, μεταξύ άλλων, από την αποτελεσματικότητα των μέτρων υγειονομικής προστασίας και τον βαθμό εμβολιαστικής κάλυψης και ανοσοποίησης του πληθυσμού, δεδομένης της αβεβαιότητας που προκαλεί η εμφάνιση νέων μεταλλάξεων.[15]

Δεύτερον, οι πηγές εγγυημένης ρευστότητας και το ευρύτερο χρηματοδοτικό πλαίσιο της χώρας. Εξαιρετικής σημασίας ως προς αυτό είναι η ταχεία απορρόφηση των κονδυλίων του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, καθώς και τα έκτακτα, μη συμβατικά, μέτρα της ΕΚΤ (όπως το πρόγραμμα PEPP και η κατ' εξαίρεση αποδοχή των κρατικών ομολόγων στις πράξεις αναχρηματοδότησης των τραπεζών), που στηρίζουν τη ρευστότητα της οικονομίας και τις αποδόσεις των εκδόσεων του Δημοσίου. Επιπλέον, η διατήρηση και η ορθή διαχείριση του αποθεματικού ρευστότητας, το ύψος του οποίου στο τέλος του 2020 ανερχόταν στα 31 δισ. ευρώ,[16] θα συμβάλουν στη στήριξη της εμπιστοσύνης για το αξιόχρεο του Δημοσίου, καλύπτοντας τις βραχυ-μεσοπρόθεσμες δανειακές υποχρεώσεις του. Η συγκεκριμένη επιλογή θα επιτρέψει επίσης την κάλυψη έκτακτων χρηματοδοτικών αναγκών του Δημοσίου, χωρίς επιπτώσεις στο χρέος και πιθανά στους όρους αναχρηματοδότησής του. Θετική συμβολή στη ρευστότητα της οικονομίας θα έχει και η αξιοποίηση του νέου ΕΣΠΑ, καθώς και άλλων προγραμμάτων που εντάσσονται στο Next Generation EU.[17]

Τρίτον, παρεμβάσεις που θα επηρεάσουν τους μεσο-μακροπρόθεσμους ρυθμούς μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας. Η προοπτική αυτή δεν θα εξαρτηθεί μόνο από την αξιοποίηση κονδυλίων του Ταμείου Ανάκαμψης, αλλά κυρίως από τα οφέλη που τελικά θα έχει στον όγκο των ιδιωτικών επενδύσεων, στην απασχό-

14. *Βλ. ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2020α) και ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2021α).*
15. *Βλ. επίσης ΤτΕ (2021).*
16. *EC (2021b).*
17. *Βλ. ΤτΕ (2021).*

ληση και στον μετασχηματισμό της οικονομίας. Δεδομένης όμως της επιβαρυμένης μακρο-χρηματοπιστωτικής κατάστασης της οικονομίας, η ενεργοποίηση της επεκτατικής δυναμικής του ΑΕΠ απαιτεί επιπλέον τη λήψη άμεσων μέτρων στήριξης του διαθέσιμου εισοδήματος και της ρευστότητας των νοικοκυριών καθώς και του ευρύτερου ιδιωτικού τομέα. Στο πλαίσιο αυτό, κομβικής σημασίας είναι η διαμόρφωση ενός κατώτατου μισθού ο οποίος θα εγγυάται ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης σε συνδυασμό με θεσμικές παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας που προάγουν την προστασία και την ποιότητα της απασχόλησης.

Τέταρτον, εξωγενείς παράγοντες που αναμένεται να επηρεάσουν βραχυ-μεσοπρόθεσμα τις χρηματοδοτικές ανάγκες και τη μεγεθυντική δυναμική της οικονομίας. Ένας τέτοιος παράγοντας είναι ο βαθμός του γεωπολιτικού ρίσκου της χώρας την προσεχή περίοδο και το ενδεχόμενο να τροφοδοτήσει νέες εμπροσθοβαρείς δαπάνες στον κρατικό προϋπολογισμό (π.χ. δαπάνες για αμυντικούς εξοπλισμούς, διαχείριση προσφυγικής κρίσης κ.ά.). Σημαντική επίσης παράμετρος είναι και η αβεβαιότητα για τη συνέχιση ή μη της διευκολυντικής νομισματικής πολιτικής των κεντρικών τραπεζών και το εάν και κατά πόσο αυτό θα επηρεάσει τις αξιολογήσεις φερεγγυότητας και τις αποδόσεις των χρεογράφων, δεδομένης μάλιστα της ευαισθησίας των αναλύσεων βιωσιμότητας του ελληνικού χρέους στο κόστος δανεισμού. Επιβαρυντικά σε αυτό αναμένεται να λειτουργήσουν και το ρίσκο λιτότητας από πιθανή επαναφορά της Ελλάδας στο αυστηρό δημοσιονομικό πλαίσιο της ΕΕ, δεδομένου μάλιστα του υψηλού βαθμού ευθραυστότητας της οικονομίας.

2.4 Δημόσιες πολιτικές και βιώσιμη ανάπτυξη

Μια από τις πιο θετικές εξελίξεις σε επίπεδο ΕΕ τα τελευταία έτη ήταν η ενσωμάτωση των στόχων της Ατζέντας 2030 του ΟΗΕ για τη βιώσιμη ανάπτυξη στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Εξαμήνου. Η εξέλιξη αυτή φανερώνει τη σταδιακή μετατόπιση της ΕΕ προς μια νέα, πιο ολιστική, προσέγγιση για τη δημοσιονομική πολιτική, που αναγνωρίζει τον ρόλο της τελευταίας όχι μόνο ως εργαλείο νομισματικής σταθερότητας, αλλά ευρύτερα και ως πυλώνα διαμόρφωσης των συνθηκών διαβίωσης των πολιτών, της ευημερίας και της ανθεκτικότητας των οικονομιών. Στη συνέχεια, εξετάζουμε την πρόοδο της χώρας μας όσον αφορά την εφαρμογή δημοσιονομικών πολιτικών που άπτονται συγκριμένων διαστάσεων της βιώσιμης ανάπτυξης και αξιολογούμε την πρόοδό της συγκριτικά με εκείνη που έχουν καταγράψει τα υπόλοιπα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης.

Η εξάλειψη της φτώχειας και η προαγωγή της ευημερίας αποτελούν δύο εμβληματικούς στόχους της πρωτοβουλίας του ΟΗΕ, στους οποίους η δημοσιονομική πολιτική θα μπορούσε να συμβάλει μέσω, μεταξύ άλλων, της στοχευμένης αύξησης

των κοινωνικών παροχών.[18] Στην Ελλάδα ωστόσο το 2019 η δαπάνη της Γενικής Κυβέρνησης για κοινωνικές παροχές,[19] αν και ελαφρά αυξημένη συγκριτικά με τα προηγούμενα χρόνια, αντιστοιχούσε μόλις στο 39,3% του ακαθάριστου προσαρμοσμένου διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών, όταν την ίδια στιγμή στο σύνολο της Ευρωζώνης το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 44,8%. Αξίζει να σημειωθεί ότι στη χώρα μας το ακαθάριστο προσαρμοσμένο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών σημείωσε την περίοδο 2009-2019 πτώση 30,6% (έναντι αύξησης 21,3% στην Ευρωζώνη),[20] ενώ το επίπεδο της κατά κεφαλήν δαπάνης στον τομέα της κοινωνικής προστασίας ανήλθε το 2019 στα 3.382 ευρώ. Το επίπεδο αυτό είναι χαμηλότερο κατά 15,3% συγκριτικά με το 2009 και υπολείπεται εκείνου σε άλλες οικονομίες της περιφέρειας της Ευρωζώνης, π.χ. Πορτογαλία, Ισπανία (Διάγραμμα 2.8).

Εκτός από τα μέτρα στήριξης του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών, αναγκαίες για τη μετάβαση προς τη βιώσιμη ανάπτυξη θα ήταν και στοχευμένες παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας. Η ανάγκη αυτή δεν οφείλεται μόνο στα υψηλά επίπεδα ανεργίας και στην υποβάθμιση της ποιότητας της απασχόλησης που παρατηρούνται στη χώρα μας την τελευταία δεκαετία, αλλά και στο σχετικά χαμηλό ύψος των πόρων που διαθέτει η χώρα μας για πολιτικές στήριξης της απασχόλησης. Ειδικότερα, η Ελλάδα βρίσκεται στη 13η θέση μεταξύ των υπό εξέταση οικονομιών της Ευρωζώνης όσον αφορά την κατά κεφαλήν δημόσια δαπάνη για συγκεκριμένες δράσεις, με το ύψος της το 2018 να ανέρχεται σε μόλις 125 ευρώ (Διάγραμμα 2.9). Εξ αυτών τα 35 ευρώ αφορούν ενεργητικές πολιτικές στην αγορά εργασίας, ενώ τα υπόλοιπα 89 ευρώ παθητικές. Τονίζεται ότι η δημόσια κατά κεφαλήν δαπάνη για τη στήριξη της απασχόλησης στην Ελλάδα το 2018 ανερχόταν στο 50% της αντίστοιχης δαπάνης στην Πορτογαλία και στο 24,1% στην Ισπανία.

18. *Οι κοινωνικές παροχές αποτελούν προσδιοριστικό παράγοντα των συνθηκών διαβίωσης, καθώς επηρεάζουν το ύψος του ακαθάριστου προσαρμοσμένου διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών. Αντίστοιχη επίδραση στο διαθέσιμο εισόδημα έχουν οι άμεσοι φόροι και οι κοινωνικές εισφορές. Σχετικά με το μέγεθος της επιβάρυνσης του διαθέσιμου εισοδήματος από την άμεση φορολογία και τις κοινωνικές εισφορές στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια βλ. ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2020α).*

19. *Στις κοινωνικές παροχές περιλαμβάνονται οι κοινωνικές μεταβιβάσεις σε είδος (D.63) και οι κοινωνικές παροχές εκτός από τις κοινωνικές μεταβιβάσεις σε είδος (D.62).*

20. *Τα μεγέθη είναι σε τρέχουσες τιμές και εκφρασμένα σε όρους ευρώ.*

Διάγραμμα 2.8: Δαπάνες Γενικής Κυβέρνησης για κοινωνική προστασία (2019, κατά κεφαλήν ευρώ, τρέχουσες τιμές)

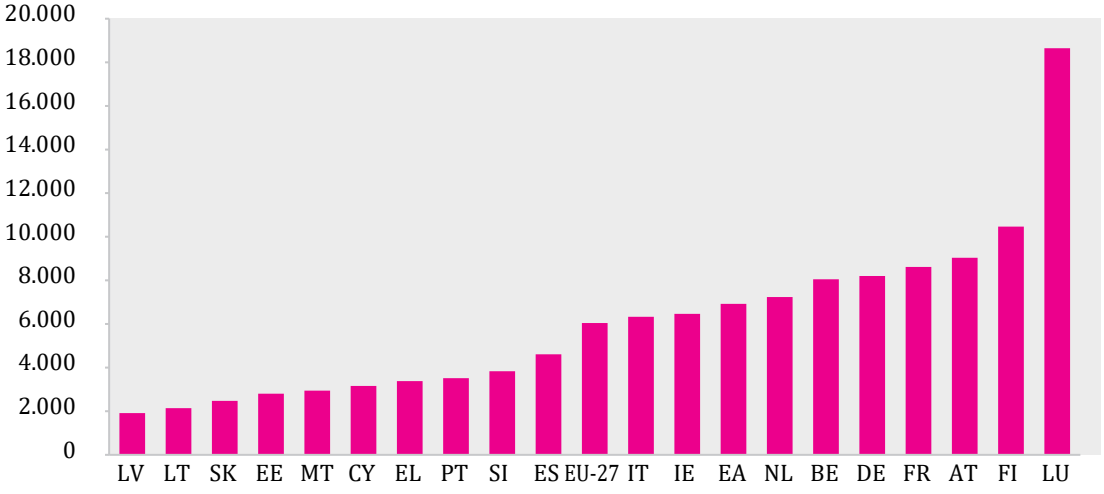

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 09.04.2021) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Διάγραμμα 2.9: Δημόσια δαπάνη για πολιτικές απασχόλησης (2018, κατά κεφαλήν ευρώ, τρέχουσες τιμές)

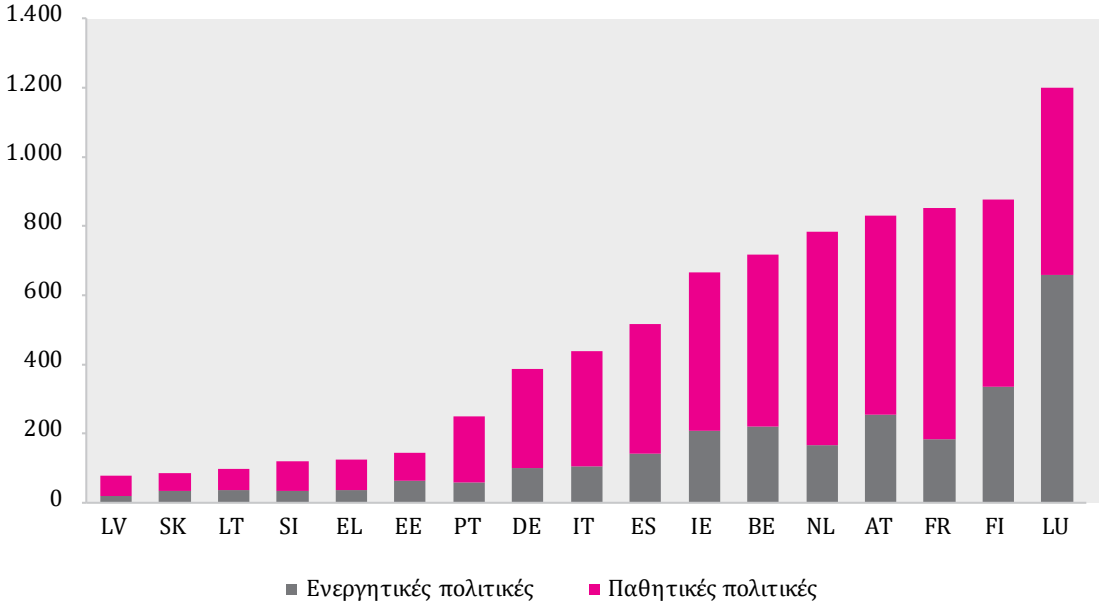

***Πηγή*:** OECD (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Από τις δαπάνες για ενεργητικές πολιτικές στην αγορά εργασίας εξαιρούνται εκείνες που σχετίζονται με δημόσιες υπηρεσίες απασχόλησης και διοίκηση, καθώς και με σχήματα κυκλικής εργασίας και διαμοιρασμού εργασίας ((job rotation and job sharing).

Ώθηση στην ενίσχυση του εισοδήματος και στη βιώσιμη ανάπτυξη θα έδινε επίσης και η αύξηση των δημόσιων επενδύσεων, δεδομένου μάλιστα και του μεγάλου επενδυτικού χάσματος μεταξύ Ελλάδας και Ευρωζώνης. Είναι ενδεικτικό ότι το 2019 η μέση κατά κεφαλήν δημόσια δαπάνη για ακαθάριστο σχηματισμό παγίου κεφαλαίου στη χώρα μας ανήλθε μόλις στα 424 ευρώ (Διάγραμμα 2.10), που αποτελεί τη χειρότερη επίδοση μεταξύ των οικονομιών της Ευρωζώνης (πλην Πορτογαλίας). Από αυτά, τα 262 ευρώ αφορούσαν επενδυτικές δαπάνες για γενικές δημόσιες υπηρεσίες και οικονομικές υποθέσεις (έναντι 511 ευρώ στην Ευρωζώνη), ενώ τα 58 ευρώ για προστασία περιβάλλοντος, στέγαση, κοινωνικές παροχές και αναψυχή-πολιτισμό (έναντι μέσης κατά κεφαλήν δαπάνης 161 ευρώ στην Ευρωζώνη).

Διάγραμμα 2.10: Ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου σε βασικούς τομείς λειτουργίας της Γενικής Κυβέρνησης (2019, κατά κεφαλήν ευρώ, τρέχουσες τιμές)

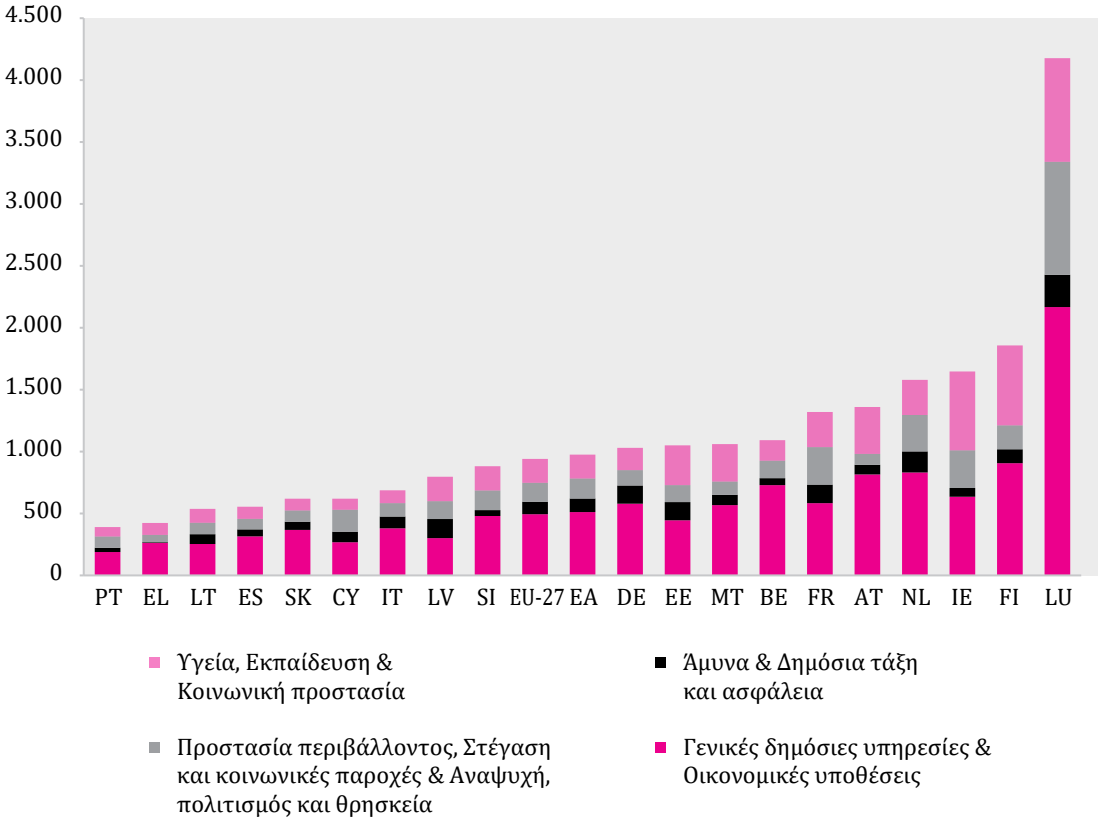

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 12.04.2021) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Χαμηλές ωστόσο ήταν το 2019 και οι κατά κεφαλήν επενδύσεις στους τομείς της υγείας, της εκπαίδευσης και της κοινωνικής προστασίας (97 ευρώ στην Ελλάδα έναντι 194 ευρώ στην Ευρωζώνη). Από τα στοιχεία καθίσταται σαφής η επιτακτική ανάγκη ταχείας απορρόφησης των πόρων του Σχεδίου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, καθώς και η αξιοποίηση του συνόλου των διαθέσιμων χρηματοδοτικών εργαλείων, ώστε να διασφαλιστεί η γρήγορη ανάκαμψη της επενδυτικής δραστηριότητας και του ΑΕΠ.

Διάγραμμα 2.11: Πηγές κάλυψης δαπανών υπηρεσιών φροντίδας υγείας (2018, κατά κεφαλήν ευρώ, τρέχουσες τιμές)

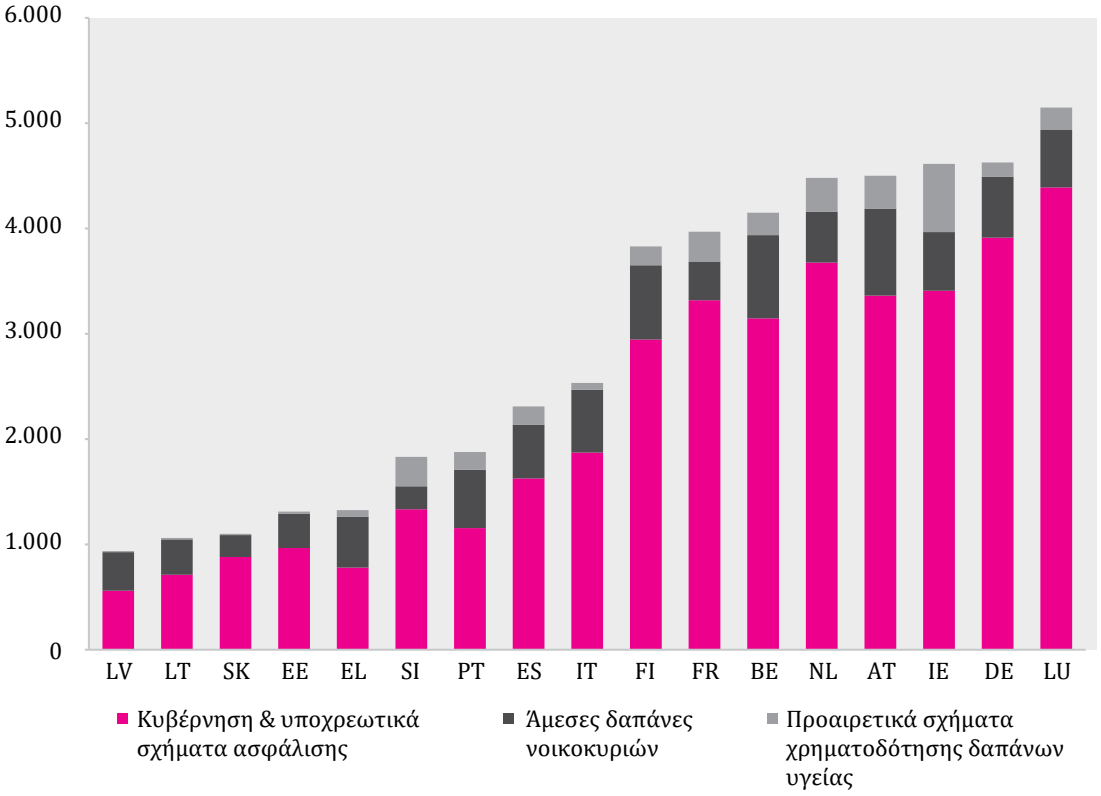

***Πηγή*:** OECD

Μια επίσης κρίσιμη διάσταση της βιώσιμης ανάπτυξης είναι η προστασία της δημόσιας υγείας, η σημασία της οποίας αναδείχθηκε με τον πλέον εμφατικό τρόπο στη διάρκεια της πανδημίας Covid-19. Το Διάγραμμα 2.11 καταγράφει τις κύριες πηγές χρηματοδότησης των δαπανών υπηρεσιών υγείας στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης το 2018. Παρατηρούμε ότι στη χώρα μας, αν και το κράτος και τα

υποχρεωτικά σχήματα ασφάλισης[21] παραμένουν ο βασικότερος πυλώνας κάλυψης της υγειονομικής δαπάνης, η συμμετοχή τους είναι η μικρότερη μεταξύ των υπό εξέταση οικονομιών της Ευρωζώνης, καλύπτοντας το 58,8% της συνολικής κατά κεφαλήν δαπάνης. Επίσης, σε απόλυτα μεγέθη, η κατά κεφαλήν χρηματοδότηση από αυτά τα σχήματα ανέρχεται σε μόλις 780 ευρώ, η τρίτη χαμηλότερη στην Ευρωζώνη μετά τη Λετονία και τη Λιθουανία. Αντίστοιχα υψηλή (36,5%) είναι η συμμετοχή των νοικοκυριών στην κάλυψη του κόστους υπηρεσιών υγείας (είτε αυτοτελώς είτε μέσω συμμετοχής στο συνολικό κόστος) με το απόλυτο μέγεθός της ανά κάτοικο να ανέρχεται στα 484 ευρώ. Το αντίστοιχο ποσό για προαιρετικά σχήματα ασφάλισης διαμορφώνεται στα 62 ευρώ, καλύπτοντας το 4,7% του συνολικού κατά κεφαλήν κόστους για φροντίδα υγείας.

Τονίζεται ότι, σύμφωνα με τα στοιχεία του ΟΟΣΑ, το 2018 το κύριο μέρος της κάλυψης του κόστους υπηρεσιών υγείας από το Δημόσιο και τα υποχρεωτικά σχήματα ασφάλισης αφορούσε νοσοκομειακές υπηρεσίες αποθεραπείας και αποκατάστασης (359 ευρώ), ενώ ακολουθεί η παροχή αντίστοιχων υπηρεσιών σε εξω-νοσοκομειακές δομές (107 ευρώ). Αν και οι δύο αυτές κατηγορίες αντιπροσωπεύουν αθροιστικά το 59,7% της δημόσιας χρηματοδότησης[22] για υπηρεσίες υγείας, σε απόλυτο νούμερο υπολείπονται αρκετά από την πλειονότητα των υπό εξέταση οικονομιών της Ευρωζώνης. Αξίζει επίσης να τονιστεί το ιδιαίτερα χαμηλό μερίδιο κάλυψης από το κράτος και τα σχήματα υποχρεωτικής ασφάλισης του κόστους για υπηρεσίες πρόληψης και μακροχρόνιας φροντίδας (1,9% και 3,6% αντίστοιχα της συνολικής χρηματοδότησης), που αποτελούν βασικούς πυλώνες για την αποτελεσματικότητα του συστήματος υγείας και την υγεία των πολιτών.

Αντίστοιχα χαμηλή όμως είναι στην Ελλάδα και η δημόσια κατά κεφαλήν δαπάνη στον τομέα της εκπαίδευσης, με το συνολικό της ύψος το 2019 να αντιστοιχεί μόλις στα 676 ευρώ, 917 ευρώ χαμηλότερα από τον μέσο όρο της Ευρωζώνης (Διάγραμμα 2.12). Στο διάγραμμα φαίνεται επίσης ότι η Ελλάδα υστερεί σημαντικά έναντι πολλών ευρωπαϊκών οικονομιών όσον αφορά και τις επιμέρους κατηγορίες δαπάνης. Ειδικότερα, η κατά κεφαλήν δαπάνη στην προσχολική και την πρωτοβάθμια εκπαίδευση ανήλθε το 2019 στη χώρα μας στα 218 ευρώ, έναντι 504 ευρώ στην Ευρωζώνη. Η Ελλάδα υπολείπεται επίσης σημαντικά του μέσου όρου της Ευρωζώνης όσον αφορά το ύψος τής ανά κάτοικο δημόσιας δαπάνης στη δευτεροβάθμια και μετα-δευτεροβάθμια εκπαίδευση, με την απόκλιση να διαμορφώνεται στα 436 ευρώ. Αντίθετα, στην τριτοβάθμια εκπαίδευση η απόκλιση είναι σχετικά μικρότερη, με την κατά κεφαλήν δημόσια δαπάνη να ανέρχεται στην Ελλάδα στα 154 ευρώ, έναντι 244 ευρώ στην Ευρωζώνη.

---

21. Στη συγκεκριμένη κατηγορία για ορισμένες χώρες, όπως η Ολλανδία, περιλαμβάνονται και ιδιωτικά ασφαλιστικά σχήματα.

22. Συμπεριλαμβάνονται τα υποχρεωτικά σχήματα ασφάλισης.

Διάγραμμα 2.12: Δαπάνες Γενικής Κυβέρνησης για εκπαίδευση (2019, κατά κεφαλήν ευρώ, τρέχουσες τιμές)

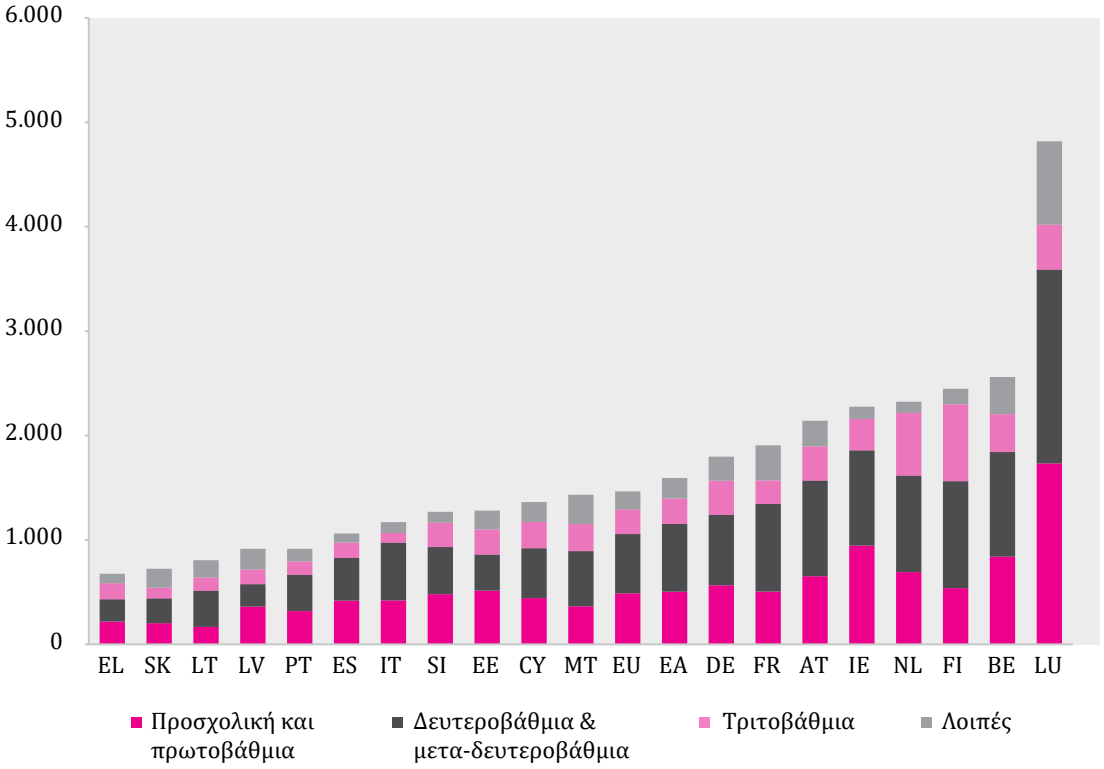

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 19.04.2021) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Κρίσιμο μοχλό μετάβασης στη βιώσιμη ανάπτυξη αποτελούν και οι δημόσιες πολιτικές για την προστασία του περιβάλλοντος. Ωστόσο, και στο συγκεκριμένο πεδίο πολιτικής, οι επιδόσεις της χώρας μας δεν είναι ικανοποιητικές. Για παράδειγμα, η Ελλάδα, μαζί με την Πορτογαλία, καταλαμβάνει την προτελευταία θέση όσον αφορά τον δείκτη του ΟΟΣΑ αναφορικά με τον βαθμό αυστηρότητας των περιβαλλοντικών ρυθμίσεων (environmental stringency policy index).[23] Αρνητικές είναι οι επιδόσεις της χώρας μας και όσον αφορά άλλα συμπληρωματικά μέτρα που συμβάλλουν στην εμπέδωση πιο υπεύθυνης περιβαλλοντικής συμπεριφοράς,

23. Ο συγκεκριμένος δείκτης στηρίζεται στην εκτίμηση του κόστους που προκαλούν περιβαλλοντικά ανεύθυνες πολιτικές (βλ. https://www.oecd.org/economy/greeneco/how-stringent-are-environmental-policies.htm). Στη βάση δεδομένων του ΟΟΣΑ διαθέσιμα στοιχεία για την πλειονότητα των κρατών-μελών της Ευρωζώνης υπάρχουν έως το 2012.

όπως οι περιβαλλοντικοί φόροι.[24] Στην Ελλάδα, το κατά κεφαλήν ύψος της συγκεκριμένης κατηγορίας φόρων ανέρχεται στα 270 ευρώ, το χαμηλότερο μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης (Διάγραμμα 2.13).

Διάγραμμα 2.13: Περιβαλλοντικοί φόροι και δαπάνες Γενικής Κυβέρνησης για προστασία του περιβάλλοντος (2019, κατά κεφαλήν ευρώ, τρέχουσες τιμές)

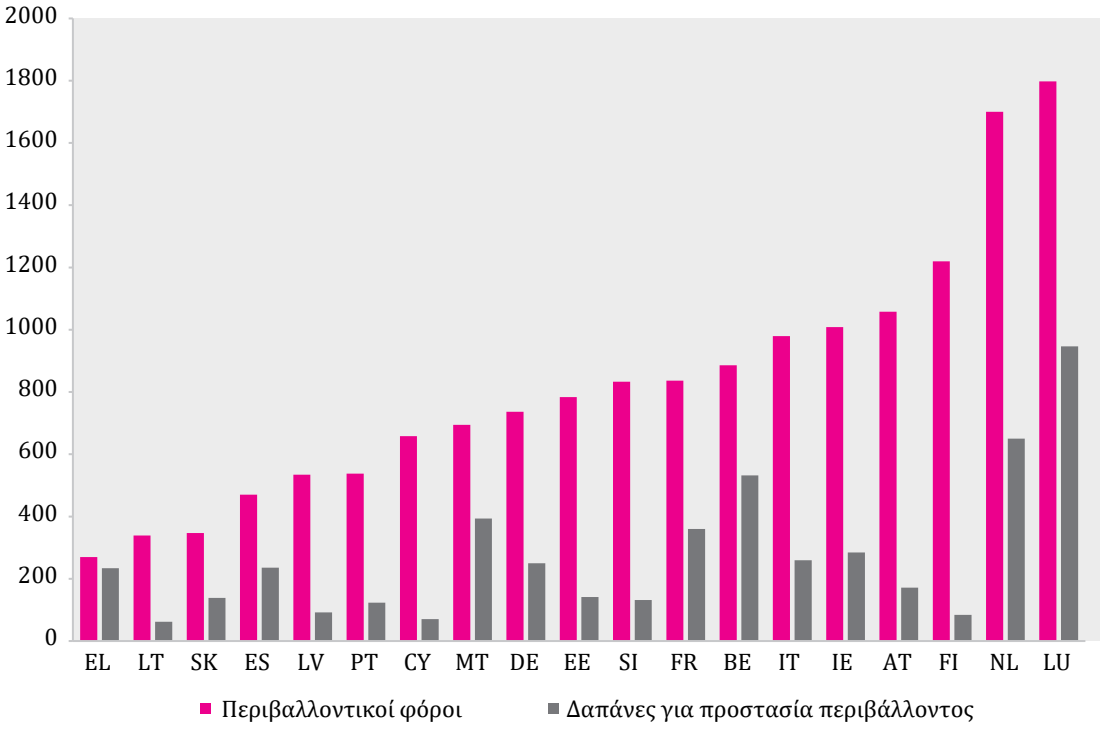

***Πηγή*:** OECD και Eurostat (πρόσβαση: 14.04.2021) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Αντίθετα, σχετικά καλύτερη θέση καταλαμβάνει η χώρα μας όσον αφορά τις δαπάνες της Γενικής Κυβέρνησης για δράσεις προστασίας του περιβάλλοντος. Το 2019 η κατά κεφαλήν δημόσια δαπάνη για τέτοιες δράσεις ανερχόταν στα 234 ευρώ, η 10η υψηλότερη μεταξύ των 19 κρατών-μελών της Ευρωζώνης.

Δεδομένης της συμβολής της στον τεχνολογικό μετασχηματισμό και στην ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, κρίσιμη παράμετρος για τη διασφάλιση συνθηκών βιώσιμης ανάπτυξης είναι τέλος και ο προσανατολισμός κονδυλίων προς τον

24. Η συμβολή αυτή οφείλεται στο ότι αυξάνουν το κόστος περιβαλλοντικά επιβαρυντικών δραστηριοτήτων (βλ. https://www.oecd.org/environment/indicators-modelling-outlooks/PINE_database_brochure.pdf).

τομέα της Έρευνας & Ανάπτυξης (Ε&Α). Όμως, όπως απεικονίζεται στο Διάγραμμα 2.14, το 2019 η συνολική δαπάνη ανά κάτοικο στην Ελλάδα ανήλθε μόλις στα 218 ευρώ, όταν, για παράδειγμα, στην Πορτογαλία αντιστοιχούσε στα 291 ευρώ, στην Ισπανία στα 332 ευρώ και στην Ιταλία στα 429 ευρώ.

Διάγραμμα 2.14: Δαπάνη για δραστηριότητες Έρευνας & Ανάπτυξης (2019, κατά κεφαλήν ευρώ, τρέχουσες τιμές)

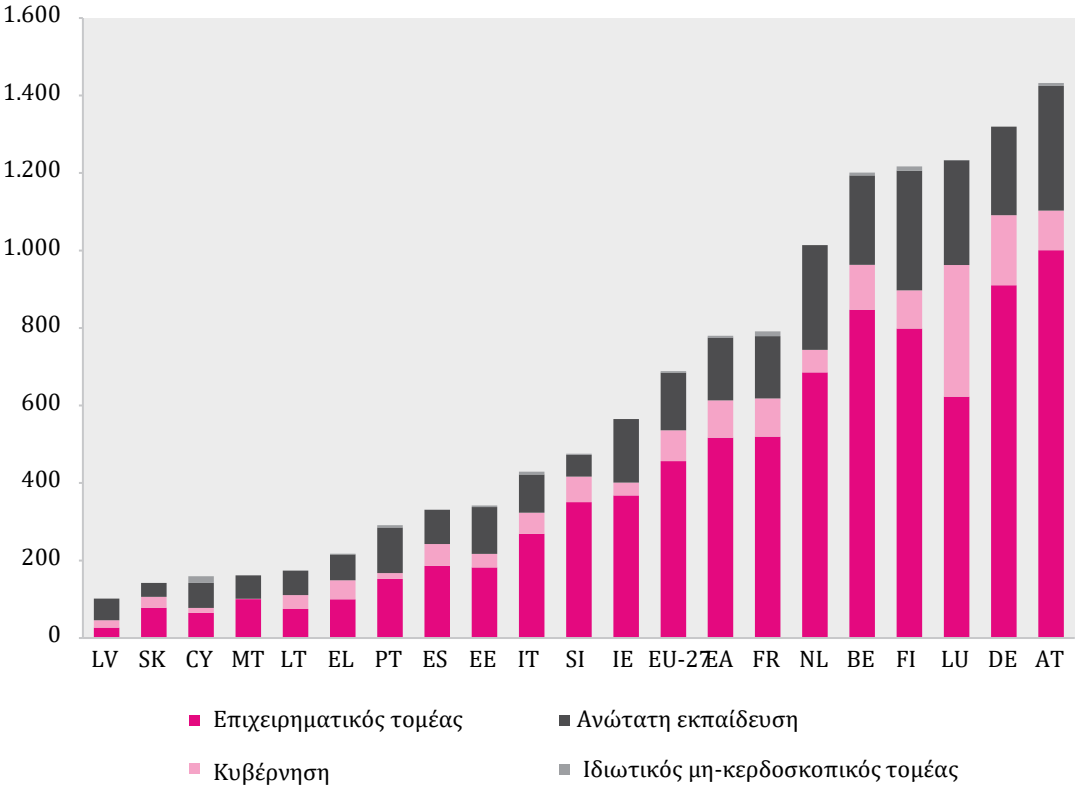

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 14.04.2021)

Αξιοσημείωτο είναι ότι χαμηλά επίπεδα δαπάνης σε δραστηριότητες Ε&Α στη χώρα μας καταγράφει το σύνολο των βασικών υπο-τομέων της οικονομίας. Έτσι, η κατά κεφαλήν δαπάνη του επιχειρηματικού τομέα ανερχόταν στα 100 ευρώ (έναντι 517 ευρώ στο σύνολο της Ευρωζώνης), του δημόσιου τομέα στα 49 ευρώ (έναντι 96 ευρώ στο σύνολο της Ευρωζώνης) και των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στα 67 ευρώ, όταν στο σύνολο της Ευρωζώνης το αντίστοιχο ποσό ανερχόταν στα 162 ευρώ.

Κεφάλαιο 3
Η αγορά εργασίας

Η αγορά εργασίας

3.1 Εισαγωγή

Η διαχείριση της πανδημική κρίσης και η κάμψη της οικονομικής δραστηριότητας το 2020 επέφερε σύνθετες επιπτώσεις στην αγορά εργασίας. Ο αριθμός των ανέργων διατηρήθηκε σχετικά σταθερός το γ' τρίμηνο, ενώ μειώθηκε το δ' τρίμηνο. Το μέτρο της αναστολής των συμβάσεων εργασίας απέτρεψε την αύξηση του ποσοστού ανεργίας. Ωστόσο, η τρέχουσα κατάσταση της αγοράς εργασίας αποτυπώνεται καλύτερα στη μεταβολή του αριθμού των απασχολουμένων, η οποία παρουσίασε αισθητή κάμψη. Αρνητική ήταν, επίσης, η επίδραση της πανδημικής κρίσης στα εισοδήματα.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η υψηλή αβεβαιότητα στις συνθήκες εργασίας λόγω πανδημίας έρχεται να προστεθεί σε ένα περιβάλλον υψηλής εργασιακής επισφάλειας και ανασφάλειας, δημιουργώντας ένα ισχυρό μείγμα κοινωνικής αστάθειας. Όπως γίνεται φανερό ακολούθως, η αγορά εργασίας στην Ελλάδα απέχει σημαντικά από το να εξασφαλίσει ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης στους εργαζομένους.

3.2 Μεταβολές στην απασχόληση και στην ανεργία

Το Διάγραμμα 3.1 παρουσιάζει την ετήσια μεταβολή του αριθμού των απασχολουμένων, των ανέργων και των οικονομικά μη ενεργών. Μεγάλες ήταν οι μεταβολές το β' τρίμηνο λόγω των μέτρων αντιμετώπισης του πρώτου κύματος της πανδημίας. Συγκεκριμένα, υπήρξε μεγάλη πτώση της απασχόλησης σε σχέση με τους ίδιους μήνες του 2019 (μείωση κατά περίπου 302 χιλ. άτομα) και αντίστοιχα μεγάλη αύξηση του αριθμού των μη ενεργών (αύξηση κατά περίπου 297 χιλ. άτομα).

Διάγραμμα 3.1: Ετήσια μεταβολή του αριθμού των απασχολουμένων, των ανέργων και των οικονομικά μη ενεργών (Ελλάδα, Ιανουάριος 2020-Φεβρουάριος 2021, χιλ. άτομα)

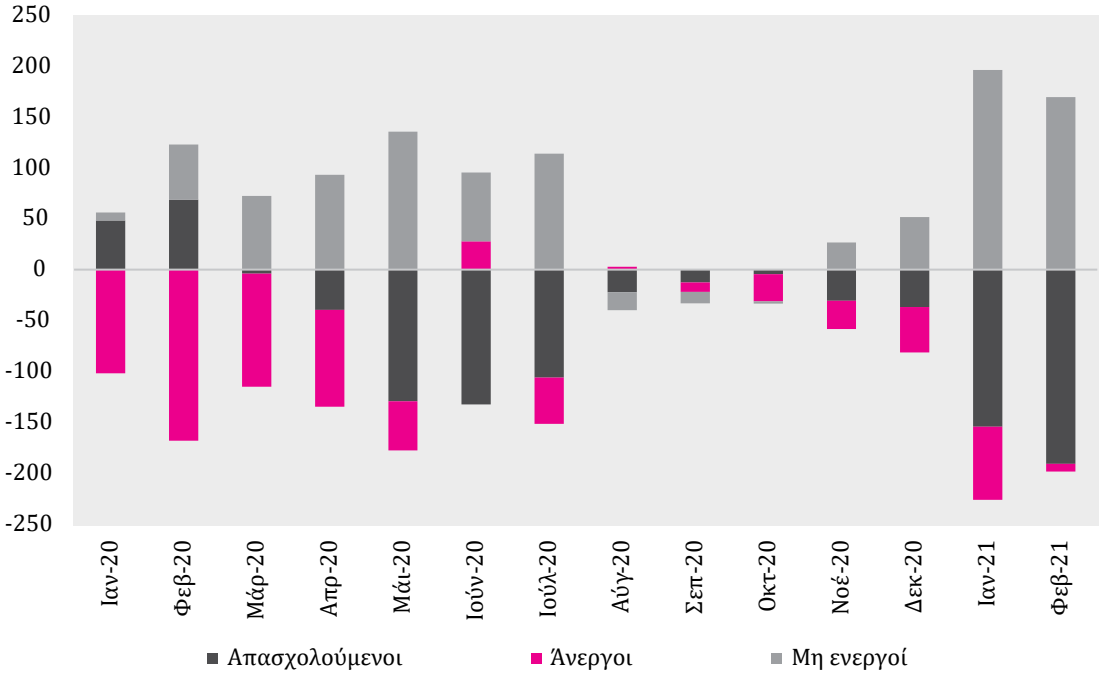

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Το γ' τρίμηνο οι μεταβολές δεν ήταν σημαντικές, λόγω της άρσης των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης, ενώ το δ' τρίμηνο παρατηρείται μια εκ νέου μεγάλη μεταβολή και στα τρία μεγέθη, λόγω της εφαρμογής των μέτρων αντιμετώπισης του δεύτερου κύματος της πανδημίας. Σε αντίθεση με το β' τρίμηνο, το δ' τρίμηνο οι μεταβολές έχουν σταθερή δυναμική. Αθροιστικά το δ' τρίμηνο του 2020 οι απασχολούμενοι μειώθηκαν κατά 72 χιλ. άτομα σε σχέση με το ίδιο τρίμηνο του 2019, οι άνεργοι μειώθηκαν κατά 99 χιλ. άτομα, ενώ οι μη ενεργοί αυξήθηκαν κατά 76 χιλ. άτομα. Στο τρίτο όμως κύμα της πανδημίας, και συγκεκριμένα τον Ιανουάριο του 2021, παρατηρείται εκτίναξη του αριθμού των μη ενεργών (αύξηση κατά 196 χιλ. άτομα σε σχέση με τον ίδιο μήνα του 2020), με παράλληλη μείωση του αριθμού των απασχολουμένων (154,5 χιλ. άτομα) και των ανέργων (72 χιλ. άτομα). Η συρρίκνωση του εργατικού δυναμικού ήταν τόσο μεγάλη, που υπερκάλυψε τη μείωση του αριθμού των ανέργων, με αποτέλεσμα το ποσοστό ανεργίας να αυξηθεί από 15,8% τον Δεκέμβριο του 2020 σε 16% τον Ιανουάριο του 2021. Τον Φεβρουάριο ο αριθμός των οικονομικά μη ενεργών ήταν υψηλότερος κατά 169 χιλ. άτομα

σε σχέση τον Φεβρουάριο του 2020. Η διαφορά αυτή αποτελεί μια ένδειξη του αριθμού των ατόμων που βρέθηκαν εκ νέου σε αναστολή εργασίας. Ταυτόχρονα όμως η διαφορά αυτή ήταν μικρότερη από την αντίστοιχη του Ιανουαρίου, γιατί ανακόπηκε, έστω προσωρινά, η έξοδος των ανέργων από το εργατικό δυναμικό.

Η εξέλιξη στην αγορά εργασίας στους επόμενους μήνες θα εξαρτηθεί από τον τρόπο με τον οποίο θα γίνει η επανεκκίνηση της λειτουργίας των επιχειρήσεων σε κλάδους οι οποίοι μέχρι και τον Απρίλιο βρίσκονταν σε αναστολή λειτουργίας, από το πώς θα κινηθεί η οικονομία κατά τους θερινούς μήνες και σαφώς από τον χρόνο οριστικής εξόδου της οικονομίας από την πανδημική κρίση. Ωστόσο, τα παραπάνω ευρήματα αναδεικνύουν μια εύθραυστη αγορά εργασίας όσον αφορά την απασχόληση, στην οποία ο κίνδυνος η άρση της αναστολής λειτουργίας των επιχειρήσεων να οδηγήσει σε αύξηση της ανεργίας είναι υψηλός. Συνεπώς, θα πρέπει άμεσα να σχεδιαστούν παρεμβάσεις που να στοχεύουν στην προστασία της απασχόλησης έως ότου ομαλοποιηθεί η λειτουργία της οικονομίας και σταθεροποιηθεί η ανάκαμψή της.

Τα παραπάνω αποκτούν μεγαλύτερη σημασία μέσα από την εξέταση του Διαγράμματος 3.2, το οποίο προβάλλει την εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας και του ποσοστού κενών θέσεων εργασίας.[25]

Παρατηρούμε ότι η πτώση του ποσοστού ανεργίας έχει αρχίσει να εξασθενεί ήδη από το β’ τρίμηνο του 2019, αρκετό διάστημα δηλαδή πριν από την πανδημική κρίση. Ταυτόχρονα, η εξέλιξη του ποσοστού κενών θέσεων εργασίας είναι καθοδική. Πιο απλά, από το β’ τρίμηνο του 2019 και έπειτα η οικονομία έχει σταματήσει να απορροφά τον αριθμό των ανέργων με τον ίδιο ρυθμό. Ειδικότερα, το β’ και το γ’ τρίμηνο του 2020 το φαινόμενο αυτό ήταν εντονότερο, όπως αποτυπώνεται στην εξέλιξη του ποσοστού των κενών θέσεων εργασίας. Επί της ουσίας, η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας είναι ιδιαίτερα περιορισμένη σε σχέση με τις ανάγκες της κοινωνίας και της οικονομίας.

25. Το ποσοστό αυτό λογίζεται ως ο αριθμός των κενών θέσεων εργασίας, που πρόκειται να καλυφθούν το επόμενο τρίμηνο, προς τον αριθμό των ανέργων.

Διάγραμμα 3.2: Ποσοστό ανεργίας και ποσοστό κενών θέσεων εργασίας (Ελλάδα, 2015:1-2020:3)

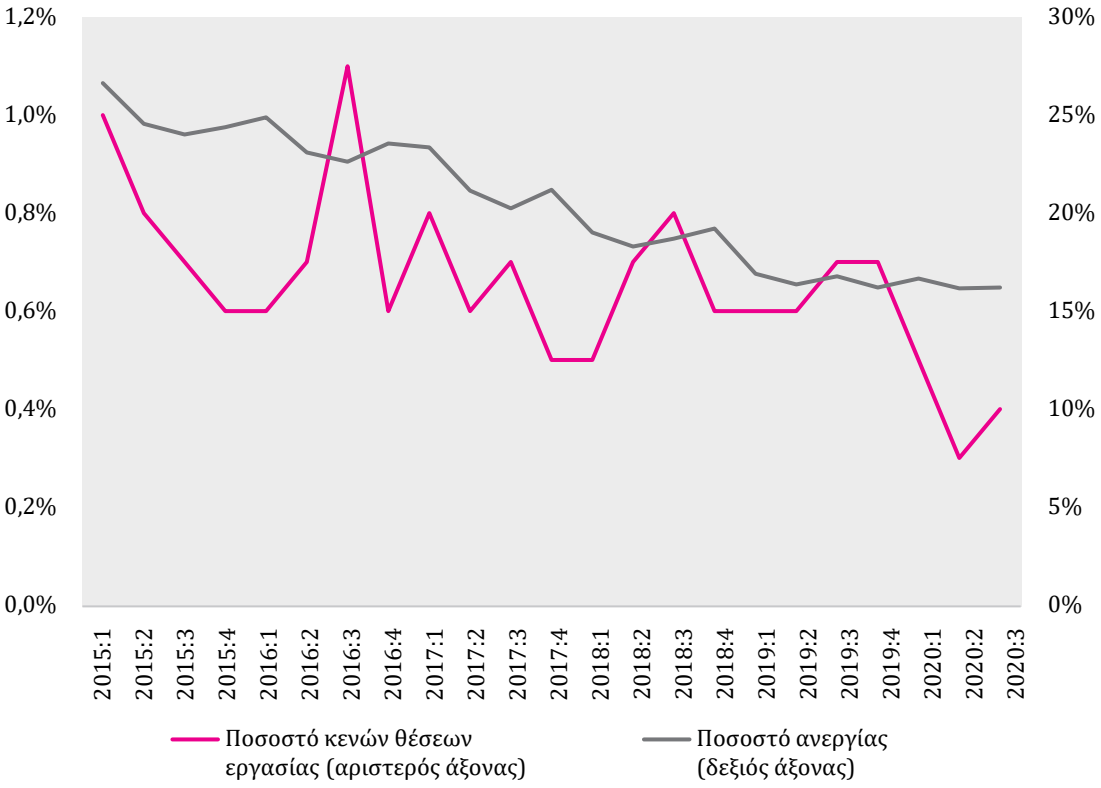

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ, Eurostat

Σημείωση: Στο ποσοστό κενών θέσεων εργασίας δεν περιλαμβάνεται ο αγροτικός τομέας.

Σε ανάλογο συμπέρασμα καταλήγουμε από την ανάλυση του Διαγράμματος 3.3, όπου αποτυπώνεται το ποσοστό του υποαπασχολούμενου εργατικού δυναμικού.[26] Καταρχάς, το ύψος της υποαπασχόλησης είναι ιδιαίτερα υψηλό (το δεύτερο υψηλότερο στην ΕΕ μετά την Ισπανία) και υπερέβαινε το δ' τρίμηνο του 2020 το αντίστοιχο του μέσου όρου της ΕΕ κατά δέκα ποσοστιαίες μονάδες. Ειδικότερα, το 2020 το ποσοστό υποαπασχόλησης του εργατικού δυναμικού κυμάνθηκε από 23,1% το α' τρίμηνο έως 24,4% το β' τρίμηνο. Το δ' τρίμηνο το ποσοστό ήταν ίσο με 23,8%, όταν το ίδιο τρίμηνο του 2019 αντιστοιχούσε στο 24%. Παράλληλα, ο ρυθμός μείωσης του ποσοστού υποαπασχόλησης παρουσιάζεται σχετικά σταθε-

26. *Ο δείκτης αυτός λαμβάνει υπόψη τους ανέργους, τους ημιαπασχολούμενους που θα ήθελαν να εργάζονται με πλήρες ωράριο, όσους είναι διαθέσιμοι να εργαστούν αλλά δεν αναζητούν απασχόληση και όσους αναζητούν απασχόληση αλλά δεν είναι διαθέσιμοι αυτή τη στιγμή να εργαστούν.*

ροποιημένος από το β' τρίμηνο του 2019 και ύστερα. Και σε αυτή τη μεταβλητή παρατηρείται ότι υπάρχει μια κάμψη όσον αφορά τη δυνατότητα της οικονομίας να δημιουργεί θέσεις απασχόλησης, εννέα περίπου μήνες πριν από το ξέσπασμα της πανδημίας.

Ωστόσο, σημειώνεται ότι, παρά τη διαφορά στο ύψος του ποσοστού, η τάση είναι όμοια με αυτή της ΕΕ. Το ήδη υψηλό ποσοστό υποαπασχόλησης, που είναι αποτέλεσμα της διαχείρισης της οικονομικής κρίσης, ακολούθησε μια αργή αλλά σταθερή πορεία αποκλιμάκωσης, η οποία ανακόπηκε με το ξέσπασμα της πανδημικής κρίσης. Η αύξηση του ποσοστού υποαπασχόλησης του μέσου όρου της ΕΕ το πρώτο εξάμηνο του 2020 θα πρέπει να αποδοθεί και στην περιορισμένη προστασία της απασχόλησης σε κάποια μεγάλα κράτη-μέλη, όπως η Ισπανία και η Ιταλία (βλ. ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 2021β).

Διάγραμμα 3.3: Ποσοστό υποαπασχόλησης εργατικού δυναμικού (ΕΕ και Ελλάδα, 2015:1-2020:4)

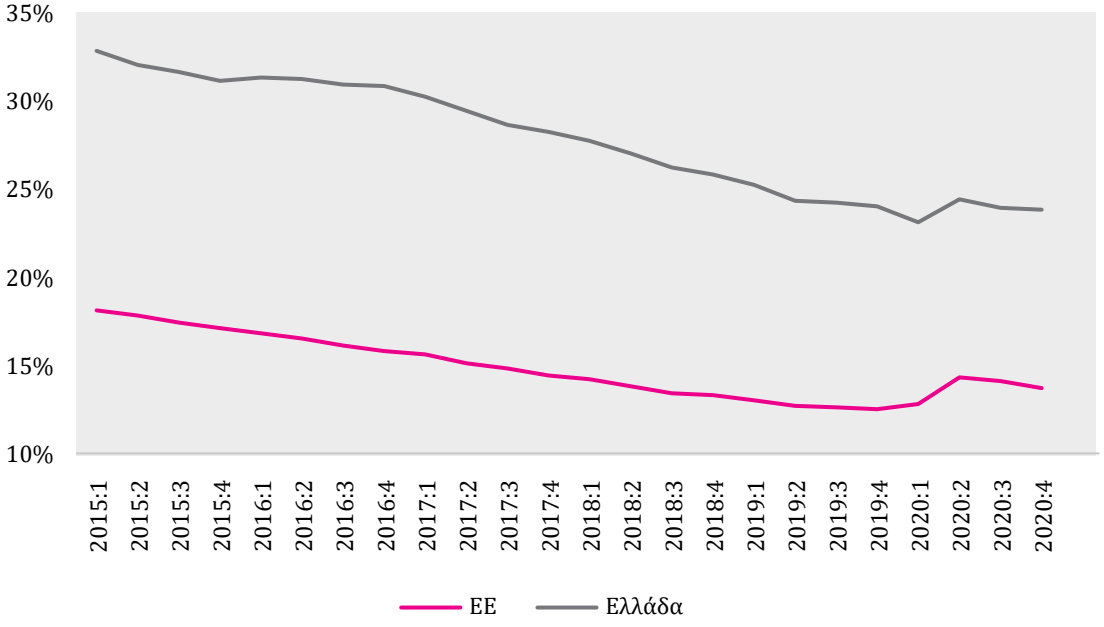

***Πηγή*:** Eurostat

Σημείωση: Εποχικά διορθωμένα στοιχεία. Στο εργατικό δυναμικό συμπεριλαμβάνονται όσα άτομα επιθυμούν να εργαστούν και δεν είναι διαθέσιμα και όσα άτομα είναι διαθέσιμα αλλά δεν επιθυμούν να εργαστούν.

Αναφορικά με το ποσοστό απασχόλησης, η αύξηση του οποίου αποτελεί βασικό στόχο της Ατζέντας 2030 του ΟΗΕ, παρατηρείται μεγάλη υστέρηση της Ελλάδας

σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ (βλ. Διάγραμμα 3.4). Σε όλη την υπό εξέταση περίοδο το ποσοστό απασχόλησης είναι κάτω του 57%, ενώ η σύγκλιση με το αντίστοιχο ποσοστό του μέσου όρου της ΕΕ είναι πολύ αργή. Επιπλέον, τόσο στην ΕΕ όσο και στην Ελλάδα, το ποσοστό απασχόλησης μειώνεται οριακά μετά το β' τρίμηνο του 2019, απότοκο της κάμψης της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας (βλ. ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 2020α). Ωστόσο, στην Ελλάδα το φαινόμενο αυτό είναι πιο έντονο.

Διάγραμμα 3.4: Ποσοστό απασχόλησης
(μέσος όρος ΕΕ και Ελλάδα, 2015:1-2020:4)

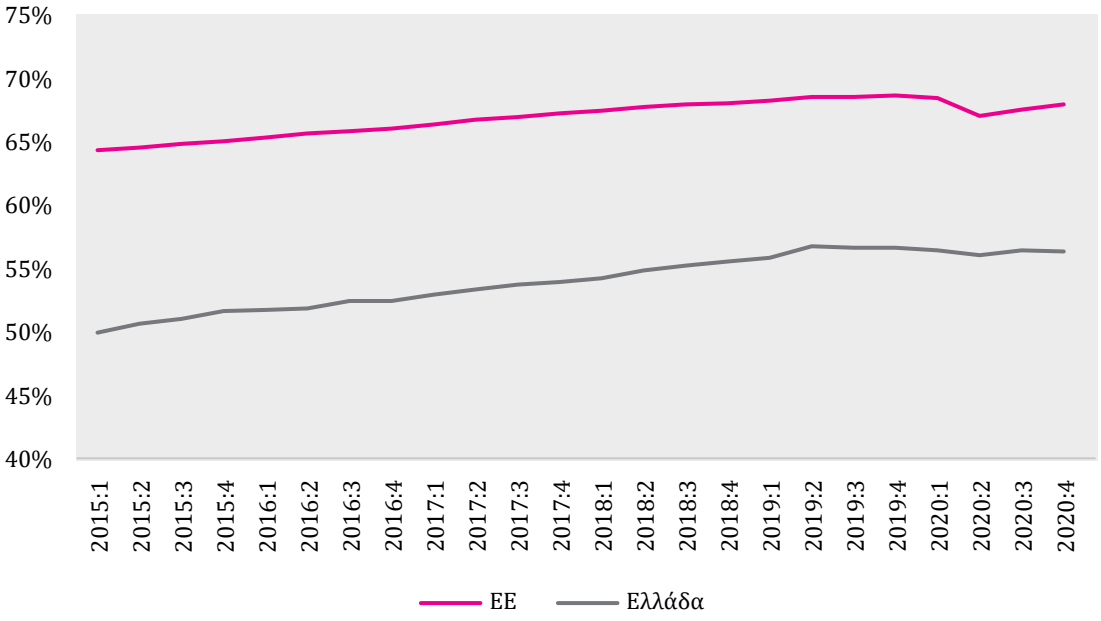

***Πηγή*:** Eurostat

Σημείωση: Εποχικά διορθωμένα στοιχεία. Το ποσοστό απασχόλησης αφορά τους κατοίκους της ημεδαπής ηλικίας 15 έως 64 ετών.

Συνεπώς, οι προοπτικές όσον αφορά την απασχόληση ήταν αβέβαιες πριν το ξέσπασμα της πανδημίας. Το 2019 το ποσοστό απασχόλησης στην Ελλάδα ήταν ίσο με 56,4%, βελτιωμένο σε σχέση με το 2018 κατά 1,5 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ στην ΕΕ το ποσοστό απασχόλησης ήταν ίσο με 68,5%, βελτιωμένο το αντίστοιχο διάστημα κατά 0,7%. Η Ελλάδα παρουσίαζε ήδη πριν την πανδημική κρίση μια τάση μεγαλύτερης βελτίωσης σε σχέση με τον μέσο όρο της Ευρωζώνης, αλλά η απόκλιση μεταξύ των μεγεθών ήταν πολύ μεγάλη. Το 2020 το ποσοστό απασχό-

λησης στην Ελλάδα μειώθηκε το β' τρίμηνο σε 56%, ενώ το δ' τρίμηνο ήταν ίσο με 56,3%, όταν το ίδιο τρίμηνο του 2019 ήταν ίσο με 56,6%.

Εξετάζοντας το ποσοστό απασχόλησης ανά φύλο, προκύπτει ότι η αργή σύγκλιση με τον μέσο όρο της ΕΕ αφορούσε κυρίως τους άνδρες (βλ. Διάγραμμα 3.5). Το α' τρίμηνο του 2015 η απόκλιση ήταν της τάξης των 10 ποσοστιαίων μονάδων, ενώ το δ' τρίμηνο του 2019 αντιστοιχούσε σε 7,3 ποσοστιαίες μονάδες. Για τις γυναίκες η σύγκλιση ήταν πολύ πιο αργή (από 16,6% σε 15,7% αντίστοιχα). Από το β' τρίμηνο του 2019 έως το α' τρίμηνο του 2020 παρατηρείται μια σχετική κάμψη του ρυθμού σύγκλισης με τον μέσο όρο της ΕΕ και για τα δύο φύλα, ενώ το β' και το γ' τρίμηνο του 2020 το ποσοστό απασχόλησης μειώθηκε λιγότερο στην Ελλάδα σε σχέση με την ΕΕ, και γι' αυτόν τον λόγο η απόκλιση μειώνεται ακόμα περισσότερο. Σημειώνεται ότι η πρόσκαιρη σύγκλιση ήταν εντονότερη στην περίπτωση των ανδρών.

Διάγραμμα 3.5: Απόκλιση του ποσοστού απασχόλησης από τον μέσο όρο της ΕΕ ανά φύλο (Ελλάδα, 2015:1-2020:4)

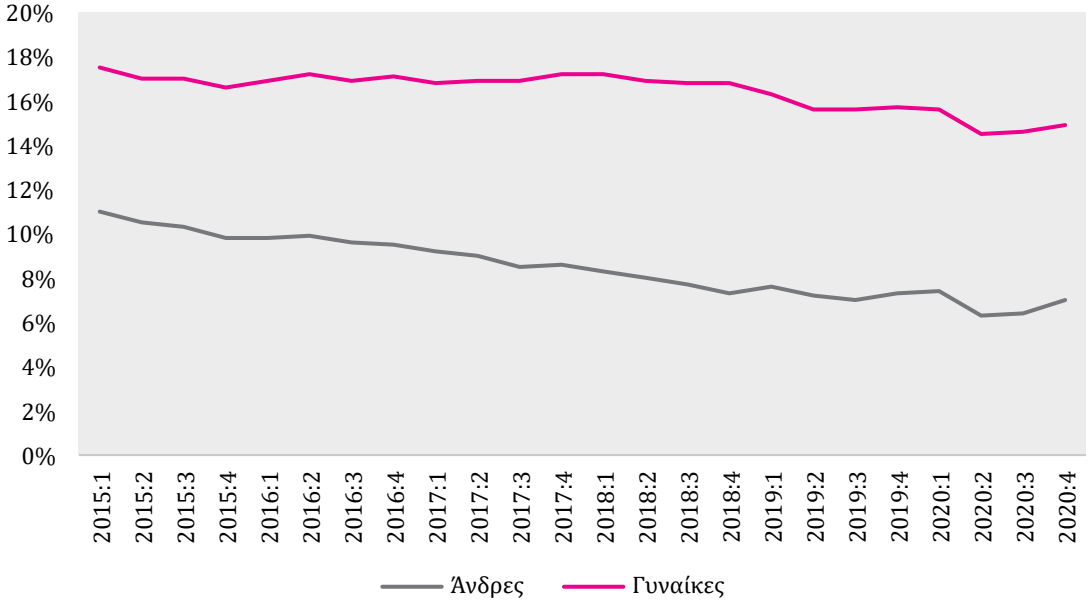

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Τέλος, όσον αφορά την ηλικιακή κατανομή του ποσοστού απασχόλησης, η πανδημική κρίση φαίνεται να έχει επηρεάσει περισσότερο την ηλικιακή ομάδα 25-29

ετών, αφού η μείωση του ποσοστού απασχόλησής της ήταν πάνω από 4% ανά τρίμηνο το 2020, σε σχέση με τα αντίστοιχα τρίμηνα του 2019 (βλ. Διάγραμμα 3.6). Αρνητικά επηρεάστηκε και η ηλικιακή ομάδα 30-44 ετών, αφού το ποσοστό απασχόλησής της μειώθηκε το β' τρίμηνο κατά 1,6%, το γ' τρίμηνο κατά 1,4% και το δ' τρίμηνο κατά 0,9%. Τέλος, λιγότερο επηρεάστηκε η ηλικιακή ομάδα 45-64 ετών, αφού το γ' και το δ' τρίμηνο το ποσοστό απασχόλησής της αυξήθηκε κατά 1,6% και 2,1% αντίστοιχα.

Διάγραμμα 3.6: Ετήσια μεταβολή του ποσοστού απασχόλησης ανά ηλικιακή ομάδα (Ελλάδα, 2020:1-2020:4)

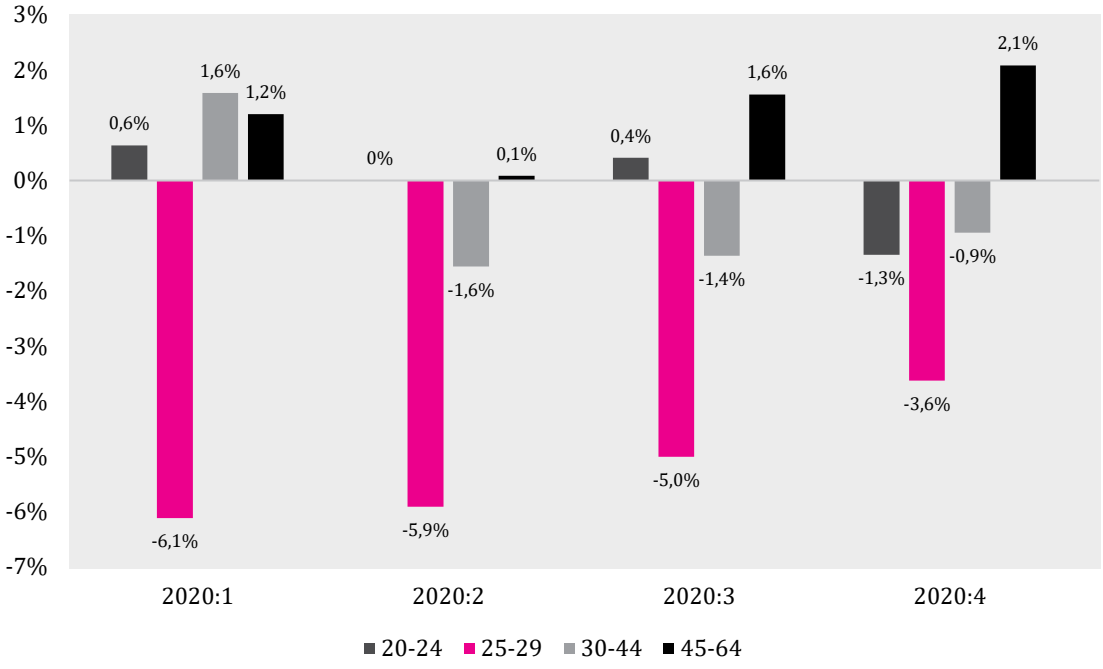

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Τα παραπάνω ευρήματα επισημαίνουν ότι ήδη πριν από το ξέσπασμα της πανδημίας η βελτίωση στην αγορά εργασίας παρουσίαζε σημάδια κάμψης. Δεδομένων των διαρθρωτικών περιορισμών του ελληνικού αναπτυξιακού υποδείγματος, η ουσιαστική αύξηση του όγκου της απασχόλησης και του ποσοστού απασχόλησης μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω εκτεταμένων δημοσιονομικών παρεμβάσεων που θα δώσουν σημαντική ώθηση στην οικονομική δραστηριότητα, αφού ο επιχειρηματικός τομέας δεν φαίνεται να μπορεί από μόνος του να δημιουργήσει τις απαιτούμενες θέσεις εργασίας. Στην κατεύθυνση αυτή το ΙΝΕ ΓΣΕΕ έχει προτείνει

τη θεσμοθέτηση του «εργοδότη ύστατης καταφυγής» με πολύ σημαντικές θετικές μακροοικονομικές, αναπτυξιακές και κοινωνικές επιπτώσεις (Κορατζάνης, 2020).

3.3 Η ποιότητα της απασχόλησης και ο χρόνος εργασίας

Η εξάπλωση της πανδημίας COVID-19 έλαβε χώρα σε μια χρονική περίοδο κατά την οποία η αγορά εργασίας στην Ελλάδα είχε ήδη απορρυθμιστεί μετά την εφαρμογή τριών προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής και χαρακτηριζόταν από εκτεταμένη ανασφάλεια και επισφάλεια. Ο δείκτης ποιότητας της απασχόλησης[27] της Συνομοσπονδίας των Ευρωπαϊκών Εργατικών Συνδικάτων (ETUC, 2021) που ενσωματώνει κάποιους από τους δείκτες/στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης του ΟΗΕ εμφανίζει την Ελλάδα στην τελευταία θέση ανάμεσα στα κράτη-μέλη της ΕΕ (βλ. Διάγραμμα 3.7).

Διάγραμμα 3.7: Δείκτης ποιότητας της απασχόλησης (ΕΕ, 2019)

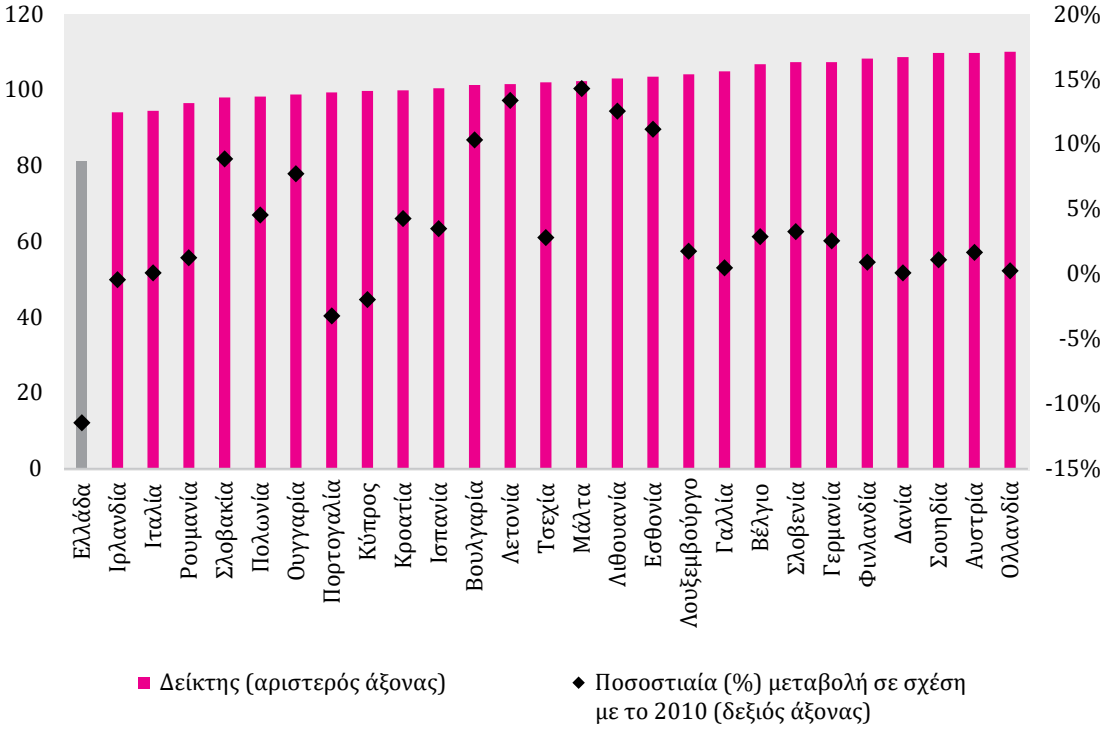

***Πηγή*:** ETUC (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

27. Στον δείκτη ποιότητας της απασχόλησης συνυπολογίζονται τα ποσοστά απασχόλησης και ανεργίας και ποιοτικοί δείκτες, όπως το αν δημιουργούνται συνθήκες αποκλεισμού από την αγορά εργασίας και το ποσοστό κάλυψης των συλλογικών συμβάσεων εργασίας.

Ειδικότερα, η Ελλάδα όχι μόνο ήταν το 2019 τελευταία στην κατάταξη των κρατών-μελών, αλλά είχε και πολύ μεγάλη διαφορά από την προτελευταία Ιρλανδία (13 μονάδες διαφορά, όταν η απόσταση που χώριζε την Ιρλανδία από την πρώτη Ολλανδία ήταν 16 μονάδες). Επιπλέον, ήταν το μόνο κράτος-μέλος που παρουσίασε τόσο μεγάλη πτώση στον δείκτη ποιότητας της απασχόλησης. Συγκεκριμένα, μεταξύ 2010 και 2019 ο δείκτης μειώθηκε κατά 11,45%. Σημειώνεται ότι ο δείκτης μειώθηκε μόνο σε άλλα δύο κράτη-μέλη: στην Πορτογαλία κατά 3,21% και στην Κύπρο κατά 1,96%. Σε όλα τα υπόλοιπα κράτη-μέλη υπήρξε βελτίωση. Δεν είναι τυχαίο ότι ο δείκτης ποιότητας της απασχόλησης μειώθηκε στις χώρες όπου εφαρμόστηκαν προγράμματα οικονομικής προσαρμογής. Ωστόσο, η πτώση στην περίπτωση της Ελλάδας ήταν εξαιρετικά μεγάλη.

Ένας από τους βασικούς λόγους για τους οποίους η ποιότητα της απασχόλησης είναι τόσο χαμηλή στην Ελλάδα έχει να κάνει με τον εβδομαδιαίο χρόνο εργασίας. Το Διάγραμμα 3.8 αποτυπώνει τις ώρες της τυπικής εβδομαδιαίας εργασίας στην ΕΕ, στη Σερβία, στο Μαυροβούνιο, στη Βόρεια Μακεδονία και στην Τουρκία για το 2020. Ο χρόνος εργασίας στην Ελλάδα είναι ο υψηλότερος στην ΕΕ, παρόμοιος με αυτόν που ισχύει στις χώρες των Βαλκανίων και στην Τουρκία, απέχοντας σημαντικά από τον αντίστοιχο στις χώρες της βόρειας και της δυτικής Ευρώπης. Συγκεκριμένα, η διάρκεια της τυπικής εβδομαδιαίας εργασίας στην Ελλάδα ήταν οι 41 ώρες και 50 λεπτά, όταν για τον μέσο όρο της Ευρωζώνης η αντίστοιχη διάρκεια ήταν οι 37 ώρες.

Ο κύριος λόγος για τον οποίο η Ελλάδα έχει τόσο υψηλό χρόνο τυπικής εβδομαδιαίας απασχόλησης είναι η εκτεταμένη χρήση υπερωριών από τους εργοδότες. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3.9, το 2019 το ποσοστό των απασχολουμένων που εργάστηκε πάνω από 48 ώρες την εβδομάδα στην Ελλάδα ήταν το υψηλότερο σε όλη την Ευρώπη και το δεύτερο υψηλότερο αν συνυπολογίσουμε την Τουρκία. Συγκεκριμένα, στην Ελλάδα το 16,6% των απασχολουμένων δούλεψε με παρατεταμένο ωράριο. Το ποσοστό αυτό είναι υπερδιπλάσιο από το αντίστοιχο του μέσου όρου της ΕΕ, το οποίο μόλις υπερβαίνει το 8%.

Διάγραμμα 3.8: Διάρκεια τυπικής εβδομαδιαίας εργασίας
(κράτη-μέλη ΕΕ, Σερβία, Μαυροβούνιο, Βόρεια Μακεδονία και Τουρκία, 2020)

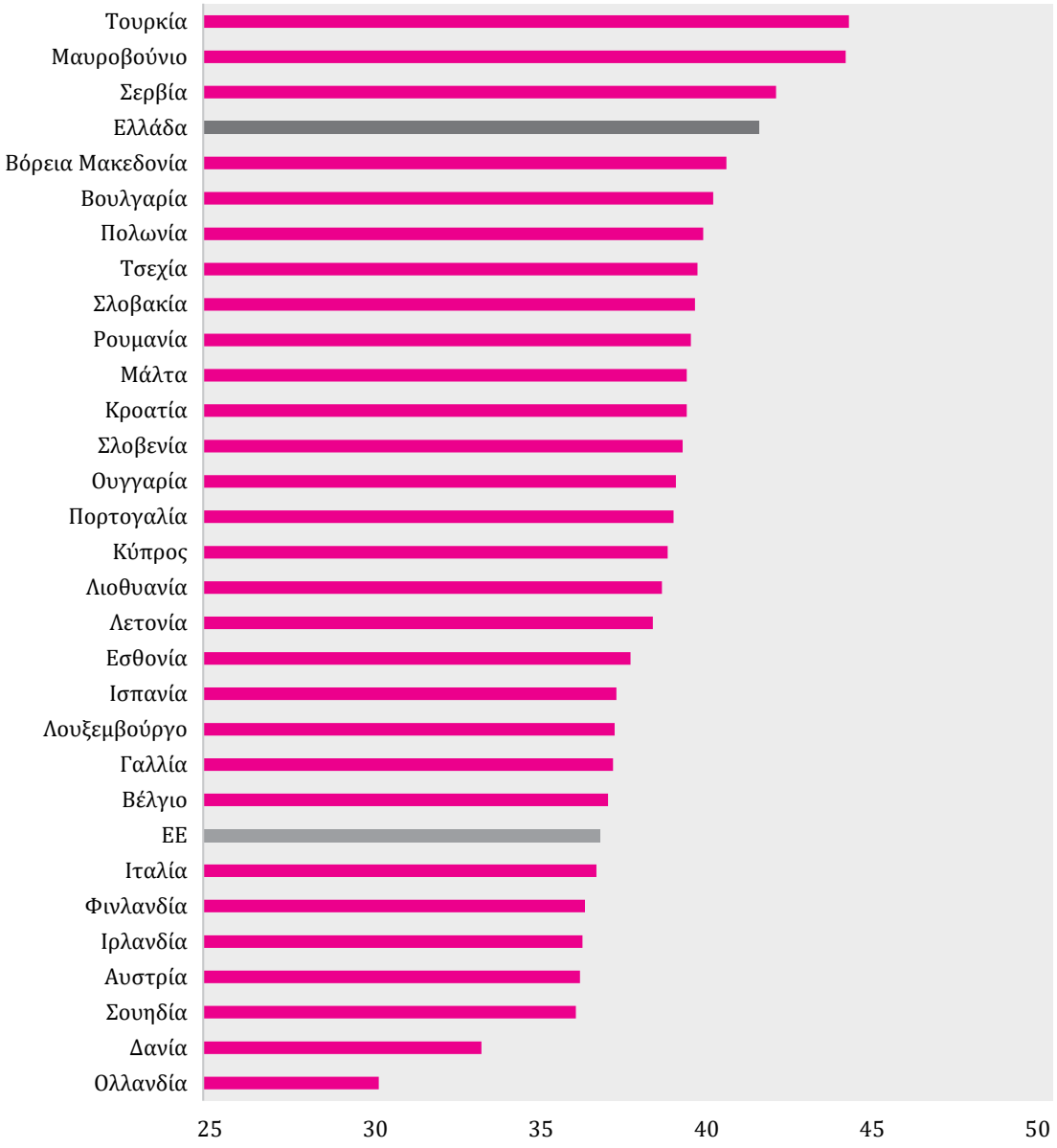

***Πηγή*:** Eurostat

Διάγραμμα 3.9: Ποσοστό απασχολουμένων που εργάζεται με παρατεταμένο ωράριο εργασίας (κράτη-μέλη ΕΕ, Σερβία, Μαυροβούνιο, Βόρεια Μακεδονία και Τουρκία, 2019)

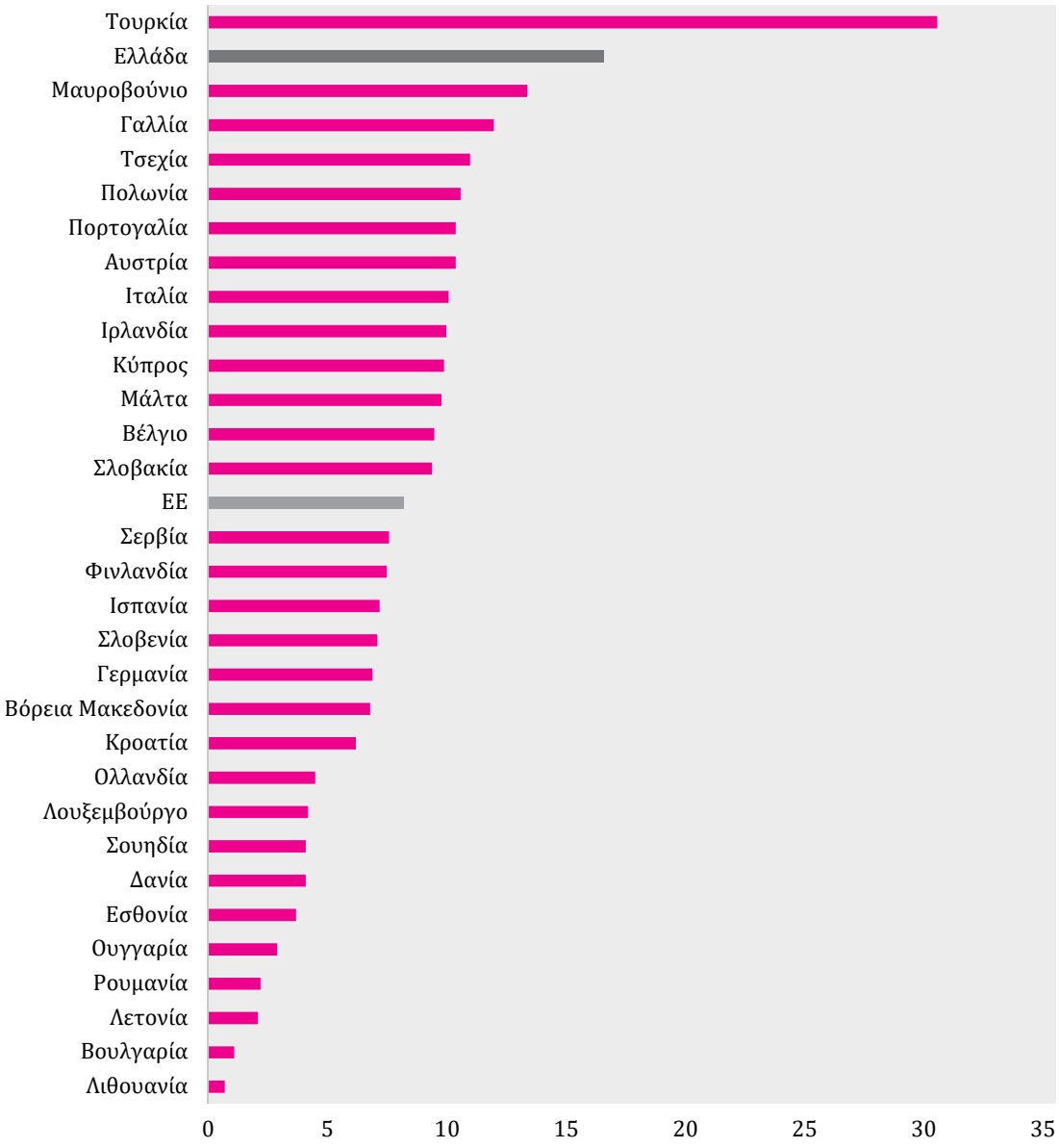

***Πηγή*:** Eurostat

Διάγραμμα 3.10: Ποσοστό μισθωτών που εργάζεται Σάββατο και Κυριακή (κράτη-μέλη ΕΕ, Σερβία, Μαυροβούνιο, Βόρεια Μακεδονία και Τουρκία, 2019)

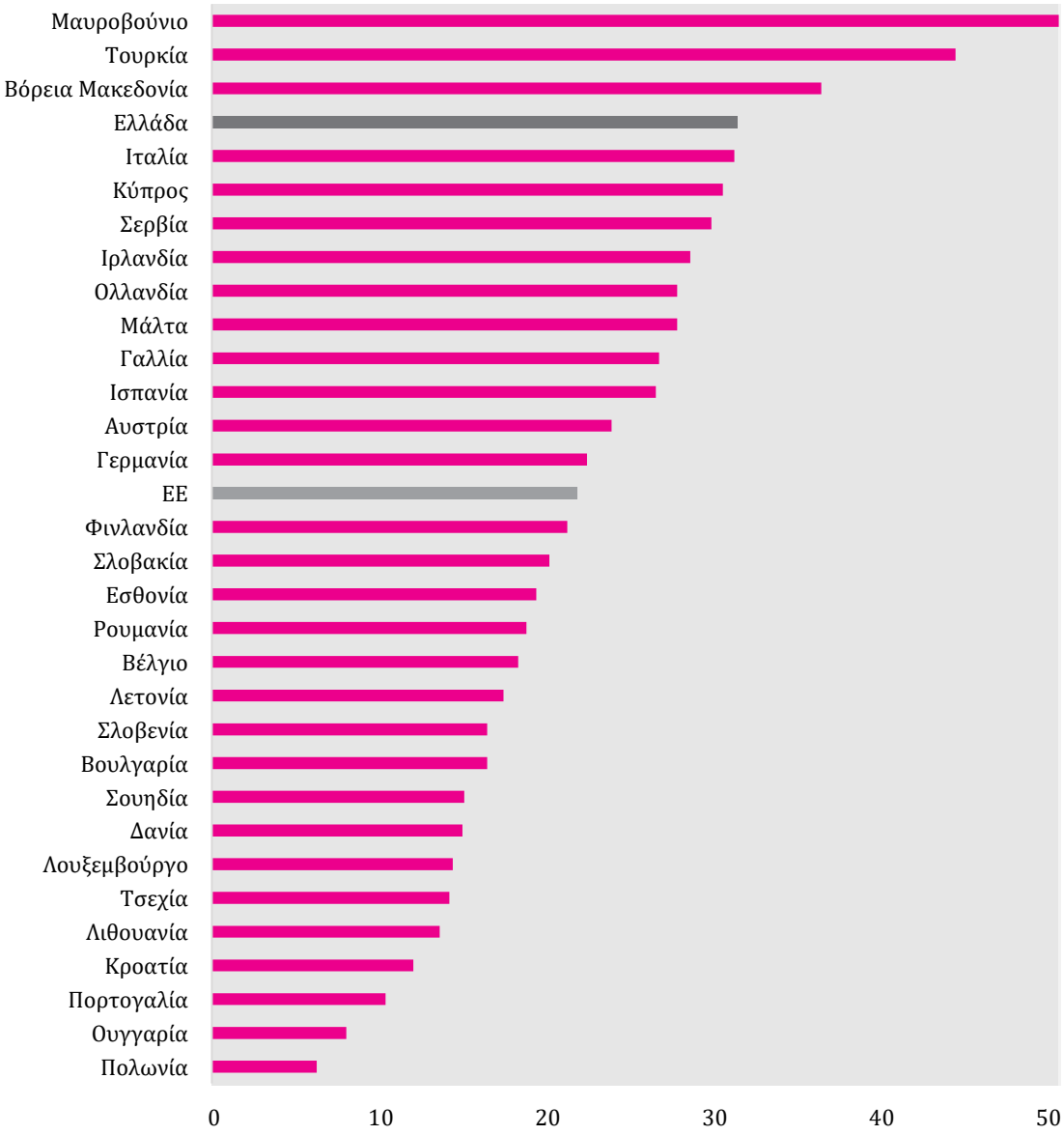

***Πηγή*:** Eurostat

Ένα άλλο στοιχείο που αναδεικνύει την εντατικοποίηση της εργασίας στην Ελλάδα είναι το ποσοστό των μισθωτών που εργάζεται Σάββατο και Κυριακή (βλ. Διάγραμμα 3.10). Το 2019 το ποσοστό των μισθωτών κατά μέσο όρο στην ΕΕ ήταν ίσο με 22,3%, ενώ στην Ελλάδα ξεπερνούσε το 32%, κατατάσσοντας τη χώρα

τέταρτη, μετά το Μαυροβούνιο, την Τουρκία και τη Βόρεια Μακεδονία. Συνοπτικά, ο πραγματικός χρόνος εργασίας στην Ελλάδα είναι υπέρμετρα υψηλός, λόγω της εντατικοποίησης της εργασίας και της μεγάλης χρήσης υπερωριών. Το προτεινόμενο από την κυβέρνηση νομοσχέδιο για τα εργασιακά θα αποδομήσει περαιτέρω τη συνοχή της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα και θα αποβεί καταστροφικό τόσο για την ποιότητα της εργασίας όσο και για τη δημουργία νέων θέσεων εργασίας.

Σε αυτό το πλαίσιο, και με δεδομένο το χαμηλό ποσοστό απασχόλησης στην Ελλάδα, θα πρέπει να αξιολογηθεί η δυνατότητα μείωσης του τυπικού χρόνου εργασίας, χωρίς περικοπή μισθού, ως μέσο ενίσχυσης της απασχόλησης, της οικονομικής αποτελεσματικότητας και της κοινωνικής συνοχής και δικαιοσύνης.

3.4 Ο μέσος και ο κατώτατος μισθός στην Ελλάδα και στην ΕΕ

Η πανδημική κρίση είχε εντονότερο αρνητικό αποτύπωμα στους μισθούς. Το στοιχείο αυτό είναι σημαντικό όταν λαμβάνεται υπόψη η μεγάλη πτώση των μισθών την περασμένη δεκαετία, συνέπεια της οικονομικής κρίσης και της διαχείρισής της. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3.11, μεταξύ 2010-2019 σημειώθηκε μεγάλη απόκλιση στις συνολικές αποδοχές του μέσου εργαζομένου στην Ελλάδα σε σχέση με τον μέσο όρο της Ευρωζώνης. Η απόκλιση ενισχύθηκε το 2020, αφού ο μέσος μισθός στην Ελλάδα συρρικνώθηκε κατά 2,5%, όταν στην Ευρωζώνη μειώθηκε κατά 1% και στην ΕΕ κατά 0,6%.

Πιο συγκεκριμένα, η πτώση του μέσου μισθού στην Ελλάδα μπορεί να μην ήταν τόσο έντονη όσο στην Ιταλία και στο Λουξεμβούργο, αλλά σε σχέση με την πλειονότητα των κρατών-μελών της ΕΕ ήταν σημαντική. Σημειώνεται ότι η Ελλάδα είναι το μόνο κράτος-μέλος της ΕΕ στο οποίο ο μέσος μισθός σωρευτικά μειώνεται από το 2010 (βλ. Διάγραμμα 3.12), αποτυπώνοντας τη συρρίκνωση του βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων. Η απόκλιση του μέσου μισθού από αυτόν του μέσου όρου της Ευρωζώνης είναι ακόμα πιο σημαντική αν συνυπολογιστεί ότι στα κράτη-μέλη της ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων υπάρχει ισχυρή σύγκλιση, γεγονός που καθιστά την Ελλάδα μια ειδική περίπτωση παλινδρόμησης της κοινωνικής ευημερίας.

Διάγραμμα 3.11: Δείκτης εξέλιξης των συνολικών αποδοχών ενός ατόμου που λαμβάνει τον μέσο μισθό (Ελλάδα και μέσος όρος Ευρωζώνης, 2010-2020, 2010=100)

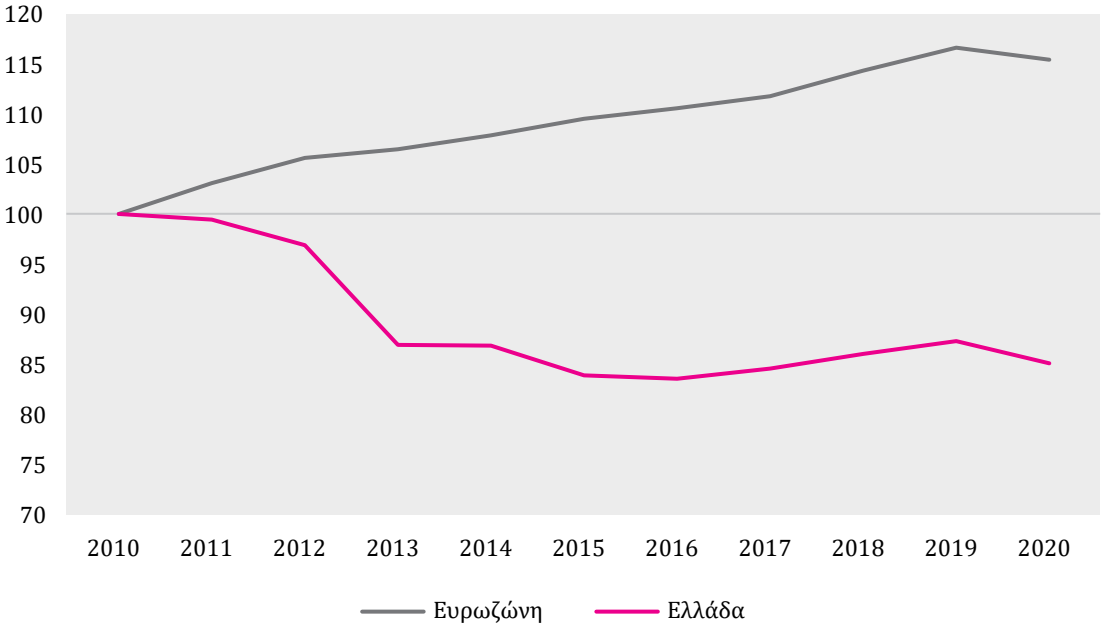

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Διάγραμμα 3.12: Ποσοστιαία (%) μεταβολή των συνολικών αποδοχών ενός ατόμου που λαμβάνει τον μέσο μισθό (ΕΕ, 2010-2020)

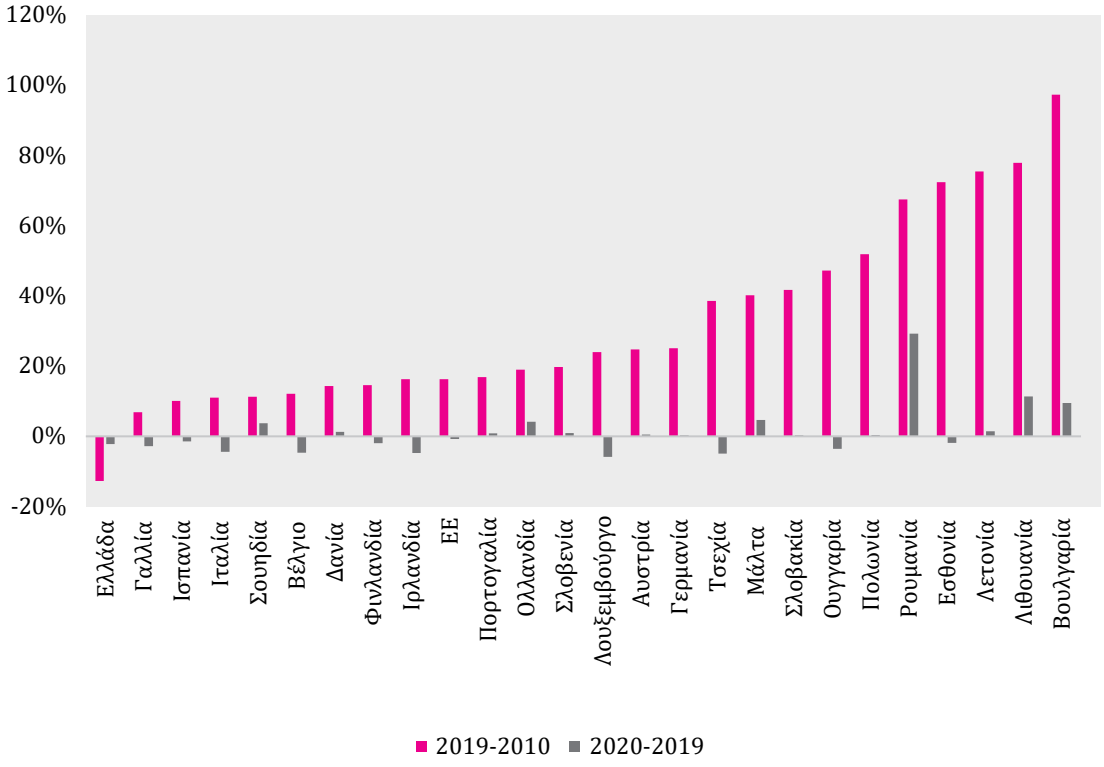

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Επιπλέον, η απόκλιση της Ελλάδας από τον μέσο όρο δεν μπορεί να αποδοθεί στη φορολογική επιβάρυνση των τελευταίων ετών, αφού η εικόνα όσον αφορά τον καθαρό μέσο μισθό ανάμεσα στα κράτη-μέλη της ΕΕ είναι πανομοιότυπη (βλ. Διάγραμμα 3.13α). Η Ελλάδα είναι από τα λίγα κράτη-μέλη της ΕΕ στα οποία ο καθαρός μέσος μισθός μειώθηκε το 2020, ενώ είναι το μόνο κράτος-μέλος στο οποίο ο καθαρός μέσος μισθός είναι χαμηλότερος από αυτόν του 2010. Ο χαμηλός μέσος μισθός στην εγχώρια οικονομία σχετίζεται με τις αμοιβές που προσφέρουν οι επιχειρήσεις, δηλαδή, σε τελευταία ανάλυση, με το παραγωγικό πρότυπο της χώρας, το οποίο στηρίζεται στη χαμηλόμισθη εργασία. Όσον αφορά την αγοραστική δύναμη του μέσου μισθού, και σε αυτή την περίπτωση η Ελλάδα είναι το μόνο κράτος-μέλος της ΕΕ στο οποίο παρατηρείται απώλεια σε σχέση με το 2010, η οποία εντάθηκε το 2020 λόγω της πανδημικής κρίσης (βλ. Διάγραμμα 3.13β).

Διάγραμμα 3.13α: Ποσοστιαία (%) μεταβολή των καθαρών αποδοχών ενός ατόμου που λαμβάνει τον μέσο μισθό (ΕΕ, 2010-2020)

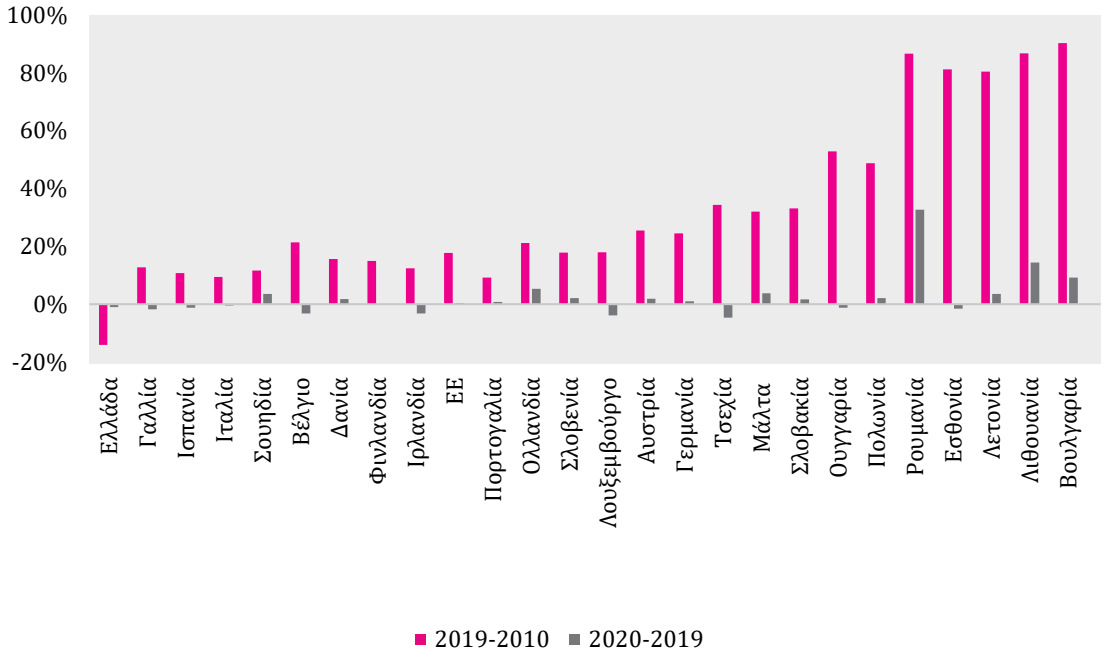

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η κατάσταση αυτή είναι σε μεγάλο βαθμό συνέπεια των μέτρων εισοδηματικής λιτότητας που εφαρμόστηκαν την περασμένη δεκαετία στη χώρα μας. Η πανδημική κρίση προκάλεσε περαιτέρω μείωση των εισοδημάτων, δυσχεραίνοντας ακόμα περισσότερο τις συνθήκες διαβίωσης του μέσου εργαζομένου. Η κατάσταση αυτή είναι πιο έντονη στα χαμηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια, των οποίων η αμοιβή εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τον κατώτατο μισθό. Η Ελλάδα ήταν το μόνο κράτος-μέλος της ΕΕ στο οποίο δεν υπήρξε καμία διαδικασία διαπραγμάτευσης του κατώτατου μισθού το 2020, που παρέμεινε στο ύψος του 2019. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 3.1, 17 κράτη-μέλη της ΕΕ αύξησαν τον κατώτατο μισθό το 2021, ενώ 3 κράτη-μέλη τον διατήρησαν αμετάβλητο. Υψηλότερη ήταν η αύξηση του ωριαίου κατώτατου μισθού στη Λετονία (16,3%) και χαμηλότερη στη Γαλλία και στη Μάλτα (1%). Αυτό που συμπεραίνεται από την εξέταση των στοιχείων του Πίνακα 3.1 είναι ότι στη συντριπτική πλειονότητα των κρατών-μελών της ΕΕ η πανδημική κρίση δεν αποτέλεσε αιτία για τη μη διαπραγμάτευση και αύξηση του κατώτατου μισθού.

Διάγραμμα 3.13β: Ποσοστιαία (%) μεταβολή των καθαρών αποδοχών ενός ατόμου που λαμβάνει τον μέσο μισθό σε μονάδες ίδιας αγοραστικής δύναμης (ΕΕ, 2010-2020)

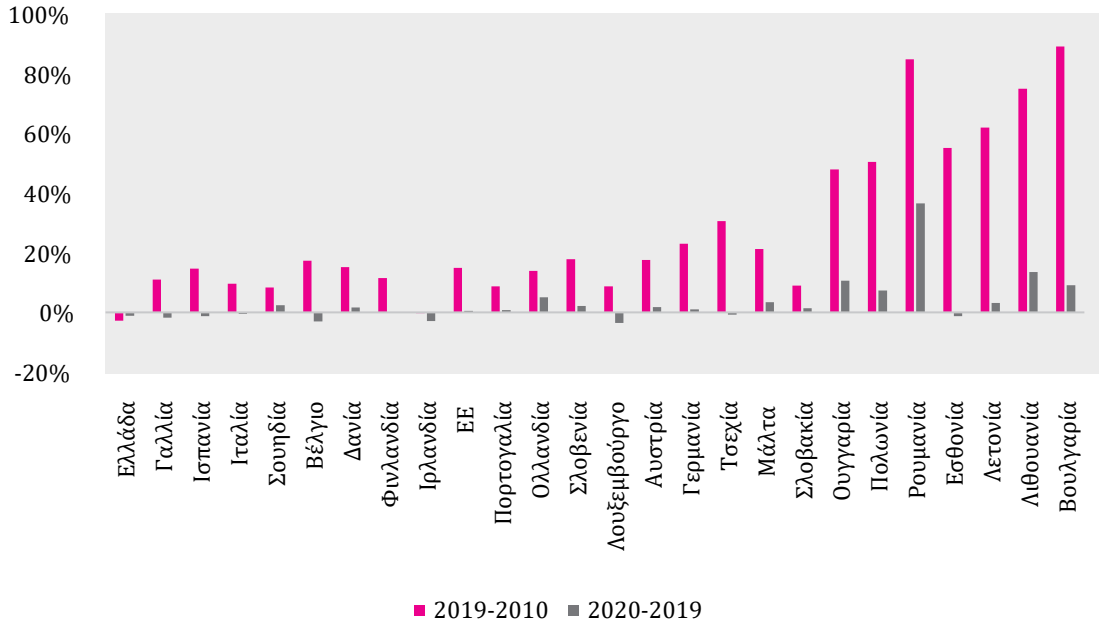

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Τα παραπάνω αποκτούν μεγαλύτερη σημασία όταν συνυπολογίζεται η αγοραστική δύναμη του κατώτατου μισθού στα κράτη-μέλη της ΕΕ (βλ. Διάγραμμα 3.14). Ο κατώτατος μισθός στην Ελλάδα έχει την 5η χαμηλότερη αγοραστική δύναμη. Επιπλέον, η Ελλάδα είναι το μόνο κράτος-μέλος στο οποίο υπάρχει μείωση της αγοραστικής δύναμης σε σχέση με το 2010 (-9%). Σημειώνεται ότι η μικρότερη αύξηση της αγοραστικής δύναμης παρατηρείται στη Γαλλία (15%) και η υψηλότερη στη Ρουμανία (272%).

Πίνακας 3.1: Μεταβολές του ωριαίου κατώτατου μισθού στην ΕΕ

	Μεταβολή από 1η Ιανουαρίου 2020		Ημ/νία πιο πρόσφατης μεταβολής
	Ποσοστιαία (%)	Ονομαστική (σε ευρώ)	
Λετονία	16,3	0,41	1η Ιανουαρίου 2021
Σλοβενία	8,9	0,48	1η Ιανουαρίου 2021
Πολωνία	7,7	1,16	1η Ιανουαρίου 2021
Σλοβακία	7,4	0,25	1η Ιανουαρίου 2021
Βουλγαρία	7,1	0,26	1η Ιανουαρίου 2021
Λιθουανία	5,6	0,21	1η Ιανουαρίου 2021
Πορτογαλία	4,7	0,18	1η Ιανουαρίου 2021
Κροατία	4,6	1,08	1η Ιανουαρίου 2021
Ιρλανδία	4,1	0,4	1η Ιανουαρίου 2021
Τσεχία	3,7	3,2	1η Ιανουαρίου 2021
Ρουμανία	3,1	0,42	1η Ιανουαρίου 2021
Λουξεμβούργο	2,8	0,35	1η Ιανουαρίου 2021
Βέλγιο	2	0,19	1η Ιανουαρίου 2021
Ολλανδία	1,9	0,19	1η Ιανουαρίου 2021
Γερμανία	1,6	0,15	1η Ιανουαρίου 2021
Γαλλία	1	0,1	1η Ιανουαρίου 2021
Μάλτα	1	0,04	1η Ιανουαρίου 2021
Εσθονία	0	0	1η Ιανουαρίου 2020
Ουγγαρία	0	0	1η Ιανουαρίου 2020
Ισπανία	0	0	1η Ιανουαρίου 2020
Ελλάδα	-	-	1η Φεβρουαρίου 2019

***Πηγή*:** WSI Minimum wage database

Διάγραμμα 3.14: Η αγοραστική δύναμη του ωριαίου κατώτατου μισθού την 1η Ιανουαρίου του 2021 και η ποσοστιαία (%) μεταβολή του σε σχέση με το 2010 (ΕΕ, ευρώ ίδιας αγοραστικής δύναμης)

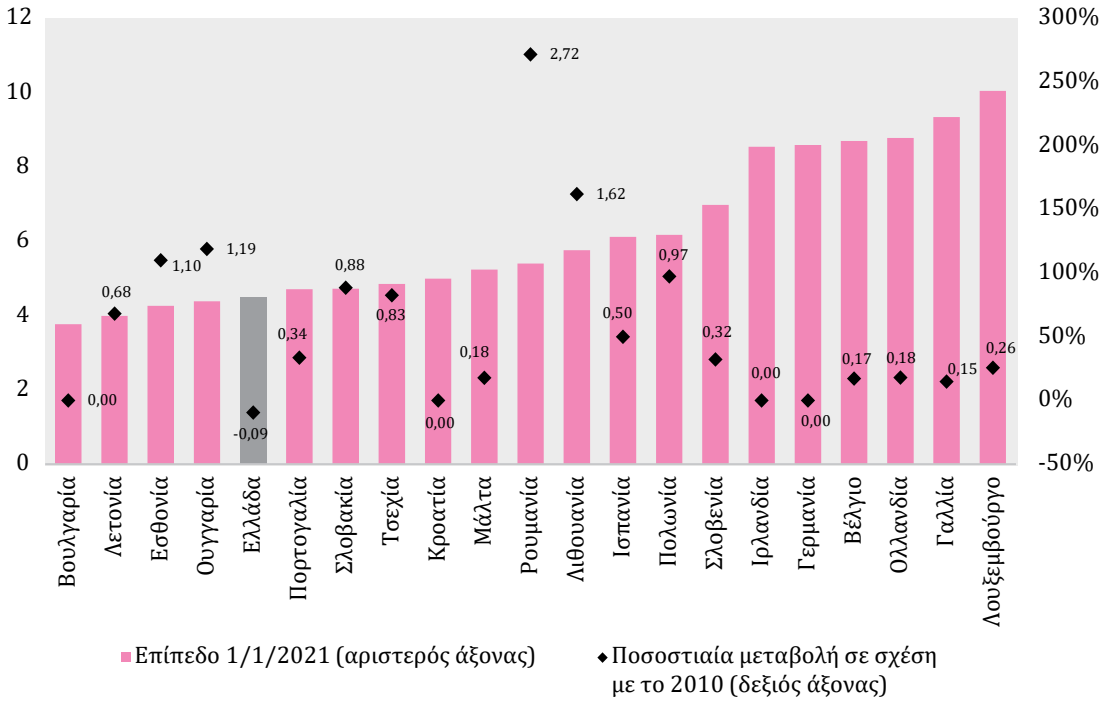

***Πηγή*:** WSI Minimum wage database, ΟΟΣΑ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Στον υπολογισμό της ποσοστιαίας μεταβολής δεν υπήρχαν διαθέσιμα στοιχεία για Βουλγαρία, Κροατία, Ιρλανδία και Γερμανία.

Το ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2021γ) υποστηρίζει ότι η θεσμική σημασία του κατώτατου μισθού είναι η εξασφάλιση ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης στους απασχολουμένους που βρίσκονται στο κάτω μέρος της εισοδηματικής πυραμίδας. Σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία, ένα κριτήριο διασφάλισης ενός αξιοπρεπούς κατώτατου μισθού είναι ο δείκτης Kaitz, ο οποίος αποτυπώνει τη σχέση του κατώτατου μισθού με τον διάμεσο μισθό. Ο κατώτατος μισθός θα πρέπει να βρίσκεται τουλάχιστον στο 60% του διάμεσου μισθού, ποσοστό το οποίο θεωρείται όριο της σχετικής φτώχειας. Σημειώνεται ότι, όταν ο κατώτατος μισθός αντιστοιχεί στο 50% του διάμεσου μισθού, αυτό αποτελεί το κατώφλι της απόλυτης φτώχειας. Το Διάγραμμα 3.15 εμφανίζει τον δείκτη Kaitz για την Ελλάδα. Παρατηρούμε ότι το 2019 ο κατώτατος μισθός στην Ελλάδα αντιστοιχούσε στο 48% του διάμεσου μισθού, δηλαδή ήταν μισθός απόλυτης φτώχειας. Με βάση τα στοιχεία του ΟΟΣΑ το 60% του διάμεσου ακαθάριστου μισθού πλήρους απασχόλησης είναι 809 ευρώ. Συνε-

πώς, ο τρέχων κατώτατος ονομαστικός μισθός θα πρέπει να αυξηθεί κατά 159 ευρώ για να εξασφαλίσει ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης.

Διάγραμμα 3.15: Κατώτατος μισθός ως ποσοστό (%) του διάμεσου ακαθάριστου μισθού (Ελλάδα, 2000-2019)

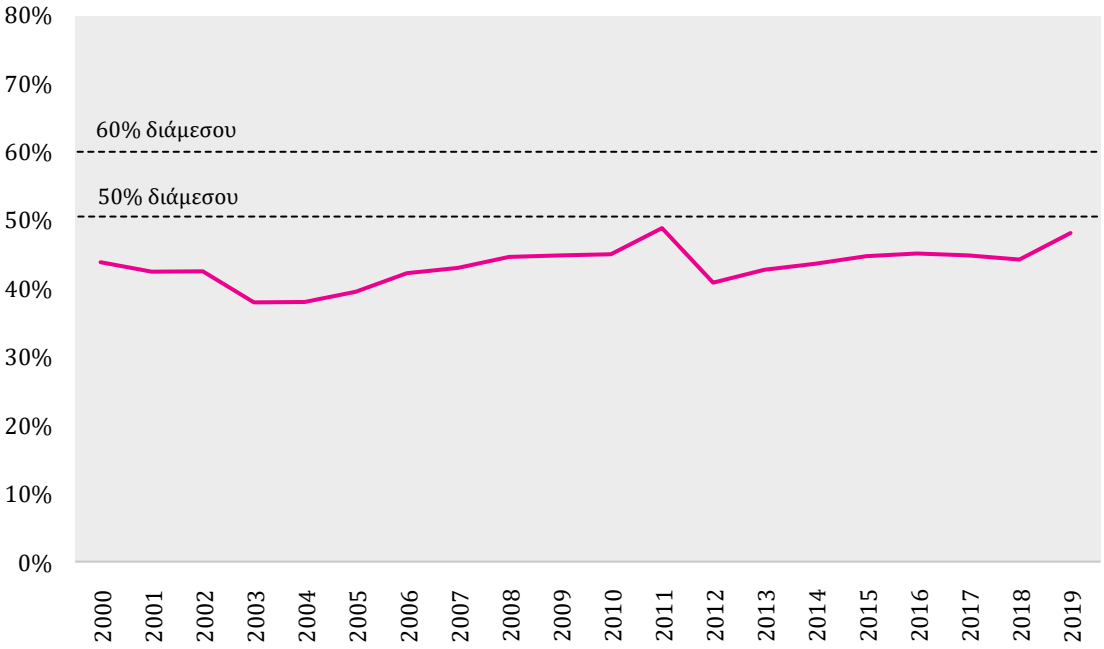

***Πηγή*:** ΟΟΣΑ

Αξιοσημείωτο είναι ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οποία προωθεί μια νέα προσέγγιση για τον προσδιορισμό του κατώτατου μισθού, επισημαίνει ότι η αύξηση της κοινωνικής αποτελεσματικότητας του κατώτατου μισθού προϋποθέτει η κάλυψη των εργαζομένων από συλλογικές συμβάσεις εργασίας να μην είναι χαμηλότερη του 70% (EC, 2020). Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3.16, το ποσοστό κάλυψης των συλλογικών διαπραγματεύσεων στην Ελλάδα είναι ιδιαίτερα χαμηλό (το 2016 ήταν ίσο με 26%). Συνεπώς, πρέπει να αυξηθεί κατά 44 ποσοστιαίες μονάδες για να επιτευχθεί ο στόχος που επισημαίνει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Στο Διάγραμμα 3.16 παρατηρούμε επίσης ότι η προστασία των εργαζομένων από συλλογικές διαπραγματεύσεις στην Ελλάδα βρίσκεται πιο κοντά στις επιδόσεις κρατών-μελών της ανατολικής Ευρώπης.

Διάγραμμα 3.16: Ποσοστό (%) κάλυψης συλλογικών συμβάσεων εργασίας (ΕΕ)

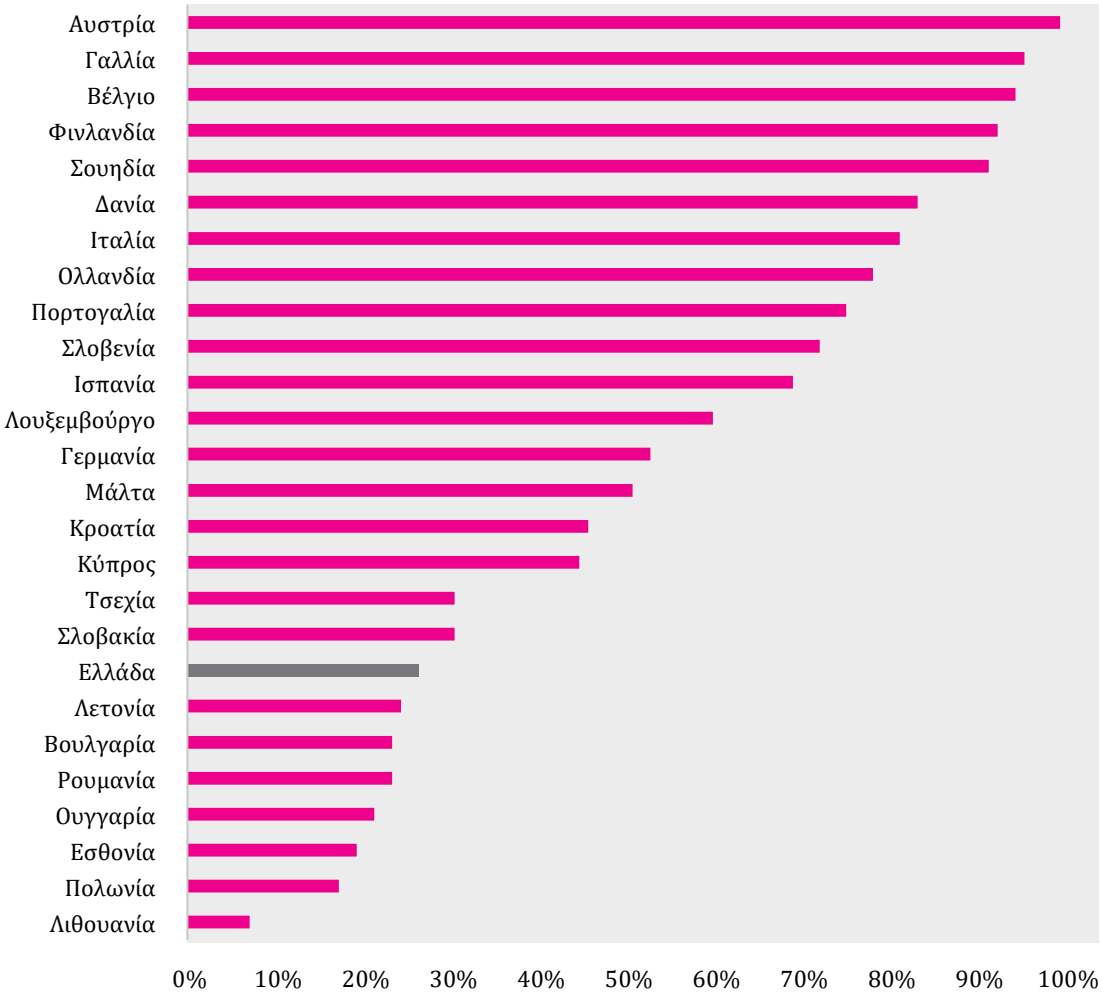

***Πηγή*:** ILO και WSI Minimum wage database

Σημείωση: Η διαθεσιμότητα των στοιχείων διαφέρει ανάμεσα στα κράτη-μέλη. Τα στοιχεία του διαγράμματος καλύπτουν την περίοδο 2016-2019. Για την Ελλάδα τα πιο πρόσφατα στοιχεία είναι του 2016.

3.5 Πανδημική κρίση και οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας στην Ελλάδα κατά το έτος 2020

Από την ανάλυση των στοιχείων του Υπουργείου Εργασίας και του ΟΜΕΔ (αναρτήσεις ΣΣΕ και ΔΑ)[28] διαφαίνεται ότι, παρά την επαναφορά της επεκτασιμότητας των κλαδικών συλλογικών συμβάσεων εργασίας από τον Μάιο του

28. Βλ. https://ypergasias.gov.gr/category/sillogikes_rythmiseis_ergasias/ και https://www.omed.gr/el/syllogikes-rythmiseis?name=&ergazomenoi=&ergodotes=&pedio_efarmoghs=&field_etos_value=2020.

2018 και τη λήξη των δεσμεύσεων που είχαν επιβάλει τα προγράμματα οικονομικής προσαρμογής, δεν υπάρχει κάποια θετική εξέλιξη σχετικά με τις συλλογικές διαπραγματεύσεις και τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας. Παρατηρώντας την ετήσια διαχρονική εξέλιξη των συλλογικών συμβάσεων εργασίας κατά τη δεκαετία 2010-2020 (Πίνακας 3.2), διαπιστώνουμε ότι το 2020 σημειώθηκε περαιτέρω μείωση των ελεύθερων συλλογικών διαπραγματεύσεων και της σύναψης συλλογικών συμβάσεων εργασίας. Ειδικότερα, κατά το 2020 υπογράφηκαν 14 κλαδικές/ομοιοεπαγγελματικές συμβάσεις, 157 επιχειρησιακές συμβάσεις[29] και 3 τοπικές ομοιοεπαγγελματικές συμβάσεις.

Πίνακας 3.2: Συλλογικές συμβάσεις εργασίας (2010-2020)

Έτος	Κλαδικές/εθνικές/ ομοιεπαγγελματικές συμβάσεις	Επιχειρησιακές συμβάσεις	Τοπικές ομοιοεπαγγελματικές συμβάσεις	Σύνολο	Ποσοστό (%) συμμετοχής επιχειρησιακών συμβάσεων
2010	65	227	14	306	74
2011	38	170	7	215	79
2012	23	976	6	1.005	97
2013	14	409	0	423	97
2014	14	286	5	305	94
2015	12	263	7	282	93
2016	10	318	6	334	95
2017	15	244	6	265	92
2018	30	300	9	339	83
2019	20	193	4	217	89
2020	15	157	3	175	90

***Πηγή*:** Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Πρέπει να σημειωθεί ότι το 2020 βρίσκονταν σε ισχύ συνολικά 38 συλλογικές συμβάσεις εργασίας (συμπεριλαμβανομένης και της ΕΓΣΣΕ). Εκτός από τις 17 κλαδικές και ομοιοεπαγγελματικές συλλογικές συμβάσεις εργασίας που υπογράφηκαν το 2020, βρίσκονται σε ισχύ επιπλέον 20 συλλογικές συμβάσεις, οι οποίες είχαν συναφθεί τα έτη 2018 και 2019 και συνεχίζουν να ισχύουν. Οι 37 συλλογικές συμ-

29. Με βάση τα στοιχεία από τις μηνιαίες εκθέσεις του πληροφοριακού συστήματος «ΕΡΓΑΝΗ», οι 157 νέες επιχειρησιακές συλλογικές συμβάσεις εργασίας αφορούν 85.463 μισθωτούς. Από αυτές, 35 συμβάσεις προβλέπουν αυξήσεις μισθών, 7 προβλέπουν μείωση, ενώ στις υπόλοιπες οι αποδοχές παραμένουν αμετάβλητες. Στην ίδια έκθεση αναφέρεται ότι συγκρατημένες αυξήσεις προβλέπουν και ορισμένες κλαδικές συλλογικές συμβάσεις του 2020.

βάσεις εργασίας που βρίσκονται σε ισχύ καλύπτουν δυνητικά έναν μεγάλο αριθμό εργαζομένων (περίπου 635.000 άτομα), οι οποίοι αντιστοιχούν περίπου στο 30% του συνόλου των μισθωτών εργαζομένων, όπως προκύπτει από τα στοιχεία που δόθηκαν από εκπροσώπους των συνδικαλιστικών οργανώσεων, αλλά και του συνόλου των εργαζομένων με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου σύμφωνα με την Ετήσια Έκθεση της «ΕΡΓΑΝΗ» του έτους 2020. Το ποσοστό κάλυψης μειώνεται σε 24% αν υπολογιστεί με βάση τον αριθμό των μισθωτών της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ. Τα ευρήματα αυτά είναι αντίστοιχα εκείνων του ILO και αναδεικνύουν το μεγάλο έλλειμμα προστασίας των εργαζομένων στη χώρα μας, και συνεπώς την επείγουσα ανάγκη σύναψης και επέκτασης των συλλογικών συμβάσεων εργασίας.

Ολοκληρώνοντας, από την παραπάνω ανάλυση γίνεται εμφανές ότι είναι επιβεβλημένη η ενίσχυση των θεσμών προστασίας της αγοράς εργασίας, και συγκεκριμένα του κατώτατου μισθού και των συλλογικών συμβάσεων εργασίας. Η ελληνική οικονομία αφενός δεν δημιουργεί επαρκείς θέσεις απασχόλησης, αφετέρου οι περισσότερες θέσεις απασχόλησης είναι χαμηλής ποιότητας και χαμηλών αμοιβών. Παρατηρείται εντατικοποίηση της εργασίας, οι νέες θέσεις απασχόλησης αφορούν κυρίως τους άνδρες μέσης ηλικίας, ενώ οι μισθοί είναι χαμηλής αγοραστικής δύναμης. Ταυτόχρονα, ο κατώτατος μισθός είναι μισθός απόλυτης φτώχειας. Στα ζητήματα της εντατικοποίησης και της υπερεργασίας η ελληνική αγορά εργασίας προσεγγίζει το πρότυπο κάποιων βαλκανικών κρατών και της Τουρκίας, ενώ στο ζήτημα της προστασίας από συλλογικές συμβάσεις εργασίας το πρότυπο χωρών-μελών της ανατολικής Ευρώπης. Δηλαδή οι επιδόσεις της ελληνικής αγοράς εργασίας αποκλίνουν από τις αντίστοιχες των αναπτυγμένων χωρών-μελών της ΕΕ. Η αύξηση του ποσοστού κάλυψης των συλλογικών διαπραγματεύσεων, η σημαντική αύξηση του κατώτατου μισθού και η μείωση του τυπικού χρόνου εργασίας και των υπερωριών θα ενισχύσουν τον όγκο και την ποιότητα της απασχόλησης και θα φέρουν την Ελλάδα εγγύτερα στον μέσο όρο της ΕΕ. Συνδυαστικά οι προαναφερόμενες παρεμβάσεις θα έχουν εμφανές κοινωνικό όφελος σε όρους συνοχής και συνθηκών διαβίωσης, και θα σταθεροποιήσουν τη μακροοικονομική αποτελεσματικότητα μέσα από τη διατήρηση της ζήτησης σε ένα αξιοπρεπές και διατηρήσιμο επίπεδο ευημερίας. Είναι κρίσιμο και πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η αειφόρος εργασία, ως προσδιοριστικό στοιχείο ενός βιώσιμου αναπτυξιακού υποδείγματος, είναι η αξιοπρεπής εργασία, η ασφαλής εργασία και η εργασία που προσφέρει την προοπτική αύξησης του βιοτικού επιπέδου.

Κεφάλαιο 4
Οι επιπτώσεις της πανδημικής κρίσης στο σύστημα παραγωγής

Οι επιπτώσεις της πανδημικής κρίσης στο σύστημα παραγωγής

4.1 Εισαγωγή

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η ύφεση που σημείωσε η ελληνική οικονομία το 2020 ανέδειξε, όπως και η κρίση χρέους, τους ισχυρούς περιορισμούς του υφιστάμενου παραγωγικού υποδείγματος στη διατηρησιμότητα της οικονομικής μεγέθυνσης και της ευημερίας, καθώς επίσης και την ανάγκη υπέρβασης και μετασχηματισμού του. Η σημαντική πτώση του πραγματικού ΑΕΠ μπορεί να αποδοθεί σε τουλάχιστον τρεις αλληλοσυνδεόμενους παράγοντες. Πρώτον, στο περιορισμένο μερίδιο της βιομηχανίας, και ειδικά της μεταποίησης, στη συνολική παραγόμενη προστιθέμενη αξία και στο υψηλό μερίδιο των υπηρεσιών (ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 2020α). Δεύτερον, στην ανάκλαση της προβληματικής παραγωγικής διάρθρωσης στο εμπορικό ισοζύγιο, το οποίο χαρακτηρίζεται από υψηλή συμμετοχή των υπηρεσιών που με τη σειρά τους σχετίζονται με δραστηριότητες που επλήγησαν ιδιαιτέρως από την πανδημία, όπως οι μεταφορές και ο τουρισμός (ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 2020β· Παϊταρίδης, 2020). Τρίτον, στην ασθενή εγχώρια συνάθροιση μεταξύ των κλάδων, στη χαμηλή τεχνολογική ανάπτυξη και στην περιορισμένη συμμετοχή της ελληνικής οικονομίας στις παγκόσμιες αλυσίδες αξίας (Αργείτης κ.ά., 2018· Οικονομάκης και Μαρκάκη, 2020). Στην ανάλυση που ακολουθεί δίνουμε έμφαση σε ορισμένες μεταβολές που σημειώθηκαν στη διάρκεια της πανδημικής κρίσης, οι οποίες αποκαλύπτουν την αναγκαία μεσοπρόθεσμη κατεύθυνση του παραγωγικού και τεχνολογικού μετασχηματισμού που προϋποθέτει η ενίσχυση της ανθεκτικότητας και της σταθερότητας της ελληνικής οικονομίας.

4.2 Οι επιπτώσεις της πανδημικής κρίσης σε τομείς και κλάδους της ελληνικής οικονομίας

Στον Πίνακα 4.1 παρουσιάζεται η μεταβολή της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας σε σταθερές τιμές μεταξύ 2019 και 2020 για το σύνολο της οικονομίας καθώς και για τους βασικούς κλάδους και τομείς της. Παρατηρούμε ότι συν-αθροιστικά η οικονομία εμφανίζει μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας που ανέρχεται στο 8,1%. Η μείωση αυτή προέρχεται κυρίως από τον τομέα των υπηρεσιών (-9,4%), και πιο ειδικά από τους κλάδους «τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία· άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών» (-25,4%) και «χονδρικό και λιανικό εμπόριο, μεταφορές, παροχή υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης» (-22,8%).

Πρέπει να σημειωθεί ότι πρόκειται για δραστηριότητες που σχετίζονται και με την «τουριστική βιομηχανία» της χώρας, της οποίας ο κύκλος εργασιών κυμάνθηκε σε πολύ χαμηλά επίπεδα εξαιτίας της πανδημίας και των περιορισμών στις μετακινήσεις.[30] Η υφεσιακή δυναμική του τριτογενούς τομέα συγκρατείται από την αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας κατά 2,5% στον κλάδο «δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, δραστηριότητες υγείας και κοινωνικής μέριμνας», η οποία αποδίδεται στην ισχυρή και αναγκαία επέκταση των δημόσιων υπηρεσιών που επέφερε η διαχείριση της πανδημικής κρίσης. Η οριακή αύξηση του κλάδου «ενημέρωση και επικοινωνία» (0,1%) αποδίδεται στη χρήση της τηλεργασίας και της τηλεκπαίδευσης. Σαφώς πιο ήπια αποτυπώνεται η ύφεση στη βιομηχανία (πλην κατασκευών), όπου η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία μειώνεται κατά 3,9%, ενώ ακόμα πιο περιορισμένη είναι η πτώση στη μεταποίηση (-1,3%). Ο μόνος κλάδος που στη διάρκεια της πανδημικής κρίσης σημειώνει αξιοσημείωτη τάση επέκτασης με αύξηση στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά 10,4% είναι οι «κατασκευές». Τέλος, ο αγροτοκτηνοτροφικός τομέας σημείωσε πολύ οριακή συρρίκνωση της τάξης του -0,3%.

Κάνοντας μια συνολική αναπτυξιακή αποτίμηση του Πίνακα 4.1 υπογραμμίζουμε ότι η μείωση της συνολικής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας της οικονομίας ήταν κυρίως το αποτέλεσμα της αρνητικής επίδοσης του τομέα των υπηρεσιών. Αυτό αποδίδεται αφενός στη φύση των υπηρεσιών, επειδή η διάθεση μεγάλου μέρους της παραγωγής τού εν λόγω τομέα εξαρτάται από τη φυσική εγγύτητα, η οποία περιορίστηκε εξαιτίας των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης, σε συνδυασμό με το υψηλό μερίδιο του τομέα των υπηρεσιών στο ΑΕΠ στην Ελλάδα, που υπερβαίνει τον μέσο όρο της ΕΕ και της Ευρωζώνης. Ο δευτερογενής και ο τριτογενής τομέας εμφανίζουν σαφώς μεγαλύτερη ανθεκτικότητα στην πανδημική κρίση. Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι η ανθεκτικότητα της οικονομίας σε μελλοντικές παρόμοιες ταυτόχρονες κρίσεις προσφοράς και ζήτησης θα εξαρτηθεί από τον παραγωγικό μετασχηματισμό της, την ενίσχυση της εγχώριας αυτάρκειας σε αγαθά και υπηρεσίες και την ενδογενή διατηρησιμότητα των ροών εισοδήματος και ρευστότητας.

30. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι οι ταξιδιωτικές εισπράξεις παρουσίασαν μείωση κατά 13.898 εκατ. ευρώ (-76,5%), ενώ πτώση κατά 1.978 εκατ. ευρώ (-72,1%) παρατηρήθηκε και στις ταξιδιωτικές πληρωμές, οι οποίες διαμορφώθηκαν στα 766 εκατ. ευρώ (ΤτΕ, 2020).

Πίνακας 4.1: Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία σε βασικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας (2019-2020, εκατ. ευρώ, σταθερές τιμές 2015)

Κλάδοι	2019	2020	Μεταβολή (%)
Σύνολο οικονομίας	161.321	148.210	-8,1%
Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	7.394	7.371	-0,3%
Βιομηχανία (εκτός κατασκευών)	23.305	22.393	-3,9%
Μεταποίηση	15.574	15.375	-1,3%
Κατασκευές	2.728	3.012	10,4%
Υπηρεσίες	127.364	115.415	-9,4%
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, μεταφορές, παροχή υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης	42.219	32.596	-22,8%
Ενημέρωση και επικοινωνία	4.671	4.675	0,1%
Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	8.353	7.715	-7,6%
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	27.977	27.803	-0,6%
Επαγγελματικές επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες· διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	7.964	7.110	-10,7%
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, δραστηριότητες υγείας και κοινωνικής μέριμνας	30.816	31.577	2,5%
Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία· άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών	5.705	4.258	-25,4%

***Πηγή*:** Eurostat – Εθνικοί Λογαριασμοί (εκτιμήσεις ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Στον Πίνακα 4.2 παρουσιάζονται οι μεταβολές στις ώρες εργασίας ανά εργαζόμενο. Από τις σχετικές εκτιμήσεις προκύπτει ότι η βαθιά ύφεση που προκάλεσε η πανδημία είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση των ωρών εργασίας ανά εργαζόμενο στο σύνολο της οικονομίας κατά 10%. Η μείωση ήταν πιο έντονη στους κλάδους που εμφανίζουν και τη μεγαλύτερη πτώση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας. Ειδικότερα, η ισχυρότερη μείωση σημειώνεται στον κλάδο «τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία· άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών» (-21,2%) και ακολουθεί ο κλάδος «χονδρικό και λιανικό εμπόριο, μεταφορές, παροχή υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης» (-15,2%). Συνολικά οι ώρες εργασίας ανά εργαζόμενο στον τομέα των υπηρεσιών μειώθηκαν κατά 12,2%. Αντιθέτως, μικρότερη ήταν η μείωση που σημειώθηκε στη βιομηχανία (πλην κατασκευών) (-4,7%), η οποία αποδίδεται στις δραστηριότητες δημόσιων ωφελειών[31] και στη μεταποίηση (-5,1%). Τέλος, ο αγροτοκτηνοτροφικός τομέας είναι ο μοναδικός που εμφανίζει αύξηση της τάξης του 0,1%.

31. Από τη βραχυχρόνια στατιστική επιχειρήσεων που δημοσιεύει η Eurostat για τη βιομηχανία, ο δείκτης όγκου εργασίας με έτος βάσης το 2015 στον κλάδο «παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού» μειώθηκε οριακά από 109,9 σε 109,6, ενώ στον κλάδο «συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού» από 109,4 σε 109,2.

Πίνακας 4.2: Ώρες εργασίας ανά εργαζόμενο σε βασικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας

Κλάδοι	2019	2020	Μεταβολή (%)
Σύνολο οικονομίας	2.026	1.822	-10,0%
Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	2.147	2.150	0,1%
Βιομηχανία (εκτός κατασκευών)	2.065	1.968	-4,7%
Μεταποίηση	2.094	1.988	-5,1%
Κατασκευές	1.986	1.858	-6,4%
Υπηρεσίες	2.006	1.761	-12,2%
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, μεταφορές, παροχή υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης	2.162	1.834	-15,2%
Ενημέρωση και επικοινωνία	1.974	1.914	-3,1%
Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	2.246	2.129	-5,2%
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	2.187	1.881	-14,0%
Επαγγελματικές επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες· διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	2.041	1.835	-10,1%
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, δραστηριότητες υγείας και κοινωνικής μέριμνας	1.747	1.632	-6,5%
Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία· άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών	1.926	1.517	-21,2%

***Πηγή*:** Eurostat – Εθνικοί Λογαριασμοί (εκτιμήσεις ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Το ξέσπασμα της πανδημίας και οι αβεβαιότητες που προκάλεσε στην οικονομική δραστηριότητα προκάλεσαν μεταβολές στη διάρθρωση των ακαθάριστων επενδύσεων ανά τύπο παγίου στοιχείου. Στον Πίνακα 4.3 παρατηρούμε ότι οι επενδύσεις στον κατασκευαστικό τομέα, και πιο συγκεκριμένα οι επενδύσεις σε κατοικίες, σημείωσαν αύξηση κατά 15,6% και οι επενδύσεις σε άλλα κτίρια, υποδομές και μηχανικά έργα κατά 9,2%. Αθροιστικά, ο κλάδος των κατασκευών είχε αύξηση των σταθερών ακαθάριστων επενδύσεων κατά 10,7%, η οποία σε συνδυασμό με τη σημαντική αύξηση στην προστιθέμενη αξία του (βλ. Πίνακα 4.1) υποδεικνύει μια ισχυρή τάση ανάκαμψης της κατασκευαστικής δραστηριότητας μετά την πολύ ισχυρή πτώση που εμφάνισε την περίοδο των προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής (ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 2016, 2019). Αύξηση κατά 4,9% εμφανίζουν και οι επενδύσεις σε εξοπλισμό τεχνολογίας πληροφοριών και επικοινωνίας. Το εύρημα αυτό είναι θετική ένδειξη μετασχηματισμού εφόσον συνδέεται με διαδικασίες ψηφιακής προσαρμογής των επιχειρήσεων. Από την άλλη πλευρά, πολύ ισχυρή μείωση κατά 41,3% παρουσιάζουν οι επενδύσεις σε μεταφορικό εξοπλισμό, η οποία αποδίδεται στην πανδημική κρίση και στον δραματικό περιορισμό στις εγχώριες και στις διεθνείς μετακινήσεις πολιτών.

Πίνακας 4.3: Ακαθάριστες επενδύσεις στην Ελλάδα ανά τύπο παγίου στοιχείου (2019-2020, εκατ. ευρώ, σταθερές τιμές 2015)

Τύπος παγίου στοιχείου	2019	2020	Μεταβολή (%)
Συνολικά πάγια στοιχεία	18.712	18.591	-0,7%
Κατοικίες	1.388	1.605	15,6%
Άλλα κτίρια και υποδομές	4.502	4.917	9,2%
Μηχανήματα και εξοπλισμός και οπλικά συστήματα	8.847	8.215	-7,1%
Μεταφορικός εξοπλισμός	2.038	1.196	-41,3%
Εξοπλισμός τεχνολογίας πληροφοριών και επικοινωνίας (ΤΠΕ)	2.043	2.143	4,9%
Λοιπά μηχανήματα και εξοπλισμός και αμυντικά συστήματα	4.767	4.890	2,6%
Καλλιεργούμενοι βιολογικοί πόροι	116	116	0,7%
Προϊόντα πνευματικής ιδιοκτησίας	3.764	3.668	-2,6%

***Πηγή*:** Eurostat – Εθνικοί Λογαριασμοί (εκτιμήσεις ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

4.3 Μεταβολές στην παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας

Στο Διάγραμμα 4.1 συγκρίνεται η μεταβολή της παραγωγικότητας ανά ώρα εργασίας στην Ελλάδα συγκριτικά με τον μέσο όρο των χωρών-μελών της Ευρωζώνης και της ΕΕ σε τριμηνιαία βάση στη διάρκεια της πανδημίας. Από τις εκτιμήσεις προκύπτει σημαντική απόκλιση σε βάρος της Ελλάδας. Η παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας κατά μέσο όρο αντιστοιχεί στο 51,4% της παραγωγικότητας της ΕΕ και στο 44,2% της Ευρωζώνης. Παρατηρούμε επίσης ότι η εξέλιξη της παραγωγικότητας κατά την περίοδο της πανδημίας αυξάνεται στην Ελλάδα με μεγαλύτερο ρυθμό (4,6%), συγκριτικά με τη μεταβολή της παραγωγικότητας της ΕΕ (0,6%) και της Ευρωζώνης (1,6%).

Διάγραμμα 4.1: Η μεταβολή στην παραγωγικότητα της εργασίας κατά τη διάρκεια της πανδημίας (2019:4-2020:4)

***Πηγή*:** Eurostat – Εθνικοί Λογαριασμοί (εκτιμήσεις ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένα στοιχεία.

Η παραπάνω θετική εξέλιξη για τη χώρα μας θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως το αποτέλεσμα της κλαδικής επίδρασης της πανδημικής κρίσης. Ειδικότερα, όπως έχουμε ήδη υπογραμμίσει, η πανδημία επηρέασε μεν αρνητικά σχεδόν το σύνολο της οικονομικής δραστηριότητας, ωστόσο οι επιπτώσεις στην παραγωγή και στην απασχόληση δεν ήταν συμμετρικές. Κλάδοι των οποίων η παραγωγή δεν εξαρτάται από τη φυσική εγγύτητα μεταξύ εργαζομένων και πελατών, όπως η βιομηχανία ή οι κλάδοι των υπηρεσιών που έχουν μεγαλύτερες δυνατότητες τηλεργασίας, όπως οι χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και οι επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, υπέστησαν μικρότερες απώλειες ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας και ωρών εργασίας. Το αποτέλεσμα αυτό φαίνεται να συνέβαλε θετικά στην αύξηση της παραγωγικότητας της ελληνικής οικονομίας. Όπως μπορούμε να δούμε στο Διάγραμμα 4.2, η παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας συσχετίζεται θετικά με την απασχόληση στη βιομηχανία (πλην κατασκευών) και σε μικρότερο βαθμό με την απασχόληση στον χρηματοπιστωτικό τομέα, και αρνητικά με την απασχόληση στο εμπόριο, στις μεταφορές, στην παροχή υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης, στις τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία κ.α.

Διάγραμμα 4.2: Παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας και ποσοστό (%) απασχόλησης σε τέσσερις τομείς της οικονομίας

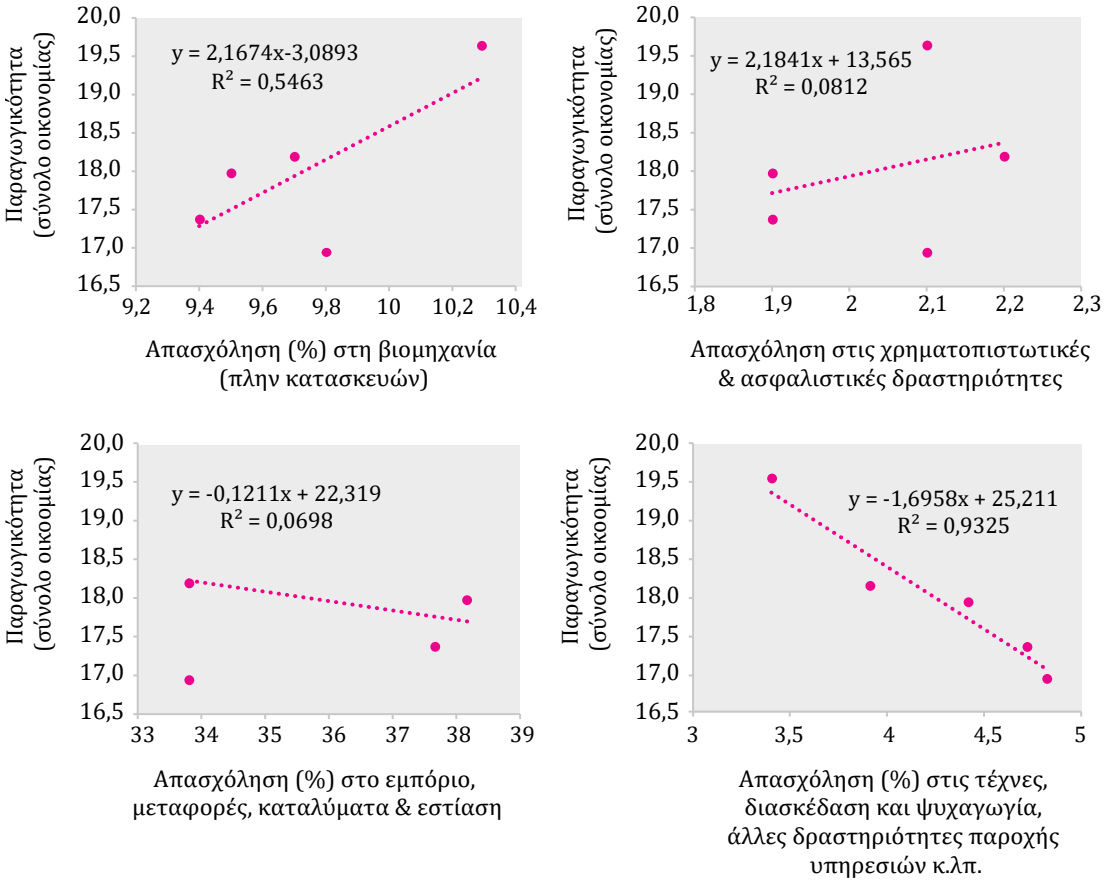

***Πηγή*:** Eurostat – Εθνικοί Λογαριασμοί (εκτιμήσεις ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένα στοιχεία.

4.4 Οι επιπτώσεις της πανδημίας στην παραγωγή και στους ακαθάριστους μισθούς και αποδοχές στους κλάδους της βιομηχανίας (πλην κατασκευών)

Στο Διάγραμμα 4.3 παρουσιάζονται οι μεταβολές του δείκτη όγκου παραγωγής και του δείκτη ακαθάριστων αμοιβών και αποδοχών[32] της εγχώριας βιομηχανίας (πλην κατασκευών). Ξεκινώντας από τον δείκτη όγκου παραγωγής, παρατηρούμε ότι η ανοδική τάση που σημειώνεται από το 2015 διακόπτεται το 2019, δηλαδή

32. *Ο δείκτης αυτός αποτυπώνει τις μεταβολές στις συνολικές αποδοχές που λαμβάνουν όλοι οι μισθωτοί εργαζόμενοι (εκτός από τους μαθητευομένους) ως αντάλλαγμα για την εργασία που κάνουν κατά την περίοδο αναφοράς. Άλλα κόστη προσωπικού δεν περιλαμβάνονται στον δείκτη.*

πριν από την εμφάνιση της πανδημίας, καθώς μειώνεται κατά 0,9 μονάδες, ενώ την περίοδο της πανδημίας υποχωρεί ακόμα περισσότερο, κατά 2,2 μονάδες. Όσον αφορά τις ακαθάριστες αμοιβές και αποδοχές, η ισχυρή αύξηση που σημειώνεται την περίοδο 2015-2019 διαδέχεται επίσης μια υποχώρηση του σχετικού δείκτη κατά 3,4 μονάδες.

Διάγραμμα 4.3: Μεταβολές σε βασικούς δείκτες της βιομηχανίας (έτος βάσης 2015)

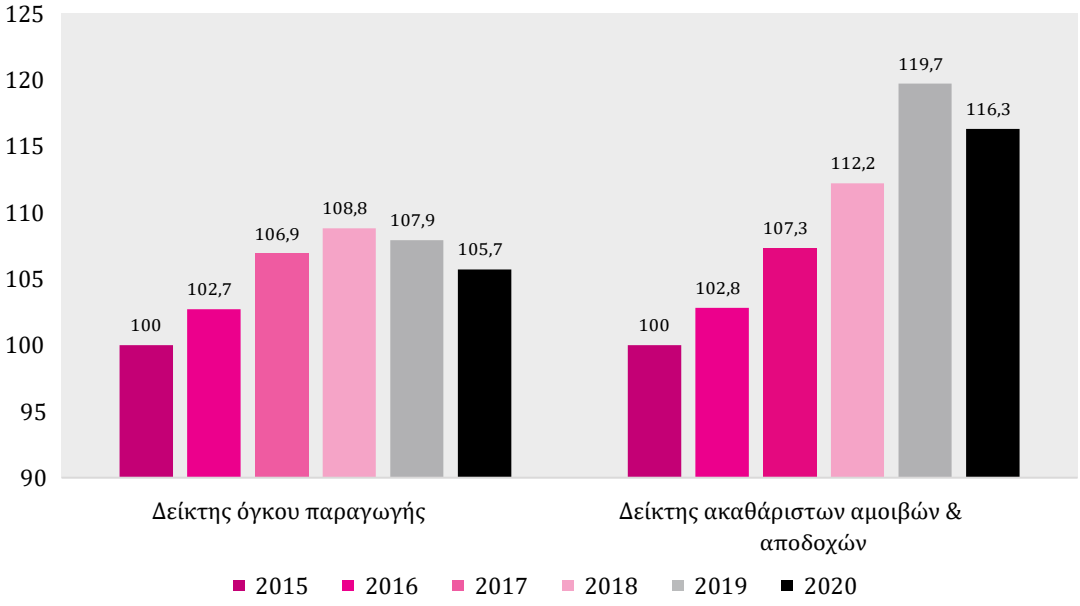

Πηγή: Eurostat – Βραχυχρόνια στατιστική επιχειρήσεων (εκτιμήσεις ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Μη διορθωμένα στοιχεία.

Ωστόσο, οι επιπτώσεις της πανδημίας στον όγκο παραγωγής δεν ήταν ομοιόμορφες μεταξύ των 28 κλάδων της βιομηχανίας που ερευνώνται, καθώς ορισμένοι εξ αυτών παρουσίασαν αξιοσημείωτη ανθεκτικότητα στις υφεσιακές πιέσεις. Στον Πίνακα 4.4 παρουσιάζονται οι δέκα πιο ανθεκτικοί και οι δέκα λιγότερο ανθεκτικοί κλάδοι της μεταποίησης ως προς τις μεταβολές της παραγωγής μεταξύ των ετών 2019 και 2020.[33] Τη μεγαλύτερη ανθεκτικότητα ως προς τον όγκο παραγωγής παρουσιάζει ο κλάδος «παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και

33. *Όταν ο Δείκτης Ανθεκτικότητας (ΔΑ) λαμβάνει τιμή μεγαλύτερη του μηδέν σημαίνει ότι η ανθεκτικότητα του κλάδου είναι υψηλότερη σε σχέση με τη μέση ανθεκτικότητα. Το αντίστροφο ισχύει όταν ο δείκτης λαμβάνει τιμή μικρότερη του μηδέν. Για περισσότερα όσον αφορά τον δείκτη ανθεκτικότητας βλ. Gialis et al. (2020).*

φαρμακευτικών σκευασμάτων» λόγω της ισχυρής ζήτησης που προκάλεσε η πανδημία για τα αντίστοιχα προϊόντα. Ισχυρές επιδόσεις παρουσιάζει και ο κλάδος «εξόρυξη μεταλλευμάτων», ενώ ακολουθεί ο κλάδος «κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημιρυμουλκούμενων οχημάτων». Επίσης, αξίζει να σημειωθεί η ανθεκτικότητα του κλάδου «παραγωγή προϊόντων καπνού», η οποία πιθανά υποδεικνύει ότι οι δυσμενείς επιπτώσεις που προκάλεσε η περιστολή των οικονομικών και των κοινωνικών δραστηριοτήτων στον ψυχισμό των πολιτών συνέβαλαν στην αύξηση της ζήτησης για καπνικά προϊόντα.

Στον αντίποδα, ο περιορισμός των κοινωνικών συναναστροφών και η παρατεταμένη αναστολή στη λειτουργία του λιανικού εμπορίου άσκησαν ισχυρές πιέσεις στα προϊόντα ένδυσης και υπόδησης, που αποτυπώνονται στην ιδιαίτερα χαμηλή ανθεκτικότητα των κλάδων «βιομηχανία δέρματος και δερμάτινων ειδών» και «κατασκευή ειδών ένδυσης». Επίσης, φαίνεται ότι η ρουτίνα στην καθημερινότητα την οποία επέφερε η μείωση στις κοινωνικές επαφές και η διεύρυνση της τηλεργασίας μείωσε τα κίνητρα για ανανέωση του εξοπλισμού των κατοικιών και των επαγγελματικών χώρων, κάτι που αποτυπώνεται στη χαμηλή ανθεκτικότητα του κλάδου «βιομηχανία παραγωγής ξύλου και επίπλων».

Πίνακας 4.4: Οι περισσότερο και οι λιγότερο ανθεκτικοί κλάδοι της βιομηχανίας (πλην κατασκευών) ως προς τις μεταβολές στον όγκο παραγωγής (2019-2020)

Κλάδος	ΔΑ	Κλάδος	ΔΑ
Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών σκευασμάτων	11,773	Βιομηχανία δέρματος και δερμάτινων ειδών	-17,818
Εξόρυξη μεταλλευμάτων	10,864	Κατασκευή ειδών ένδυσης	-11,545
Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημιρυμουλκούμενων οχημάτων	6,864	Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα, κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	-4,727
Παραγωγή προϊόντων καπνού	6,091	Ποτοποιία	-4,227
Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	3,545	Άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	-3,364
Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	2,727	Λοιπά ορυχεία και λατομεία	-2,773
Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	2,455	Κατασκευή επίπλων	-1,864
Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών	1,864	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	-1,818
Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού	1,364	Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	-1,318
Κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	1,318	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	-0,909

***Πηγή*:** Eurostat – Βραχυχρόνια στατιστική επιχειρήσεων (εκτιμήσεις ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Μη διορθωμένα στοιχεία.

Όπως και στην περίπτωση του όγκου παραγωγής, η ύφεση που σημειώθηκε το προηγούμενο έτος δεν άσκησε την ίδια επίδραση στις ακαθάριστες αμοιβές και αποδοχές των εργαζομένων. Ειδικότερα, στον Πίνακα 4.5 παρουσιάζονται οι δέκα πιο ανθεκτικοί και οι δέκα λιγότερο ανθεκτικοί κλάδοι της μεταποίησης ως προς τις μεταβολές στους ακαθάριστους μισθούς και στις αποδοχές. Τη μεγαλύτερη ανθεκτικότητα παρουσιάζει ο κλάδος «κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημιρυμουλκούμενων οχημάτων» και ακολουθούν οι κλάδοι «κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού» και «κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων». Επίσης, στους δέκα πιο ανθεκτικούς κλάδους εντοπίζονται δύο κοινής ωφέλειας, η «συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού» και η «παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού». Από την άλλη πλευρά, όπως και στην περίπτωση του όγκου παραγωγής, οι οικονομικές απολαβές των εργαζομένων στους κλάδους παραγωγής προϊόντων ένδυσης και υπόδησης εμφανίζουν τη χαμηλότερη ανθεκτικότητα. Ιδιαίτερα χαμηλή ανθεκτικότητα παρουσιάζουν και οι μισθοί και οι αποδοχές στον κλάδο «κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών», ενώ ακολουθεί ο κλάδος «λοιπά ορυχεία και λατομεία». Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί η χαμηλή ανθεκτικότητα στους μισθούς και στις αποδοχές των κλάδων «εξόρυξη μεταλλευμάτων» και «ποτοποιία» παρ' όλη την ιδιαίτερα υψηλή ανθεκτικότητα στην παραγωγή, ενώ το αντίστροφο ισχύει με τον κλάδο «παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου».

Αν και οι κλαδικές συνέπειες της πανδημικής κρίσης στο σύστημα παραγωγής δεν είναι μόνιμες, εντούτοις μας αποκαλύπτουν την κατεύθυνση της αναπτυξιακής στρατηγικής της χώρας. Οι διαρθρωτικές αδυναμίες του αναπτυξιακού υποδείγματος δεν δημιουργούν προϋποθέσεις διατηρήσιμης εξωστρέφειας και βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου. Αμέσως μετά την εκδήλωση της πανδημικής κρίσης, η δραματική πτώση της ζήτησης τουριστικών υπηρεσιών και του διεθνούς εμπορίου οδήγησαν την ελληνική οικονομία σε σημαντική συρρίκνωση. Έχουμε επισημάνει (ΙΝΕ ΓΣΕΕ – ΚΑΝΕΠ, 2020) ότι ο μετασχηματισμός του αναπτυξιακού υποδείγματος της χώρας είναι αναγκαία προϋπόθεση για τη βελτίωση της ανθεκτικότητας και της βιωσιμότητας της οικονομίας. Είναι άμεσα αναγκαίος ο σχεδιασμός μιας ολιστικής βιομηχανικής πολιτικής και αναπτυξιακής στρατηγικής που θα στοχεύει: α) στην τεχνολογική αναβάθμιση της κλαδικής διάρθρωσης της παραγωγής, β) στη δημιουργία παραγωγικών και ποιοτικών θέσεων εργασίας και γ) στην αύξηση της διαφοροποίησης των παραγωγικών κλάδων και του εξαγωγικού καλαθιού με νέα προϊόντα αυξημένης εγχώριας προστιθέμενης αξίας. Αυτό όμως προϋποθέτει η χώρα να ενισχύσει πρώτα τις δομές γνώσης και ψηφιακής τεχνολογίας στο σύστημα παραγωγής, οι οποίες θα την οδηγήσουν στην ανάπτυξη κλάδων και δραστηριοτήτων που θα συσχετίζονται με τα ανταγωνιστικά πλεο-

νεκτήματα που προσφέρει η 4η βιομηχανική επανάσταση. Προς αυτή την κατεύθυνση είναι αναγκαία η διασύνδεση της βιομηχανικής πολιτικής με τους «Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης» της Ατζέντας 2030 του ΟΗΕ και ιδιαίτερα με τον στόχο 9, ο οποίος αφορά τη δημιουργία ευέλικτων υποδομών, την προώθηση της βιώσιμης εκβιομηχάνισης και την προώθηση της καινοτομίας.

Πίνακας 4.5: Οι περισσότερο και οι λιγότερο ανθεκτικοί κλάδοι της βιομηχανίας (πλην κατασκευών) ως προς τις μεταβολές στις ακαθάριστες αμοιβές

Κλάδος	ΔΑ	Κλάδος	ΔΑ
Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημιρυμουλκούμενων οχημάτων	4,206	Βιομηχανία δέρματος και δερμάτινων ειδών	-12,500
Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	3,765	Κατασκευή ειδών ένδυσης	-9,029
Κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	3,559	Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	-8,559
Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	2,882	Λοιπά ορυχεία και λατομεία	-4,118
Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	2,559	Εξόρυξη μεταλλευμάτων	-3,735
Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	2,118	Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	-2,853
Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού	2,088	Άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	-2,824
Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	1,824	Ποτοποιία	-2,824
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	1,588	Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	-2,618
Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών σκευασμάτων	0,765	Παραγωγή προϊόντων καπνού	-2,441

***Πηγή*:** Eurostat – Βραχυχρόνια στατιστική επιχειρήσεων (εκτιμήσεις ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Μη διορθωμένα στοιχεία.

Κεφάλαιο 5
Δείκτες κοινωνικής βιωσιμότητας

Δείκτες κοινωνικής βιωσιμότητας

5.1 Εισαγωγή

Τον Σεπτέμβριο του 2015, κατά τη διάρκεια του εορτασμού των 70 χρόνων από την ίδρυσή του, ο ΟΗΕ πρότεινε ένα ολοκληρωμένο, εκτεταμένο και ανθρωποκεντρικό σύνολο καθολικών κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών μετασχηματισμών για τη βιώσιμη ανάπτυξη σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα, η Ατζέντα Αειφόρου Ανάπτυξης 2030, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, αφορά 17 στόχους και 169 συναφείς επιμέρους στόχους και δείκτες αξιολόγησής τους, που έχουν οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική διάσταση (Πίνακας 5.1). Οι 17 στόχοι της Ατζέντας 2030 αποτελούν ουσιαστικά ένα φιλόδοξο όραμα πολυεπίπεδου μετασχηματισμού και απεγκλωβισμού των σύγχρονων οικονομιών από το νεοφιλελεύθερο αναπτυξιακό στερεότυπο που ταυτίζει την οικονομική και την κοινωνική ευημερία με την οικονομική μεγέθυνση και την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων, αγνοώντας βασικές οικονομικές, χρηματοπιστωτικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές παραμέτρους. Το νέο όραμα πίσω από τις νέες στοχεύσεις είναι η διαμόρφωση ενός παγκόσμιου βιώσιμου κοινωνικού, οικονομικού και περιβαλλοντικού status quo που θα διασφαλίζει τον σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα και στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, στο κράτος δικαίου, στην ισότητα και θα εξασφαλίζει ίσες ευκαιρίες που θα επιτρέπουν την πλήρη αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού συμβάλλοντας στην κοινή ευημερία.

Πίνακας 5.1: Οι 17 στόχοι βιώσιμης ανάπτυξης της Ατζέντας 2030 του ΟΗΕ

Στόχος 1	Εξάλειψη της φτώχειας σε όλες της τις μορφές και παντού.
Στόχος 2	Εξάλειψη της πείνας, επίτευξη επισιτιστικής ασφάλειας, βελτίωση της διατροφής και προώθηση της βιώσιμης γεωργίας.
Στόχος 3	Εξασφάλιση υγιούς ζωής και προώθηση της ευημερίας για όλους και σε όλες τις ηλικίες.
Στόχος 4	Χωρίς αποκλεισμούς και ισότιμη ποιότητα της εκπαίδευσης και προώθηση των ευκαιριών διά βίου μάθησης για όλους.
Στόχος 5	Επίτευξη της ισότητας των φύλων και χειραφέτηση όλων των γυναικών και των κοριτσιών.

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

Στόχος 6	Διασφάλιση της διαθεσιμότητας και της αειφόρου διαχείρισης του νερού και της αποχέτευσης για όλους.
Στόχος 7	Διασφάλιση της πρόσβασης σε οικονομικά προσιτή, αξιόπιστη, βιώσιμη και σύγχρονη ενέργεια για όλους.
Στόχος 8	Προώθηση της διαρκούς, χωρίς αποκλεισμούς και βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης, καθώς και της πλήρους και παραγωγικής απασχόλησης και της αξιοπρεπούς εργασίας για όλους.
Στόχος 9	Κατασκευή ανθεκτικών υποδομών, προαγωγή της βιώσιμης και χωρίς αποκλεισμούς εκβιομηχάνισης και υποστήριξη της καινοτομίας.
Στόχος 10	Μείωση των ανισοτήτων τόσο εντός και όσο μεταξύ των διαφόρων χωρών.
Στόχος 11	Επίτευξη ασφαλών, ανθεκτικών, βιώσιμων και χωρίς αποκλεισμούς πόλεων και οικισμών.
Στόχος 12	Διασφάλιση μεθόδων βιώσιμης κατανάλωσης και παραγωγής.
Στόχος 13	Ανάληψη επείγουσας δράσης για την καταπολέμηση της αλλαγής του κλίματος και των επιπτώσεών του.
Στόχος 14	Διατήρηση και αειφόρος χρήση των ωκεανών, των θαλασσών και των θαλάσσιων πόρων στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης.
Στόχος 15	Προστασία, αποκατάσταση και προαγωγή της αειφόρου χρήσης των χερσαίων οικοσυστημάτων, βιώσιμη διαχείριση των δασών, καταπολέμηση της απερήμωσης, ανάσχεση και αντιστροφή της υποβάθμισης του εδάφους και ανάσχεση της απώλειας της βιοποικιλότητας.
Στόχος 16	Προώθηση ειρηνικών και χωρίς αποκλεισμούς κοινωνιών για την αειφόρο ανάπτυξη, την παροχή πρόσβασης στη δικαιοσύνη για όλους και την οικοδόμηση αποτελεσματικών, υπεύθυνων και χωρίς αποκλεισμούς θεσμών σε όλα τα επίπεδα.
Στόχος 17	Ενίσχυση των μέσων εφαρμογής και αναζωογόνηση της παγκόσμιας σύμπραξης για τη βιώσιμη ανάπτυξη.

***Πηγή*:** ΟΗΕ (2015)

Σε αυτό το νέο πλαίσιο παγκόσμιας δράσης, οι μεγαλύτερες προκλήσεις σε εθνικό επίπεδο είναι η δημιουργία αξιοπρεπών θέσεων παραγωγικής απασχόλησης, η καταπολέμηση της φτώχειας και των ανισοτήτων, η προστασία των ανθρώπινων και των εργασιακών δικαιωμάτων, η προώθηση της ισότητας των δύο φύλων, καθώς και η διαρκής προστασία του πλανήτη και των φυσικών πόρων. Όπως σημειώθηκε στην Εισαγωγή της παρούσας Έκθεσης, το ΙΝΕ ΓΣΕΕ, αναγνωρίζοντας τη σημασία των οικονομικών, των κοινωνικών και των περιβαλλοντικών διαστάσεων της αειφόρου ανάπτυξης, σκοπεύει μέσα από έναν νέο, δικό του σχεδιασμό οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών στόχων και δεικτών να παρακολουθεί την εξέλιξη και τη δυναμική του μετασχηματισμού του σημερινού αναπτυξιακού υποδείγματος της Ελλάδας. Στην παρούσα Έκθεση θα επικεντρωθούμε στη στατιστική εκτίμηση ορισμένων δεικτών στο πλαίσιο των στόχων 1, 8 και 10 της Ατζέντας 2030, οι οποίοι μας δίνουν χρήσιμη πληροφόρηση για την ποιότητα της εργασίας στη χώρα μας, καθώς επίσης και για την εξέλιξη της φτώχειας και της άνισης διανομής του εισοδήματος. Σκοπός της ανάλυσής μας είναι να αποτυπώσουμε μια πρώτη ποσοτική καταγραφή και μια βάση εμπειρικών δεδομένων της κοινωνικής βιωσιμότητας του ελληνικού αναπτυξιακού υποδείγματος.

5.2 Αξιοπρεπής εργασία και διαβίωση

Αξιοπρεπής μπορεί να χαρακτηριστεί η εργασία που εξασφαλίζει ισότητα στις ευκαιρίες και στη μεταχείριση εντός του εργασιακού χώρου, που είναι παραγωγική και προσφέρει δίκαιο και επαρκές εισόδημα, που διασφαλίζει την ασφάλεια και την κοινωνική προστασία των εργαζομένων και των οικογενειών τους αλλά και την ελευθερία των εργαζομένων να εκφράζουν ανησυχίες σχετικά με τις συνθήκες εργασίας και να συμμετέχουν στις αποφάσεις που επηρεάζουν την ποιότητα της ζωής τους. Ο στόχος 8 της Ατζέντας 2030 επικεντρώνεται στη δημιουργία παραγωγικής και πλήρους απασχόλησης, στην κοινωνική προστασία, στην προστασία του δικαιώματος στην εργασία και στη σημασία του κοινωνικού διαλόγου. Έμφαση δίνεται στη διασφάλιση εκείνου του εισοδήματος από εργασία το οποίο θα επιτυγχάνει την αξιοπρεπή διαβίωση των εργαζομένων και των οικογενειών τους.

Σε αυτό το πλαίσιο, όλο και πιο συχνή είναι η συζήτηση για τον κίνδυνο φτώχειας στην εργασία, καθώς και για τις διαφοροποιήσεις του σχετικού ποσοστού φτώχειας ανάλογα με το φύλο των εργαζομένων, το επίπεδο της εκπαίδευσής τους και τον τύπο της απασχόλησής τους. Η στατιστική μας ανάλυση αρχίζει από το Διάγραμμα 5.1, όπου παρουσιάζουμε ευρήματα σχετικά με το ποσοστό των απασχολούμενων ανδρών που αντιμετώπισαν κίνδυνο φτώχειας στην εργασία μεταξύ 2005 και 2019 στην Ελλάδα, στην ΕΕ και στην Ευρωζώνη. Παρατηρούμε ότι στην Ελλάδα το σχετικό ποσοστό ήταν σε όλη την υπό εξέταση περίοδο υψη-

λότερο από τα αντίστοιχα ποσοστά στην ΕΕ και στην Ευρωζώνη. Ειδικότερα, το ποσοστό του κινδύνου φτώχειας[34] στην εργασία για τους άνδρες στην Ελλάδα την περίοδο 2005-2009 ήταν 15,4%, ενώ στην Ευρωζώνη 8,3%. Την περίοδο 2010-2017 το ποσοστό στην Ελλάδα παρέμεινε στα ίδια επίπεδα (15,5%), διατηρώντας σημαντική απόκλιση από τους αντίστοιχους μέσους όρους στη ΕΕ (9,7%) και στην Ευρωζώνη (9,2%). Σημαντική μείωση του ποσοστού στην Ελλάδα παρατηρείται τη διετία 2018-2019, όταν έφτασε κατά μέσο όρο στο 12,1%.

Διάγραμμα 5.1: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία (άνδρες άνω των 18 ετών, 2005-2019)[35]

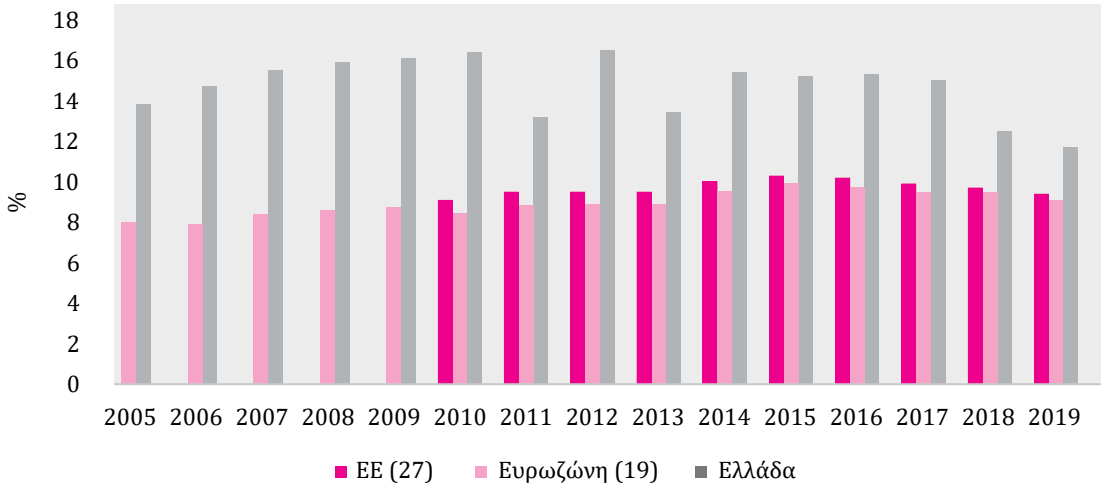

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2021)

Συγκριτικά με τους άνδρες, το ποσοστό των γυναικών στην Ελλάδα που αντιμετώπισαν κίνδυνο φτώχειας στην εργασία (Διάγραμμα 5.2) ήταν χαμηλότερο και δεν ξεπέρασε το 11,5% καθ' όλη την υπό εξέταση περίοδο, σημειώνοντας μείωση σχεδόν τριών ποσοστιαίων μονάδων τη διετία 2018-2019. Αξίζει να σημειωθεί πως το αντίστοιχο ποσοστό στην ΕΕ ήταν χαμηλότερο, φτάνοντας την περίοδο 2010-2019 στο 8,6%. Αντίστοιχα, στην Ευρωζώνη την περίοδο 2005-2009 κίνδυνο φτώχειας στην εργασία αντιμετώπισε μόλις το 7,1% των απασχολούμενων γυναικών, ενώ το ποσοστό αυξήθηκε κατά μέσο όρο 1,5 ποσοστιαίες μονάδες την περίοδο 2010-2019.

34. *Το ποσοστό του κινδύνου φτώχειας στην εργασία είναι ένας δείκτης που αποτυπώνει το ποσοστό των απασχολουμένων που έχουν διαθέσιμο εισόδημα κάτω από το όριο του κινδύνου φτώχειας, το οποίο καθορίζεται στο 60% του εθνικού διάμεσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος (μετά από κοινωνικές μεταβιβάσεις).*

35. *Στη στατιστική ανάλυση που ακολουθεί τα στοιχεία για την ΕΕ είναι διαθέσιμα από το 2010.*

Διάγραμμα 5.2: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία (γυναίκες άνω των 18 ετών, 2005-2019)

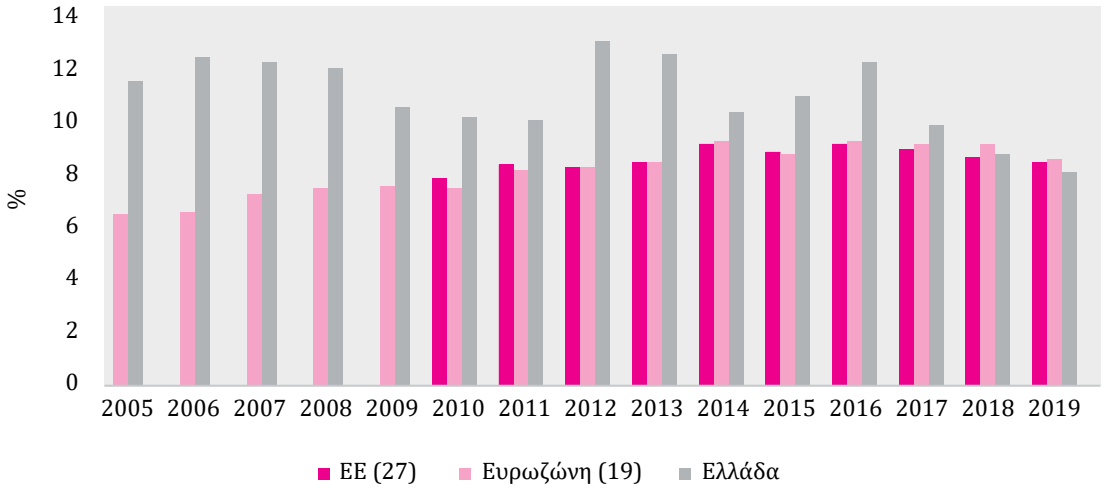

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2021)

Υψηλό κίνδυνο φτώχειας στην εργασία παρατηρούμε για απασχολουμένους στην Ελλάδα με επίπεδο εκπαίδευσης 0-2[36] (Διάγραμμα 5.3), ο οποίος έφτασε μεταξύ 2005-2009 στο 25,3%, ενώ αυξήθηκε περαιτέρω μετά την κρίση χρέους το 2010. Ειδικότερα, το 2012 έφτασε στο 29,1% για να μειωθεί το 2019 στο 22,1%. Διαφορετική ήταν η εικόνα στην Ευρωζώνη, όπου το ποσοστό του κινδύνου φτώχειας στην εργασία για τους απασχολουμένους με πολύ χαμηλή εκπαίδευση το διάστημα 2005-2009 ήταν 13,7%, ενώ μετά το 2010 παρατηρήθηκε αύξηση, η οποία όμως δεν ξεπέρασε το 19% έως το 2019. Στο ίδιο επίπεδο (19%) ήταν για την περίοδο 2010-2019 το ποσοστό στην ΕΕ.

36. Στο επίπεδο εκπαίδευσης 0-2 κατατάσσονται οι ανεκπαίδευτοι, οι πρωτοβάθμιας και οι πρώτων τάξεων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης εργαζόμενοι. Στο επίπεδο εκπαίδευσης 3-4 οι εργαζόμενοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και μετεκπαίδευσης όχι τριτοβάθμιας. Στο επίπεδο εκπαίδευσης 5-8 οι εργαζόμενοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Διάγραμμα 5.3: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία για απασχολουμένους με επίπεδο εκπαίδευσης 0-2 (2005-2019)

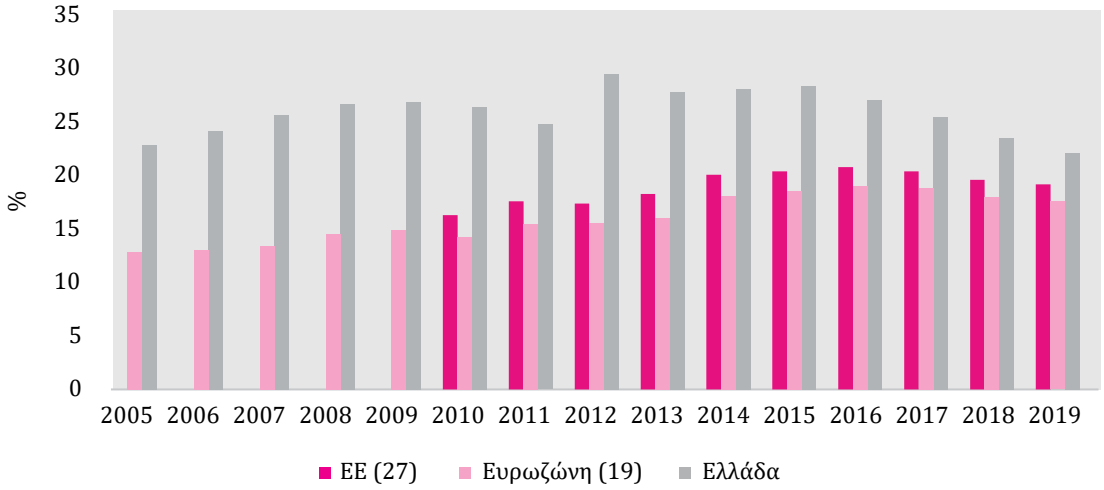

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2021)

Το ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία ήταν σημαντικά πιο χαμηλό στα ανώτερα και ανώτατα επίπεδα εκπαίδευσης (επίπεδο 3-4 και 5-8 αντίστοιχα). Όπως φαίνεται από τα Διαγράμματα 5.4 και 5.5, την περίοδο 2005-2009 σε κίνδυνο φτώχειας στην εργασία βρέθηκε κατά μέσο όρο το 11,2% των απασχολουμένων με εκπαιδευτικό επίπεδο 3-4 και μόλις το 3,8% των απασχολουμένων με εκπαιδευτικό επίπεδο 5-8. Μετά την κρίση χρέους το 2010, αν και σημειώθηκε μια σχετική αύξηση των ποσοστών και στα δύο επίπεδα εκπαίδευσης, εντούτοις δεν ξεπέρασαν το 16% και 5,8% αντίστοιχα. Χαμηλότερα ήταν τα ποσοστά για τους απασχολουμένους εκπαιδευτικού επιπέδου 3-4 στην Ευρωζώνη, καθώς δεν ξεπέρασαν το 9,2% κατά μέσο όρο σε όλη την υπό εξέταση περίοδο, αλλά και στην ΕΕ όπου για την περίοδο 2010-2019 κίνδυνο φτώχειας στην εργασία αντιμετώπισε κατά μέσο όρο το 9% των εργαζομένων. Μεγαλύτερη σύγκλιση μεταξύ των ποσοστών σε Ελλάδα και ΕΕ παρατηρείται στους απασχολουμένους με εκπαίδευση επιπέδου 5-8. Ειδικότερα, τόσο στην ΕΕ όσο και στην Ευρωζώνη, το ποσοστό των απασχολουμένων ανώτατης εκπαίδευσης με ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα κάτω από το όριο της φτώχειας δεν ξεπέρασε το 4,5% και το 4,8% αντίστοιχα σε όλη την υπό εξέταση περίοδο.

Διάγραμμα 5.4: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία για απασχολουμένους με επίπεδο εκπαίδευσης 3-4 (2005-2019)

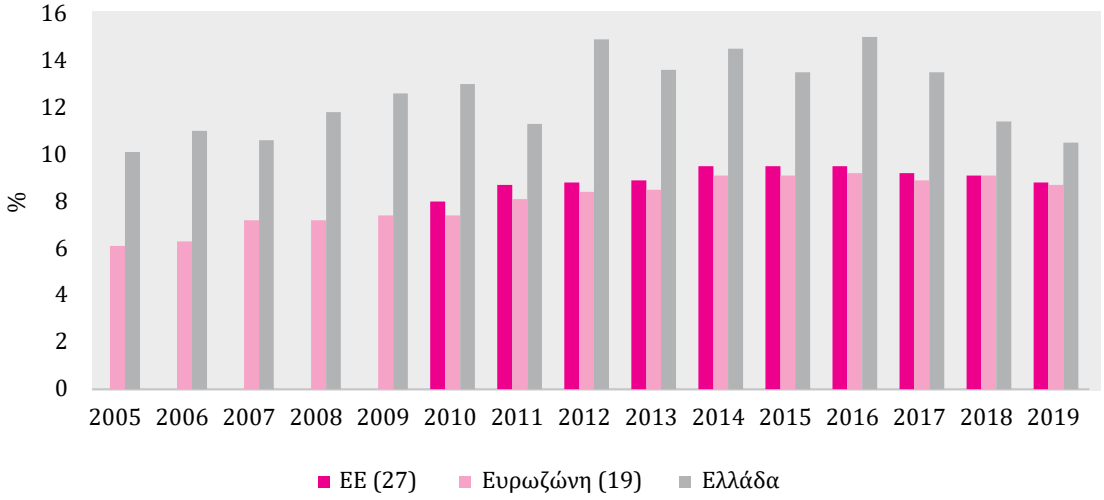

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2021)

Διάγραμμα 5.5: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία για απασχολουμένους με επίπεδο εκπαίδευσης 5-8 (2005-2019)

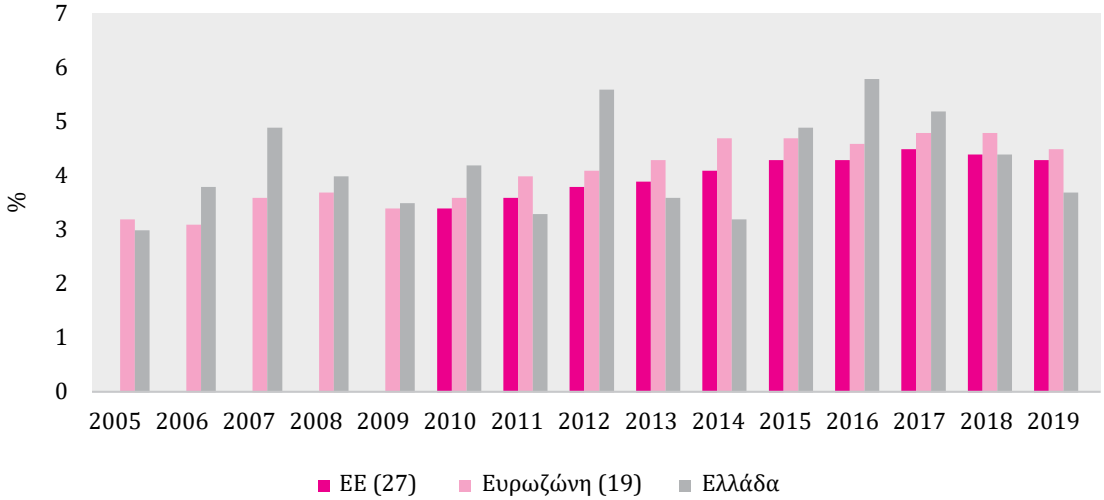

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2021)

Ο κίνδυνος εργασιακής φτώχειας διαφοροποιείται σημαντικά και ανά τύπο εργασίας. Σημαντικά πιο χαμηλό είναι το ποσοστό κινδύνου φτώχειας στη μόνιμη εργασία σε σχέση από το αντίστοιχο ποσοστό στην προσωρινή εργασία (Διαγράμματα 5.6 και 5.7). Πιο συγκεκριμένα, στην Ελλάδα την περίοδο 2005-2009

το εν λόγω ποσοστό στην περίπτωση της μόνιμης απασχόλησης ήταν 4,9%, ενώ της προσωρινής 17,1%. Μετά την κρίση χρέους το 2010 και μέχρι και το 2017, το ποσοστό κινδύνου φτώχειας υπό συνθήκες μόνιμης απασχόλησης κυμάνθηκε μεταξύ 4,3% και 5,8%, ενώ τη διετία 2018-2019 μειώθηκε περαιτέρω φτάνοντας στο 4%. Σημαντικά πιο υψηλό (13,6%) ήταν την περίοδο 2010-2017 στην Ελλάδα το ποσοστό της προσωρινής απασχόλησης σε κίνδυνο φτώχειας, ενώ το 2019 το ποσοστό μειώθηκε στο 11,7%.

Αξίζει να σημειωθεί πως στην περίπτωση της προσωρινής απασχόλησης, μετά το 2010, και ειδικότερα την περίοδο 2010-2017, το ποσοστό των απασχολουμένων σε κίνδυνο φτώχειας στην εργασία ήταν στην Ευρωζώνη 16% και στην ΕΕ κατά 1,2 ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερο από το αντίστοιχο ελληνικό. Το 2019 το ποσοστό των προσωρινά απασχολουμένων με ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα κάτω από το όριο της φτώχειας ήταν υψηλότερο από το αντίστοιχο ελληνικό κατά 5,4 ποσοστιαίες μονάδες στην Ευρωζώνη και κατά 4,6 ποσοστιαίες μονάδες στην ΕΕ.

Διάγραμμα 5.6: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία: Μόνιμη απασχόληση (2005-2009)

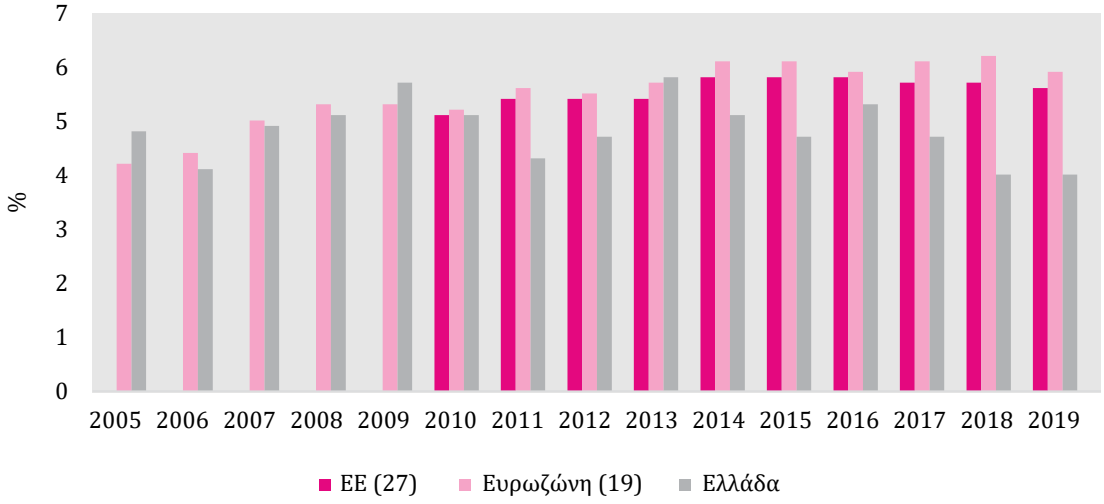

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2021)

Διάγραμμα 5.7: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία: Προσωρινή απασχόληση (2005-2009)

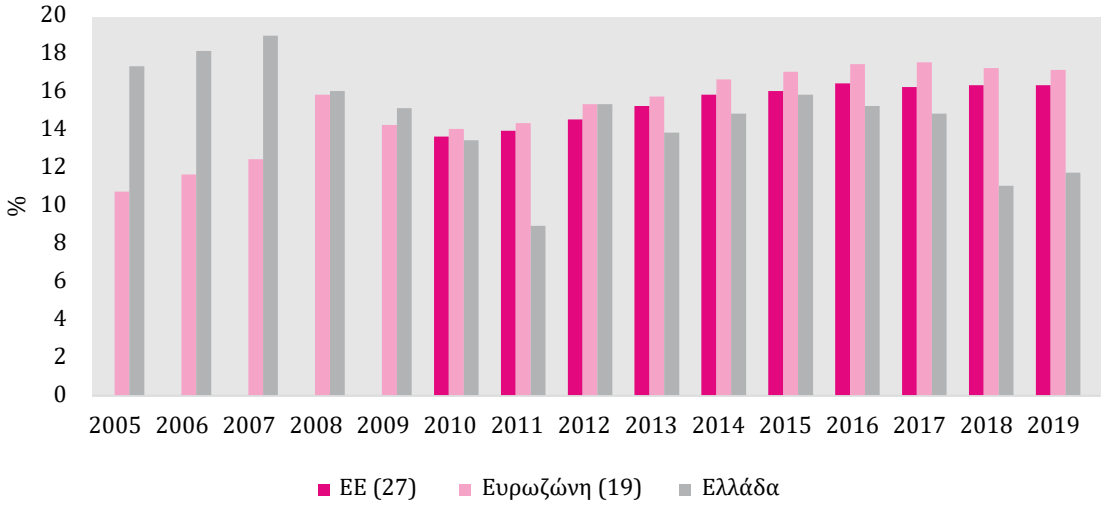

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2021)

Εκτός από τον σχετικά υψηλό κίνδυνο φτώχειας στην εργασία, σημαντικά υψηλό είναι στην Ελλάδα, ιδιαίτερα μετά την κρίση χρέους το 2010, και το ποσοστό των ατόμων που ζουν σε νοικοκυριά με χαμηλή ένταση εργασίας[37] (Διάγραμμα 5.8). Ειδικότερα, το ποσοστό των ατόμων στην Ελλάδα που ζούσαν σε νοικοκυριά με χαμηλή ένταση εργασίας από 7,8% την περίοδο 2005-2009 αυξήθηκε σημαντικά μετά το 2010 φτάνοντας το 2017 στο 18,2%. Στη συνέχεια μειώθηκε στο 13,8% το 2019. Στην Ευρώπη η γενικότερη εικόνα είναι σχετικά καλύτερη, καθώς την περίοδο 2010-2019 το ποσοστό των ατόμων που ζούσαν σε νοικοκυριά χαμηλής έντασης εργασίας ήταν χαμηλότερο κατά 4,1 ποσοστιαίες μονάδες στην Ευρωζώνη και 4,8 ποσοστιαίες μονάδες στην ΕΕ σε σχέση με την Ελλάδα.

37. *Ο δείκτης αφορά το ποσοστό των ατόμων που ζουν σε ένα νοικοκυριό του οποίου τα μέλη που είναι σε ηλικία να εργαστούν απασχολήθηκαν λιγότερο από το 20% από αυτό που θα μπορούσαν τους προηγούμενους 12 μήνες.*

Διάγραμμα 5.8: Άτομα που ζουν σε νοικοκυριά με χαμηλή ένταση εργασίας (2005-2019)

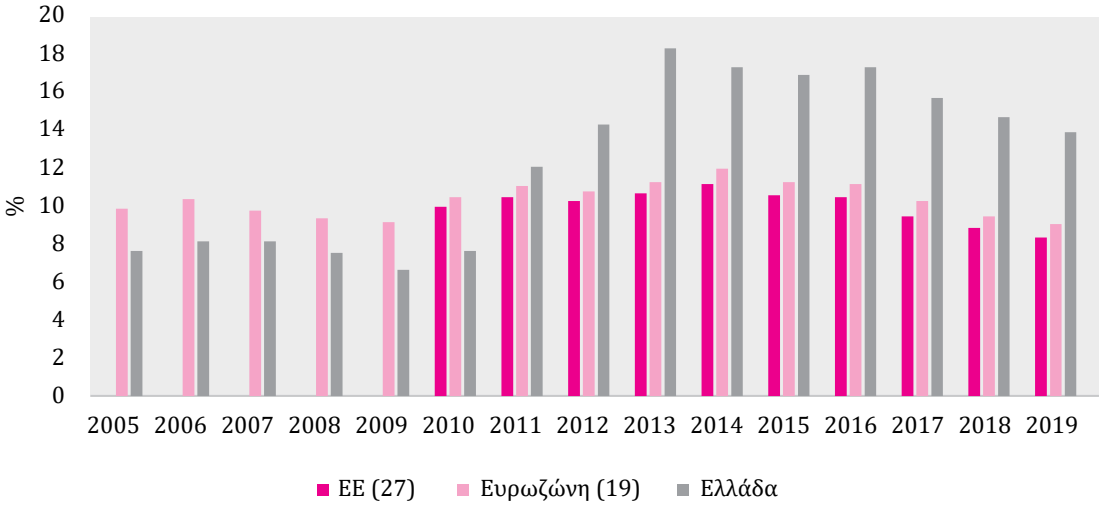

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2021)

Σε σχετικά υψηλά επίπεδα κυμαίνονται στην Ελλάδα και τα ποσοστά των νέων ανδρών και γυναικών που δεν εργάζονται αλλά ούτε εκπαιδεύονται ή συμμετέχουν σε κάποιο πρόγραμμα κατάρτισης. Παράλληλα, σημαντική είναι η διαφοροποίηση του εν λόγω ποσοστού μεταξύ των δύο φύλων (Διαγράμματα 5.9 και 5.10). Οι νέοι που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία δεν μπορούν να αποκτήσουν δεξιότητες και εργασιακές εμπειρίες που εκτιμώνται στην αγορά εργασίας, γεγονός που μειώνει ίσως τις μελλοντικές τους πιθανότητες να βρουν απασχόληση. Πιο συγκεκριμένα, την περίοδο 2005-2009 το ποσοστό για τους νέους άνδρες ήταν 9,5%, ενώ για τις νέες γυναίκες 15,7%. Αυτή η σχετική απόκλιση των ποσοστών φαίνεται να αμβλύνεται μετά το 2010, καθώς στη διάρκεια των πρώτων χρόνων της οικονομικής προσαρμογής παρατηρείται σημαντική αύξηση του ποσοστού των νέων ανδρών. Το 2013 το 20,9% των νέων ανδρών και το 20% των νέων γυναικών δεν συμμετείχαν ούτε στην αγορά εργασίας ούτε σε προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης. Ωστόσο, μετά το 2014 παρατηρείται μια πτωτική τάση, αρχικά μικρής κλίμακας. Την περίοδο 2015-2018, το 14,5% των νέων ανδρών και το 15,6% των νέων γυναικών δεν είχαν καμιά ενεργή συμμετοχή στην εκπαίδευση, στην κατάρτιση και στην αγορά εργασίας, ενώ το 2019 σημειώθηκε περαιτέρω μείωση των ποσοστών, 12,7% για τους άνδρες και 12,4% για τις γυναίκες. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο τα ποσοστά των νέων εκτός αγοράς εργασίας, εκπαίδευσης και κατάρτισης ήταν χαμηλότερα από ό,τι στην Ελλάδα καθ' όλη την υπό εξέταση περίοδο. Πιο συγκεκριμένα, τόσο στην Ευρωζώνη όσο και στην ΕΕ

το ποσοστό για τους νέους άνδρες κυμάνθηκε μεταξύ 9,8% και 13,2%, ενώ για τις νέες γυναίκες μεταξύ 10,2% και 13,3% αντίστοιχα.

Διάγραμμα 5.9: Νέοι άνδρες (18-24 ετών) εκτός απασχόλησης, εκπαίδευσης και κατάρτισης (2005-2009)

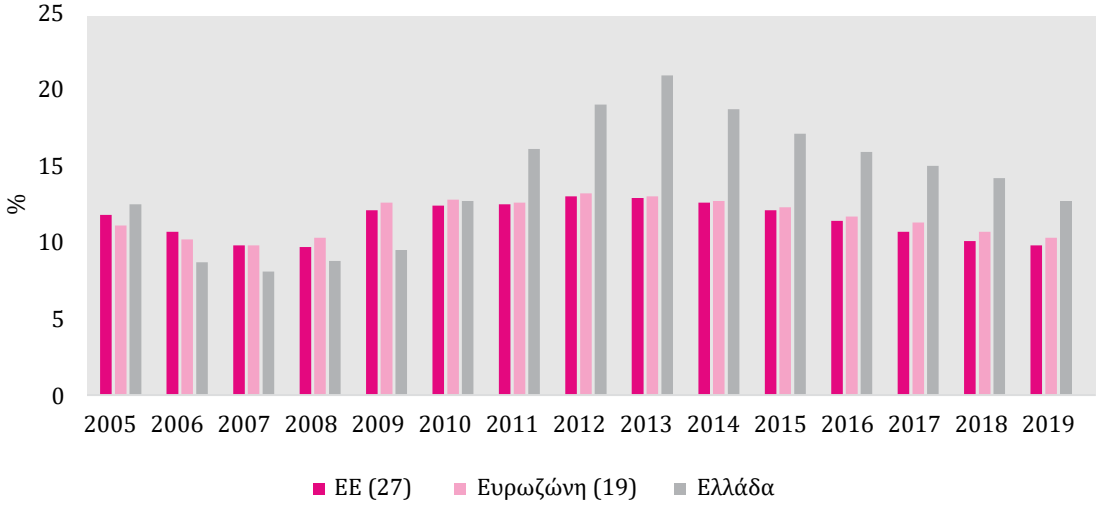

***Πηγή*:** Eurostat (2021)

Διάγραμμα 5.10: Νέες γυναίκες (18-24 ετών) εκτός απασχόλησης, εκπαίδευσης και κατάρτισης (2005-2019)

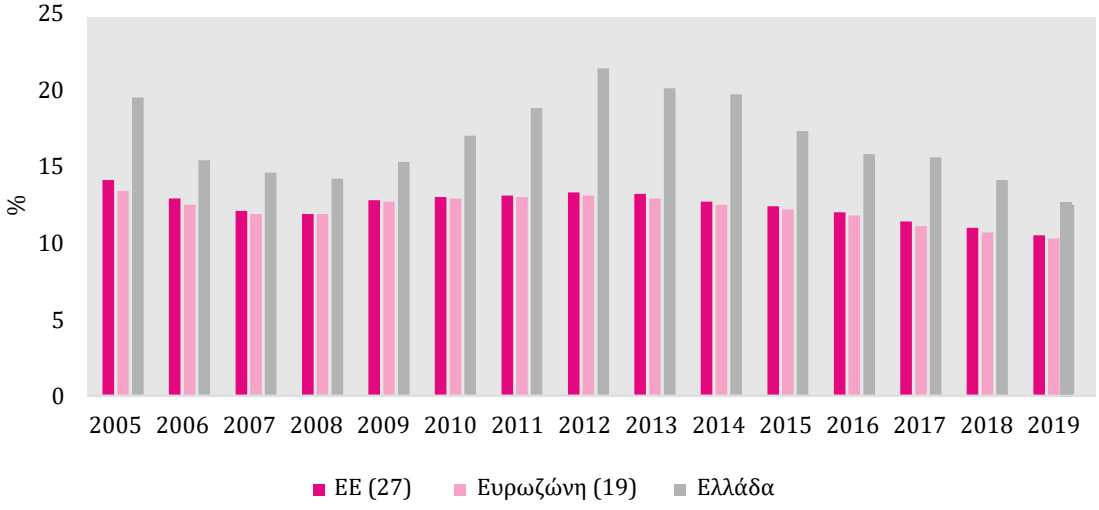

***Πηγή*:** Eurostat (2021)

Η ανάλυση των προαναφερόμενων ποιοτικών δεικτών αποτυπώνει την υστέρηση της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα με βάση ορισμένους από τους στόχους της Ατζέντας 2030. Η υψηλή πιθανότητα εργασιακής φτώχειας, η προσωρινή απασχόληση και γενικότερα η αύξηση των επισφαλών μορφών εργασίας και ο κατώτατος μισθός, που είναι κάτω από το όριο της απόλυτης φτώχειας, ουσιαστικά λειτουργούν ως ενδογενής μηχανισμός μείωσης της ποιότητας της εργασίας και της ευημερίας για μεγάλες ομάδες εργαζομένων. Αν συνεκτιμήσουμε τα κλαδικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης στην Ελλάδα, τότε προκύπτει ότι το ανθρώπινο κεφάλαιο της χώρας μένει αναξιοποίητο σε μη παραγωγικές και μη δημιουργικές δραστηριότητες και χωρίς νέες ευκαιρίες εκπαίδευσης και κατάρτισης. Ένα άλλο στοιχείο που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι μια σημαντική αύξηση του όγκου και της ποιότητας της απασχόλησης στην Ελλάδα δύσκολα θα μπορούσε να επιτευχθεί χωρίς έναν διαρθρωτικό μετασχηματισμό του παραγωγικού υποδείγματος της ελληνικής οικονομίας. Αυτό όμως προϋποθέτει να γίνει η απασχόληση κεντρικός στόχος της οικονομικής πολιτικής στη διαδικασία μετάβασης της χώρας σε ένα νέο και δίκαιο υπόδειγμα ανάπτυξης χωρίς αποκλεισμούς.

5.3 Δείκτες οικονομικής ανισότητας

Ο στόχος 10 της Ατζέντας 2030 αφορά την άμβλυνση των ανισοτήτων και παράλληλα την ενδυνάμωση και την προώθηση μιας ευρύτερης κοινωνικής επανένταξης στη βάση ενός νέου θεσμικού πλαισίου που θα διασφαλίζει ίσες ευκαιρίες για όλους ανεξάρτητα από την ηλικία, το φύλο, την καταγωγή, την εθνικότητα και τη θρησκεία. Η επίτευξη του συγκεκριμένου στόχου προϋποθέτει μια καταλυτική αναθεώρηση του κοινωνικού, του πολιτικού και του οικονομικού status quo και την υιοθέτηση πολιτικών στη φορολογία, στην αγορά εργασίας, στην κοινωνική προστασία και στα εισοδήματα οι οποίες θα προάγουν τη σταδιακή επίτευξη μεγαλύτερης οικονομικής ισότητας. Σε αυτό το πλαίσιο δράσης θα πρέπει να ενταχθεί και ο σχεδιασμός της κοινωνικής και της οικονομικής πολιτικής της Ελλάδας. Στην παρούσα Έκθεση θα επικεντρωθούμε σε ορισμένους δείκτες μέτρησης της εισοδηματικής ανισότητας.

Όπως φαίνεται από τα Διαγράμματα 5.11 και 5.12, το άνοιγμα της ψαλίδας της εισοδηματικής ανισότητας τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη είναι αρκετά μεγάλο.

Διάγραμμα 5.11: Δείκτης κατανομής του εισοδήματος S80/S20 σε πεντημόρια εισοδήματος (2005-2019)

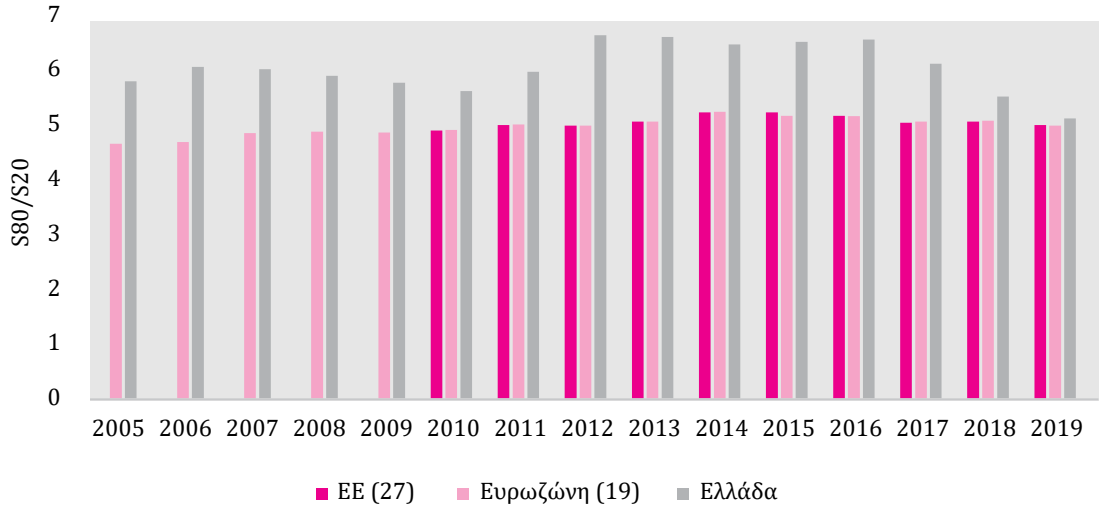

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2021)

Σημείωση: Ο λόγος S80/S20 σε πεντημόρια εισοδήματος μετρά τη σχετική ανισότητα στη διανομή του εισοδήματος συγκρίνοντας το ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα που κατέχει το 20% των πλουσιότερων νοικοκυριών με αυτό που κατέχει το 20% των φτωχότερων νοικοκυριών. Υψηλότερος δείκτης S80/S20 ισοδυναμεί με μεγαλύτερη εισοδηματική ανισότητα, ενώ χαμηλότερος δείκτης ισοδυναμεί με μικρότερη ανισότητα. Για παράδειγμα, εάν ο λόγος S80/S20 ισούται με 5, το ετήσιο εισόδημα του 20% των πλουσιότερων νοικοκυριών είναι πενταπλάσιο από το αντίστοιχο εισόδημα του 20% των φτωχότερων νοικοκυριών. Όταν ο λόγος S80/S20 ισούται με 1, υπάρχει τέλεια εισοδηματική ισότητα, δηλαδή όλα τα νοικοκυριά έχουν το ίδιο ετήσιο εισόδημα.

Ειδικότερα, στην Ελλάδα η απόκλιση μεταξύ του ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος του 1ου πεντημορίου (χαμηλότερο εισόδημα) και του 5ου (υψηλότερο εισόδημα) ήταν μεγαλύτερη σε σύγκριση με την ΕΕ και την Ευρωζώνη σε όλη την υπό εξέταση περίοδο, ενώ διευρύνθηκε περαιτέρω μετά το 2010. Παρατηρούμε ότι την περίοδο 2005-2009 το ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα των Ελλήνων του 1ου πεντημορίου ήταν 5,9 φορές μικρότερο από το αντίστοιχο εισόδημα στο 5ο πεντημόριο. Την ίδια περίοδο οι Ευρωπαίοι του 1ου πεντημορίου της Ευρωζώνης είχαν εισόδημα 4,7 φορές μικρότερο από το αντίστοιχο του 5ου πεντημορίου. Η εισοδηματική ανισότητα στη Ελλάδα εντάθηκε μετά την κρίση χρέους. Το 2011 το εισόδημα των πλουσιότερων Ελλήνων (5ο πεντημόριο) ήταν εξαπλάσιο του εισοδήματος των πολιτών του 1ου πεντημορίου. Το άνοιγμα της εισοδηματικής ψαλίδας διατηρήθηκε, με πολύ μικρές μειώσεις, ως και το 2016. Τη διετία 2018-2019 σημειώθηκε μικρή μείωση με τον δείκτη S80/S20 να είναι κατά μέσο όρο στο 5,3. Συγκριτικά με την Ελλάδα ο δείκτης S80/S20 στην Ευρωζώνη αλλά και στην ΕΕ δεν ξεπέρασε κατά μέσο όρο το 5 την περίοδο 2010-2019. Εντούτοις, η τιμή του δείκτη δείχνει ότι το πρόβλημα της εισοδηματικής ανισότητας είναι

σημαντικό, συνεπώς απαιτεί καθολική αναθεώρηση της υφιστάμενης εθνικής και ευρωπαϊκής κοινωνικοοικονομικής φιλοσοφίας στον σχεδιασμό της οικονομικής πολιτικής.

Στο Διάγραμμα 5.12 είναι ακόμα πιο εμφανής η εισοδηματική ανισοκατανομή στην Ελλάδα αλλά και το εύρος της απόκλισης μεταξύ των ελληνικών και των ευρωπαϊκών εισοδημάτων. Πιο συγκεκριμένα, το διάστημα 2005-2009 στην Ελλάδα το ανώτατο ατομικό εισόδημα στο 1ο τεταρτημόριο (χαμηλότερο εισόδημα) ήταν κατά μέσο όρο 6.990 ευρώ, ενώ στο 3ο τεταρτημόριο ήταν κατά 8.121 ευρώ υψηλότερο. Την ίδια περίοδο η εισοδηματική διαφορά ανάμεσα στο 1ο και στο 3ο τεταρτημόριο στην Ευρωζώνη ήταν 10.046 ευρώ. Μετά το 2010 στην Ελλάδα, παρόλο που παρατηρείται μείωση στα εισοδήματα και των τριών τεταρτημορίων, η μεγαλύτερη πτώση σημειώθηκε κυρίως στα εισοδήματα του 3ου τεταρτημορίου. Ειδικότερα, το εισόδημα στο 1ο και στο 2ο τεταρτημόριο την περίοδο 2010-2014 μειώθηκε σε σχέση με την περίοδο 2005-2009 κατά μέσο όρο 723 ευρώ και 651 ευρώ αντίστοιχα, ενώ η μείωση στο 3ο τεταρτημόριο ήταν 1.133 ευρώ. Την περίοδο 2015-2019 το εισόδημα στο 1ο τεταρτημόριο μειώθηκε περαιτέρω φτάνοντας κατά μέσο όρο τα 5.223 ευρώ. Στην Ευρωζώνη και στην ΕΕ το ανώτατο εισόδημα στο 1ο τεταρτημόριο την ίδια περίοδο ήταν κατά μέσο όρο 13.242 ευρώ και 11.604 ευρώ αντίστοιχα.

Πάνω από διπλάσια ήταν την ίδια περίοδο η διαφορά μεταξύ των εισοδημάτων στην Ελλάδα και την Ευρώπη και στο 2ο και 3ο τεταρτημόριο. Πιο συγκεκριμένα, στην Ελλάδα το ανώτατο εισόδημα στο 2ο τεταρτημόριο ήταν κατά μέσο όρο 7.736 ευρώ, ενώ τα αντίστοιχα εισοδήματα στην Ευρωζώνη και στην ΕΕ ήταν 18.736 ευρώ και 16.392 ευρώ αντίστοιχα. Την ίδια περίοδο, συγκριτικά με τα εισοδήματα στην Ευρωζώνη και στην ΕΕ, στην Ελλάδα το ανώτατο εισόδημα στο 3ο τεταρτημόριο ήταν μικρότερο κατά 14.612 ευρώ και 11.357 ευρώ αντίστοιχα.

Διάγραμμα 5.12: Ανώτατο ατομικό εισόδημα ανά τεταρτημόριο (χιλιάδες ευρώ, 2005-2019)

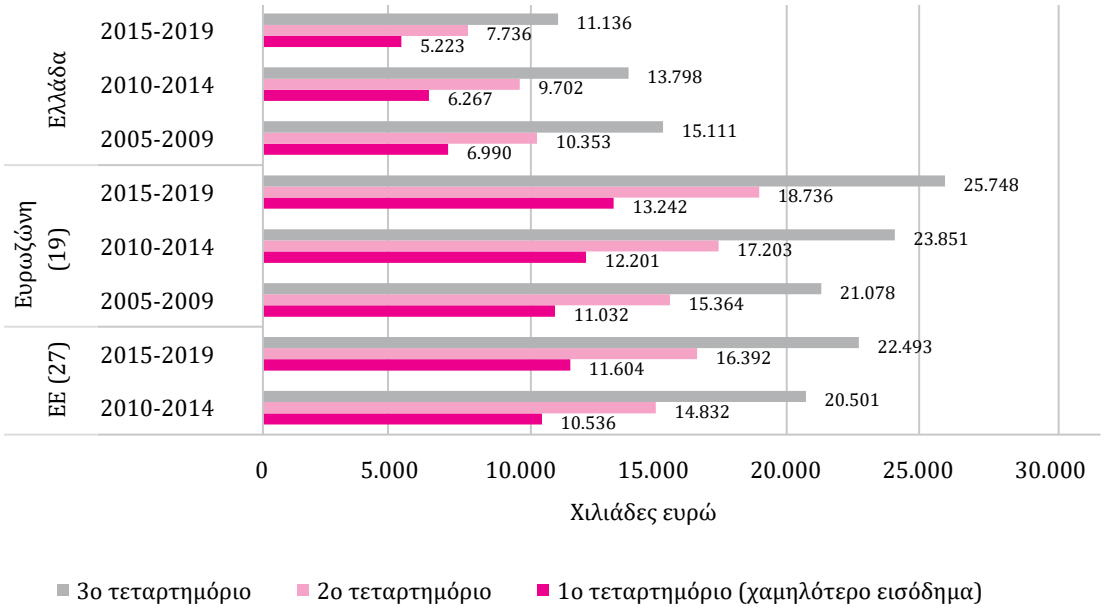

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2021)

Σημείωση: Για την ΕΕ δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία για το 4ο τεταρτημόριο.

5.4 Δείκτες φτώχειας

Ο στόχος 1 της Αειφόρου Ανάπτυξης αφορά τη μείωση της φτώχειας. Ο στόχος εστιάζει όχι μόνο στα άτομα που ζουν σε συνθήκες φτώχειας, αλλά και στις υπηρεσίες στις οποίες βασίζονται οι άνθρωποι καθώς και στην κοινωνική πολιτική που είτε προωθεί είτε αποτρέπει τη φτώχεια. Σε αυτό το πλαίσιο, εμπεριέχονται επτά επιμέρους στόχους, οι πέντε εκ των οποίων αφορούν τη μείωση της ακραίας φτώχειας και της φτώχειας κατά το ήμισυ, την εφαρμογή συστημάτων κοινωνικής προστασίας, την εξασφάλιση ίσων δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, την εξασφάλιση και διασφάλιση βασικών υπηρεσιών, τεχνολογίας και οικονομικών πόρων, και την ανθεκτικότητα σε περιβαλλοντικές, οικονομικές και κοινωνικές καταστροφές. Οι υπόλοιποι δύο στόχοι αφορούν εργαλεία πολιτικής όπου σε μεσο-μακροπρόθεσμο ορίζοντα θα μπορούσαν να διαμορφώσουν ένα θεσμικό πλαίσιο που θα περιορίζει τη φτώχεια σε όλα τα επίπεδα.

Η μείωση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού αποτελεί σημαντική πρόκληση. Μια πρώτη ανάλυση βασικών δεικτών δείχνει την αναγκαιότητα αναδιαμόρφωσης του έως σήμερα οικονομικού μοντέλου της χώρας και τον σχεδια-

σμό ενός νέου βιώσιμου αναπτυξιακού υποδείγματος με έντονα τα στοιχεία της κοινωνικής συνοχής και της δικαιοσύνης. Το πρόβλημα της φτώχειας έγινε πιο έντονο στην Ελλάδα μετά την κρίση χρέους το 2010 και την εφαρμογή των προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής (Διάγραμμα 5.13). Την περίοδο 2005-2009 το ποσοστό των ατόμων στην Ελλάδα που στερούνταν βασικά υλικά αγαθά[38] ανερχόταν κατά μέσο όρο στο 11,6%. Μετά το 2010 το ποσοστό σημείωσε σημαντική αύξηση φτάνοντας στο 22,4% (το υψηλότερο όλης της υπό εξέταση περιόδου). Έκτοτε παρατηρείται μια τάση σταδιακής αποκλιμάκωσης. Το 2019 το ποσοστό των ατόμων στην Ελλάδα που στερούνταν βασικά υλικά αγαθά ήταν 16,2%. Διαφορετική είναι η εικόνα στην Ευρωζώνη και στην ΕΕ. Στην Ευρωζώνη το αντίστοιχο ποσοστό την περίοδο 2005-2009 ήταν 5,7%, δηλαδή σχεδόν το μισό από ό,τι στην Ελλάδα. Το χαμηλό αυτό ποσοστό στην Ευρωζώνη διατηρήθηκε, με μικρές αυξομειώσεις, και μετά την ελληνική κρίση χρέους, ενώ το 2019 έπεσε στο 4,9%, ήταν δηλαδή πάνω από τρεις φορές πιο χαμηλό από το αντίστοιχο ελληνικό ποσοστό. Στην ΕΕ το ποσοστό των ατόμων που στερήθηκαν βασικά υλικά αγαθά ήταν την περίοδο 2010-2019 κατά μέσο όρο 8,2%, δηλαδή 1,7 ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερο από το αντίστοιχο στην Ευρωζώνη και 10,4 ποσοστιαίες μονάδες μικρότερο από το αντίστοιχο στην Ελλάδα.

Διάγραμμα 5.13: Άτομα με σοβαρή υστέρηση σε υλικά αγαθά (2005-2019)

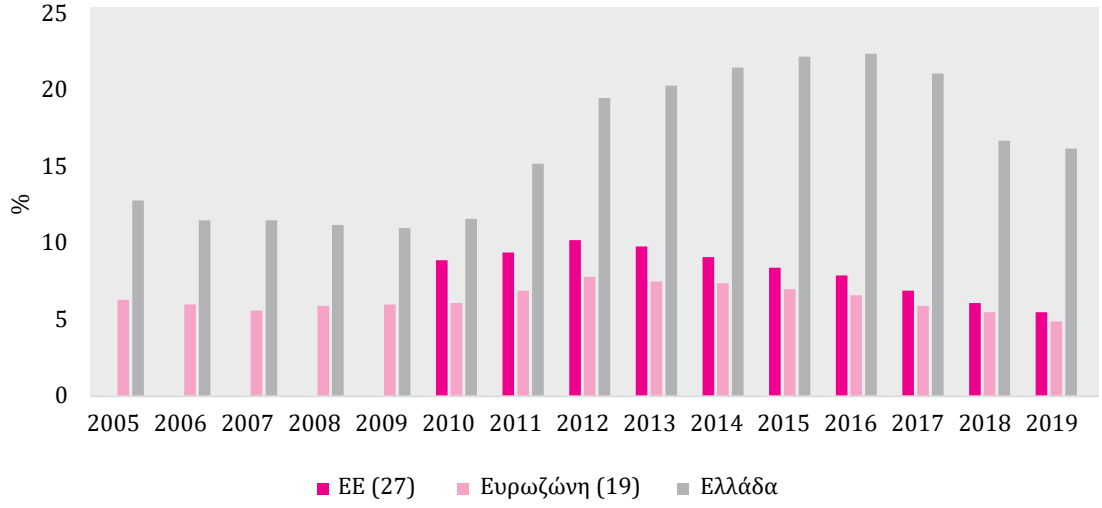

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2021)

38. Ο δείκτης σοβαρής υστέρησης σε υλικά αγαθά μετρά το ποσοστό των ατόμων που αντιμετωπίζουν τουλάχιστον 4 από τα 9 ακόλουθα είδη στέρησης. Δεν μπορούν να αντέξουν οικονομικά: i) να πληρώσουν ενοίκια ή λογαριασμούς κοινής ωφέλειας, ii) να διατηρήσουν το σπίτι αρκετά ζεστό, iii) να αντιμετωπίσουν απρόσμενα έξοδα, iv) να τρώνε κρέας, ψάρι ή ισοδύναμο πρωτεΐνης κάθε δεύτερη μέρα, v) εβδομαδιαίες διακοπές μακριά από το σπίτι, vi) αυτοκίνητο, vii) πλυντήριο ρούχων, viii) έγχρωμη τηλεόραση, ix) τηλέφωνο.

Αναφορικά με το ποσοστό του κινδύνου σχετικής φτώχειας[39] σε όλη την υπό εξέταση περίοδο παρατηρούμε ότι τα υψηλότερα ποσοστά σημειώνονται στην Ελλάδα και στα δύο φύλα (Διάγραμμα 5.14 και 5.15). Πιο συγκεκριμένα, την περίοδο 2005-2009 σε κίνδυνο φτώχειας βρέθηκε κατά μέσο όρο το 19,2% των ανδρών και το 20,8% των γυναικών. Αρκετά χαμηλότερα την ίδια περίοδο ήταν τα αντίστοιχα ποσοστά στην Ευρωζώνη, 14,8% για τους άνδρες και 16,8% για τις γυναίκες. Τα πρώτα χρόνια μετά την κρίση χρέους το ποσοστό των ανδρών και των γυναικών σε κίνδυνο φτώχειας στην Ελλάδα σημείωσε αύξηση. Ειδικότερα, σε σχέση με το 2009, το 2015 το ποσοστό των ανδρών με ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα κάτω από τα όρια της φτώχειας αυξήθηκε στο 21,5%, ενώ των γυναικών στο 21,2%.

Διάγραμμα 5.14: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας (άνδρες, 2005-2019)

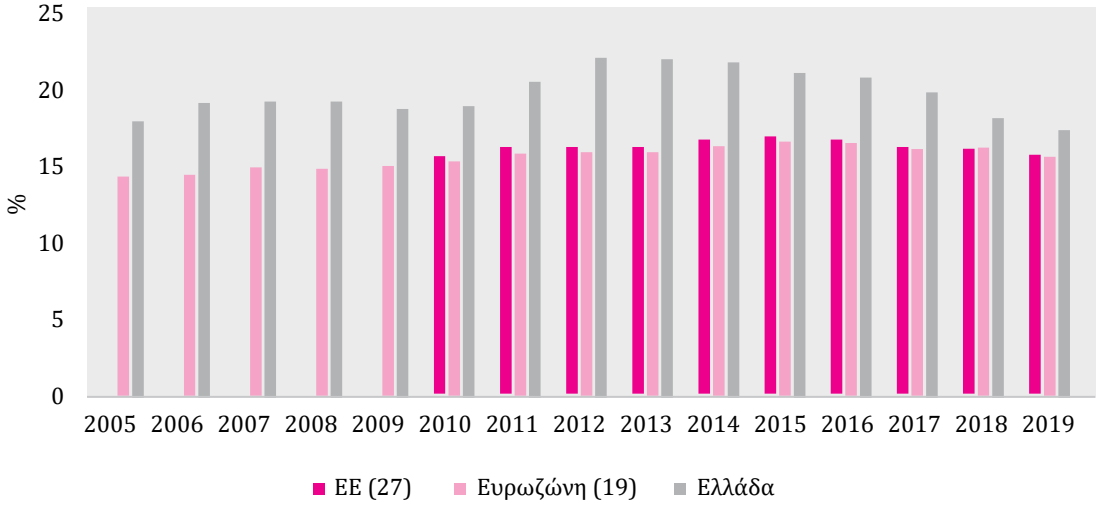

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2021)

39. *Το ποσοστό κινδύνου φτώχειας είναι το μερίδιο των ατόμων με ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα (μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις) κάτω από το όριο κινδύνου φτώχειας, το οποίο καθορίζεται στο 60% του εθνικού μέσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις. Αυτός ο δείκτης δεν μετρά τον πλούτο ή τη φτώχεια, αλλά το χαμηλό εισόδημα σε σύγκριση με άλλους κατοίκους της χώρας.*

Διάγραμμα 5.15: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας (γυναίκες, 2005-2019)

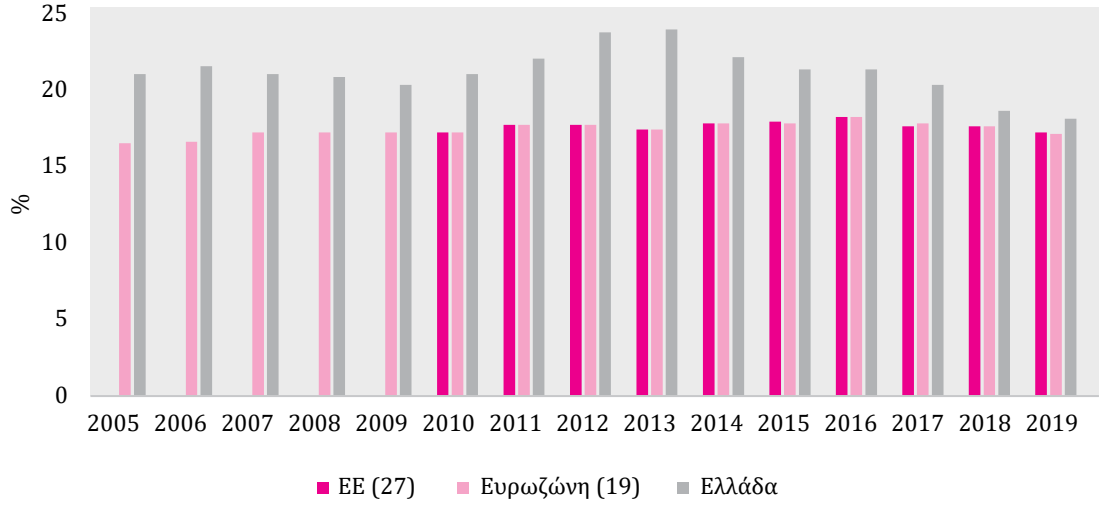

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2021)

Σχετική μείωση παρατηρείται το 2019 με το ποσοστό στους άνδρες να μειώνεται στο 17,7% και στις γυναίκες στο 18%. Στην Ευρωζώνη την περίοδο 2010-2019 σε κίνδυνο φτώχειας βρέθηκε το 16,2% των ανδρών και το 17,5% των γυναικών. Στα ίδια επίπεδα ήταν και τα ποσοστά στην ΕΕ την περίοδο 2010-2019, 16,3% για τους άνδρες και 17,3% για τις γυναίκες. Σημαντικές αποκλίσεις παρατηρούνται μεταξύ της Ελλάδας και της Ευρώπης αλλά και μεταξύ των διαφόρων ηλιακών ομάδων και στο ποσοστό της μόνιμης φτώχειας (Διαγράμματα 5.16, 5.17, 5.18, 5.19).[40] Πιο συγκεκριμένα, στην Ελλάδα την περίοδο 2009-2014 σε κίνδυνο μόνιμης φτώχειας βρέθηκε κατά μέσο όρο το 16,1% των νέων ηλικίας 18-24 ετών, το 13% της ηλικιακής ομάδας 25-49 ετών, το 12,6% της ηλικιακής ομάδας 50-64 ετών και το 13,8% της ηλικιακής ομάδας άνω των 65 ετών. Το 2016 παρατηρείται αύξηση του ποσοστού μόνιμης φτώχειας στις ηλικιακές ομάδες 25-49 ετών (16,2%), 50-64 ετών (14,2%) και κυρίως στους νέους 18-24 ετών (21,5%). Αντίθετα, μείωση παρατηρείται στο ποσοστό μόνιμης φτώχειας στους άνω των 65 ετών (8,2%). Μεταξύ 2018-2019 παρατηρείται μια σχετική αποκλιμάκωση της μόνιμης φτώχειας στις ηλικίες 25-49 και 50-65 ετών, με το σχετικό ποσοστό το 2019 να φτάνει στο 12,2% και 11,9% αντίστοιχα. Το ποσοστό των νέων σε κίνδυνο μόνιμης φτώχειας όσον αφορά τις ηλικίες 18-24 ετών, αν και το 2018 μειώθηκε σημαντικά (16,1%), εντούτοις το 2019 σημείωσε σημαντική αύξηση επιστρέφοντας στα υψηλά επίπεδα του 2016 (21,5%). Αντίθετα, το ποσοστό για τα άτομα

40. Ο δείκτης ορίζεται ως το μερίδιο των ατόμων με ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα κάτω από το όριο κινδύνου φτώχειας κατά το τρέχον έτος και σε τουλάχιστον δύο από τα προηγούμενα τρία έτη. Το όριο ορίζεται στο 60% του εθνικού μέσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος.

ηλικίας άνω των 65 ετών ήταν 7% το 2019, δηλαδή τρεις φορές πιο χαμηλό από το αντίστοιχο ποσοστό στους νέους 18-24 ετών.

Διάγραμμα 5.16: Ποσοστό (%) ηλικιακής ομάδας 18-24 ετών σε κίνδυνο μόνιμης φτώχειας (2009-2019)

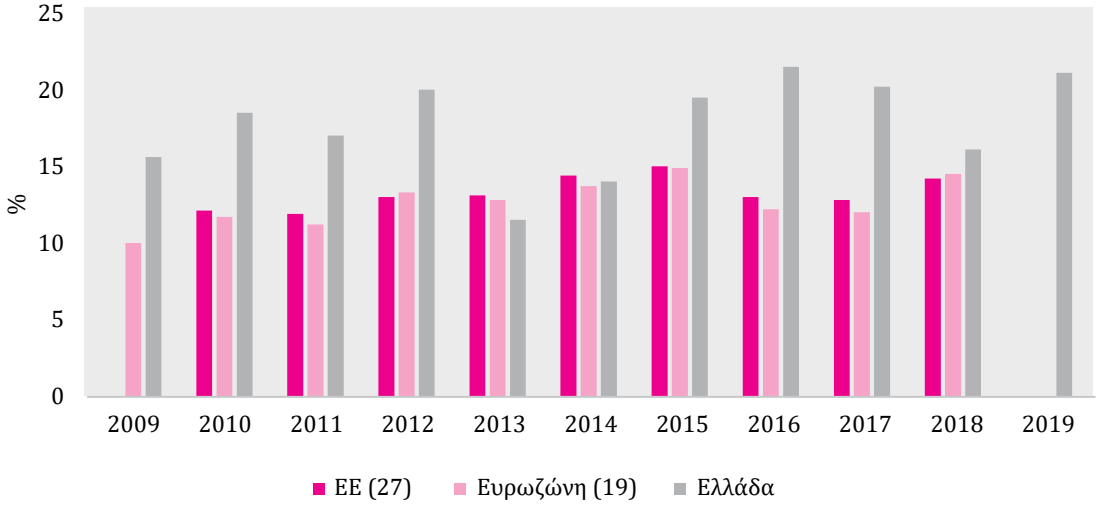

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2021)

Σημείωση: Τα δεδομένα είναι διαθέσιμα για την ΕΕ την περίοδο 2010-2018 και για την Ευρωζώνη την περίοδο 2009-2018.

Διάγραμμα 5.17: Ποσοστό ηλικιακής ομάδας 25-49 ετών σε κίνδυνο μόνιμης φτώχειας (2009-2019)

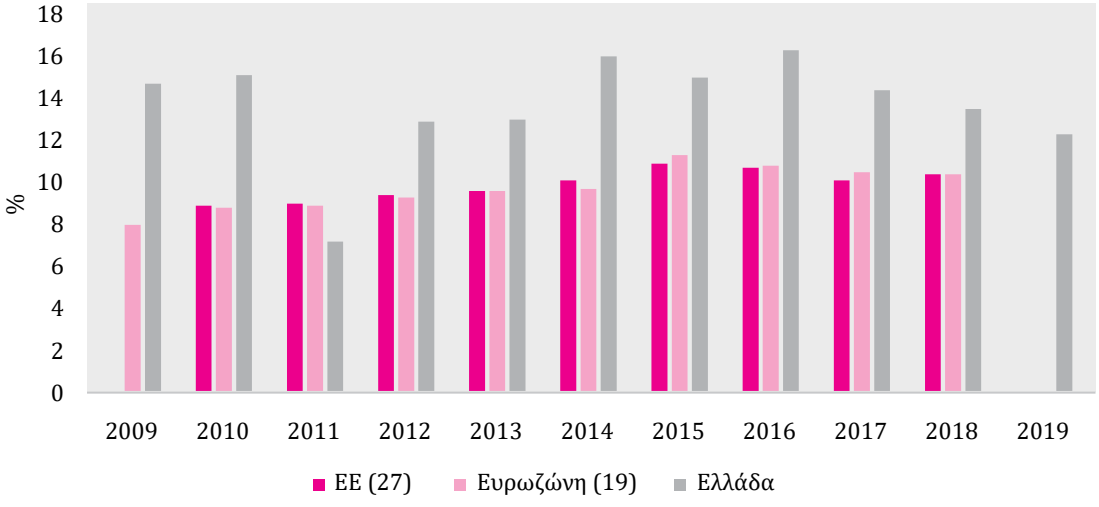

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2021)

Σημείωση: Τα δεδομένα είναι διαθέσιμα για την ΕΕ την περίοδο 2010-2018 και για την Ευρωζώνη την περίοδο 2009-2018.

Διάγραμμα 5.18: Ποσοστό ηλικιακής ομάδας 50-64 ετών σε κίνδυνο μόνιμης φτώχειας (2009-2019)

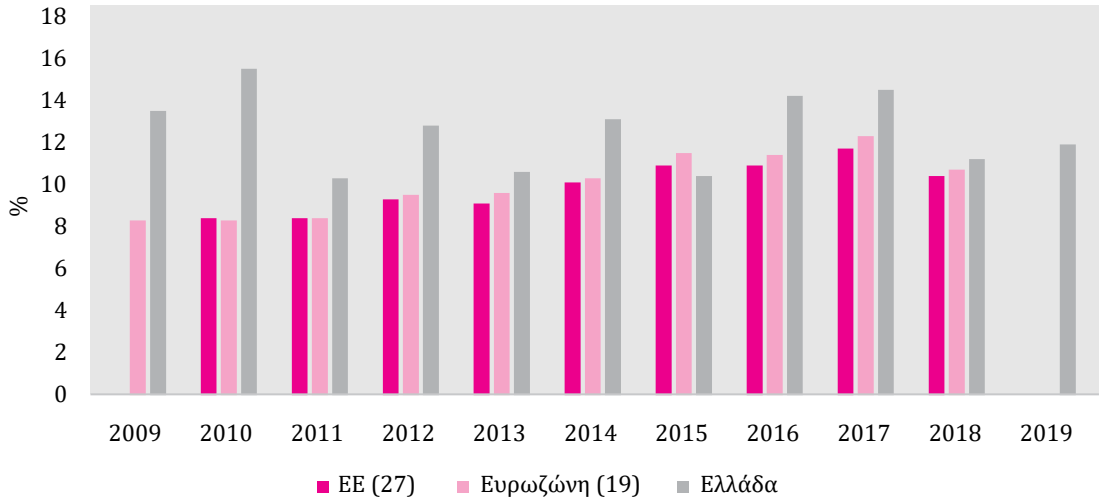

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2021)

Σημείωση: Τα δεδομένα είναι διαθέσιμα για την ΕΕ την περίοδο 2010-2018 και για την Ευρωζώνη την περίοδο 2009-2018.

Διάγραμμα 5.19: Ποσοστό ηλικιακής ομάδας 65+ ετών σε κίνδυνο μόνιμης φτώχειας (2009-2019)

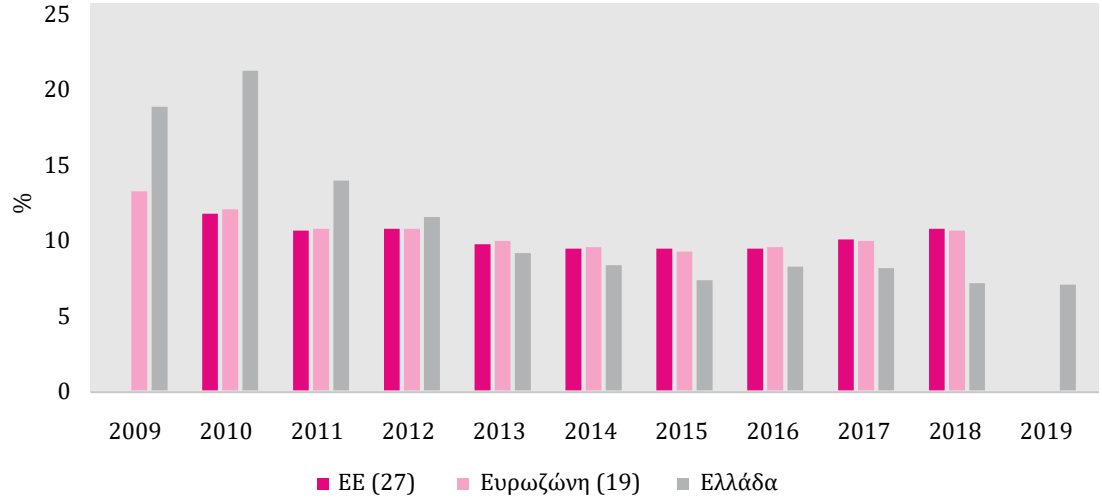

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2021)

Σημείωση: Τα δεδομένα είναι διαθέσιμα για την ΕΕ την περίοδο 2010-2018 και για την Ευρωζώνη την περίοδο 2009-2018.

Στην Ευρωζώνη και στην ΕΕ, αν και τα ποσοστά των Ευρωπαίων σε κίνδυνο μόνιμης φτώχειας είναι πιο χαμηλά σε όλες τις ηλικιακές ομάδες, η πιο ευάλωτη κοινωνική ομάδα ήταν και εδώ οι νέοι ηλικίας 18-24 ετών. Ειδικότερα, στην Ευρωζώνη την περίοδο 2009-2014 το 12,1% των νέων ηλικίας 18-24 ετών για τουλάχιστον δύο χρόνια είχαν ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα κάτω από το όριο της φτώχειας, ενώ τα ποσοστά για τις ηλικιακές ομάδες 25-49 ετών, 50-64 ετών και άνω των 65 ετών ήταν 8,9%, 9% και 11% αντίστοιχα. Βέβαια, πρέπει να σημειωθεί πως, σε αντίθεση με την Ελλάδα, το ποσοστό των νέων σε κίνδυνο μόνιμης φτώχειας δεν ξεπέρασε στην Ευρωζώνη καθ' όλη την υπό εξέταση περίοδο το 14,9%. Την περίοδο 2015-2018 σε κίνδυνο μόνιμης φτώχειας βρέθηκε το 10,6% των Ευρωπαίων της Ευρωζώνης με ηλικία 25-49 ετών, το 11,4% ηλικίας 50-64 ετών και το 8,7% ηλικίας άνω των 65 ετών. Στην ΕΕ την περίοδο 2010-2018, κίνδυνο μόνιμης φτώχειας αντιμετώπισαν κυρίως οι νέοι ηλικίας 18-24 ετών με ποσοστό 13,2%, ενώ ακολούθησαν οι ηλικιακές ομάδες άνω των 65 ετών με ποσοστό 10,1%, 50-64 ετών με 9,9% και 25-49 ετών με 9,8%.

Το Διάγραμμα 5.20 ουσιαστικά μας δίνει μια εικόνα σχετικά με το βάθος της φτώχειας. Πιο απλά, θα μπορούσαμε να πούμε πως το σχετικό διάμεσο χάσμα κινδύνου φτώχειας[41] μας δείχνει «πόσο φτωχοί είναι οι φτωχοί». Στην Ελλάδα το διάμεσο εισόδημα των ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας ήταν την περίοδο 2005-2009 κατά μέσο όρο 24,9% κάτω από το 60% του εθνικού μέσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος. Σταδιακή αύξηση του ποσοστού σημειώθηκε μετά την κρίση του 2010, ενώ το 2013 έφτασε στο 32,7%. Από το 2014 παρατηρείται μια μικρή σταδιακή πτώση, ενώ το 2019 το διάμεσο εισόδημα των ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας ήταν 27% πιο χαμηλό από το όριο της φτώχειας. Συγκριτικά χαμηλότερο ήταν το χάσμα κινδύνου φτώχειας στην Ευρωζώνη αλλά και στην ΕΕ. Ειδικότερα, στην Ευρωζώνη την περίοδο 2005-2009 το διάμεσο χάσμα φτώχειας ήταν κατά μέσο όρο 21,8%, ενώ την περίοδο 2010-2019 ήταν στο 23,9%. Στην ΕΕ-27 το εν λόγω ποσοστό την περίοδο 2010-2019 κυμάνθηκε μεταξύ 23,1% και 25,4%.

41. Ο δείκτης υπολογίζεται ως η απόσταση μεταξύ του μέσου ισοδύναμου συνολικού καθαρού εισοδήματος ατόμων που βρίσκονται κάτω από το όριο κινδύνου φτώχειας και του ίδιου του ορίου κινδύνου φτώχειας, εκφρασμένο ως ποσοστό του ορίου φτώχειας. Αυτό το όριο ορίζεται στο 60% του εθνικού μέσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος όλων των ανθρώπων σε μια χώρα.

Διάγραμμα 5.20: Σχετικό διάμεσο χάσμα κινδύνου φτώχειας (2005-2019)

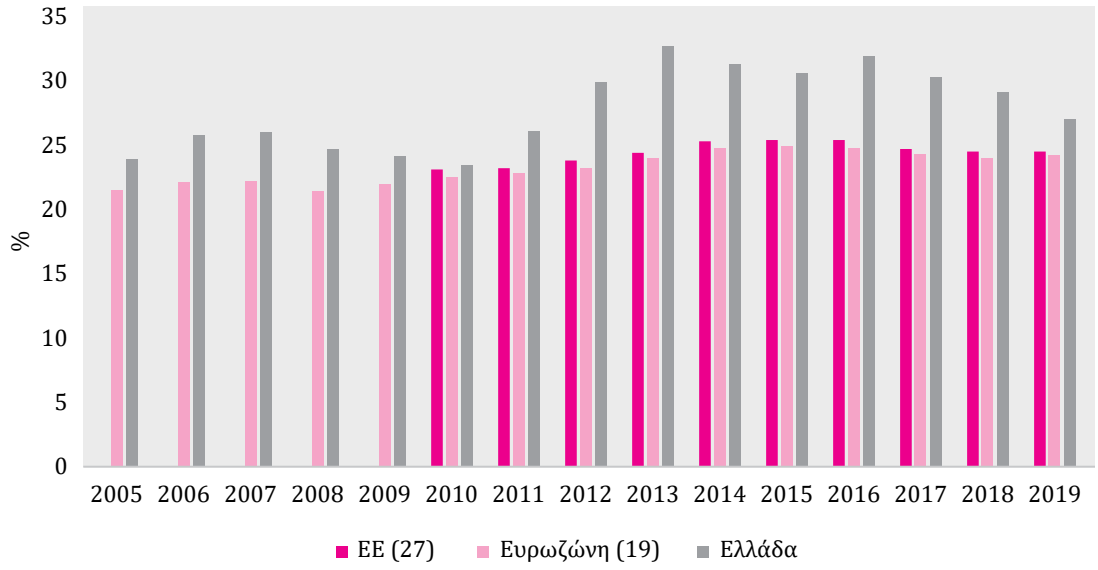

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2021)

Ολοκληρώνοντας, στην ανάλυση που προηγήθηκε, και δεδομένης της διαθεσιμότητας των στατιστικών στοιχείων, χρησιμοποιήσαμε διάφορους δείκτες που περιλαμβάνονται στην Ατζέντα 2030 του ΟΗΕ. Σκοπός μας είναι να εξετάσουμε εάν η τρέχουσα κατάσταση της αγοράς εργασίας και της ελληνικής κοινωνίας αποτυπώνει κάποιον μετασχηματισμό μετάβασης της χώρας σε ένα υπόδειγμα βιώσιμης ανάπτυξης χωρίς αποκλεισμούς, με άξονα την πλήρη και παραγωγική απασχόληση, την αξιοπρεπή εργασία για όλους και την κοινωνική ισότητα και δικαιοσύνη. Το συμπέρασμά μας είναι ότι η υστέρηση που εμφανίζει η Ελλάδα στους υπό εξέταση δείκτες είναι αξιοσημείωτα υψηλή. Επίσης, η τρέχουσα πανδημική κρίση δημιουργεί συνθήκες που επιβαρύνουν περαιτέρω την επίτευξη των βασικών στόχων της Ατζέντας 2030. Κατά συνέπεια, το μέγεθος της αναπτυξιακής πρόκλησης για τη χώρα μας είναι μεγάλο και πρέπει να αναληφθούν σημαντικές θεσμικές πρωτοβουλίες και παρεμβάσεις οικονομικής πολιτικής. Το εγχείρημα γίνεται ακόμη πιο σύνθετο και πολύπλοκο αν συνυπολογίσουμε τη σημαντική έλλειψη νέων θέσεων πλήρους, παραγωγικής και αξιοπρεπούς εργασίας στο σημερινό παραγωγικό υπόδειγμα, το οποίο εμφανίζει σημαντικό έλλειμμα διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αργείτης, Γ., Κορατζάνης, Ν., Παϊταρίδης, Δ., Πασσάς, Κ. και Πιέρρος, Χ. (2018). *Η α(υτα)πάτη των προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής της Ελλάδας*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- ΕΛΣΤΑΤ (2021). «Τριμηνιαίοι εθνικοί λογαριασμοί – Ετήσιοι εθνικοί λογαριασμοί», Δελτίο Τύπου, 5 Μαρτίου.
- ETUC (2021). "ETUC's decent work & sustainable growth index", Briefing Note, Brussels.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2016). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ετήσια Έκθεση, Αθήνα.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2019). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ετήσια Έκθεση, Αθήνα.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2020α). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ετήσια Έκθεση, Αθήνα.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2020β). *Η τρέχουσα κατάσταση και οι προοπτικές της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα*, Δελτίο Οικονομικών Εξελίξεων, τεύχ. 6, Αθήνα.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2021α). *Η τρέχουσα κατάσταση και οι προοπτικές της ελληνικής οικονομίας*, Δελτίο Οικονομικών Εξελίξεων, τεύχ. 9, Αθήνα.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2021β). *Οι επιπτώσεις της πανδημικής κρίσης στην αγορά εργασίας του 2020*, Δελτίο Οικονομικών Εξελίξεων, τεύχ. 10, Αθήνα.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2021γ). *Η πρόταση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ για τον κατώτατο μισθό στην Ελλάδα το 2021*, Αθήνα.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ – ΚΑΝΕΠ (2020). *Η μετάβαση της ελληνικής οικονομίας σε ένα νέο υπόδειγμα ανάπτυξης: Μια εναλλακτική πρόταση στην Έκθεση Πισσαρίδη*, Αθήνα.
- Κορατζάνης, Ν. (2020). *Προγράμματα εγγυημένης απασχόλησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Αντιμετωπίζοντας την κρίση απασχόλησης και τις αναπτυξιακές προκλήσεις της εποχής*, Κείμενο Πολιτικής 18, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

- Οικονομάκης, Γ. και Μαρκάκη, Μ. (2020). *Δομικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας, κρίση και παραγωγική ανασυγκρότηση,* Μελέτη 55, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Παϊταρίδης, Δ. (2020). *Αναδιαρθρώσεις των ελληνικών εξαγωγών και ανταγωνιστικότητα την περίοδο της κρίσης*, Μελέτη 57, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- ΤτΕ (2020). «Εξελίξεις στο ταξιδιωτικό ισοζύγιο πληρωμών: Αύγουστος 2020», Δελτίο Τύπου, 22.10.2020.
- ΤτΕ (2021). *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2020*, Αθήνα.
- ΥΠΟΙΚ (2020). *Εισηγητική Έκθεση Προϋπολογισμού 2021*, Υπουργείο Οικονομικών, Αθήνα, Νοέμβριος.

Ξενόγλωσση

- EC (2020). "Second phase consultation of Social Partners under Article 154 TFEU on a possible action addressing the challenges related to fair minimum wages", *Consultation Document SWD 105*, European Commission.
- EC (2021a). "Stability Programme 2021", Ministry of Finance, Hellenic Republic, April, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/2021-greece-stability-programme_en.pdf.
- EC (2021b). "Enhanced surveillance report – Greece", Institutional Paper 145, DG-ECFIN, European Commission, February.
- ETUC (2021). *ETUC's Decent Work and Sustainable Growth Index*, Briefing Note, European Trade Union Confederation.
- Gialis, S., Paitaridis, D., Seretis, S., Ioannides, A. and Underthun, A. (2020). "In what terms and at what cost resilient? 'Unregulated flexibilization' in regional 'troubled waters'", *European Planning Studies*, 28 (1).
- Paitaridis, D. (2018). "Division of labour, productivity, and competitiveness of the Greek tradable sector", *East - West Journal of Economics and Business*, XXI (1-2).
- OHE (2015). "Transforming our world: The 2030 Agenda for Sunstainable Development".
- UNIDO (2015). *Industrial Development Report 2016: The Role of Technology and Innovation in Inclusive and Sustainable Industrial Development*, UNIDO Publishing, Vienna.

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Ιουλιανού 24,
10434, Αθήνα
Τηλ.: 210 8202247
Fax: 210 8202203
www.inegsee.gr

Γλωσσική επιμέλεια – Διορθώσεις: Στέλλα Ζούπα
Σελιδοποίηση – Εκτύπωση: ΚΑΜΠΥΛΗ Advertising
Αντιγόνης 60, 10442 Αθήνα
Τηλ.: 210 5156810-20-30, Fax: 2105156811
E-mai: info@kambili.gr, www. kambili.gr

© ΙΝΕ ΓΣΕΕ

ISSN: 2732-7795
ISBN: 978-618-5483-44-9

ISSN: 2732-7795
ISBN: 978-618-5483-44-9